

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

Tarih

209

MAYIS

2011

Kuzeybatı İran'da
Demir Çağı
yerleşimlerine
genel bir bakış

Bülent Genç

1 Mayıs tarihinin izinde

Mehmet Ö. Alkan, *Chicago'dan İstanbul'a, Haymarket'ten Taksim'e ABD'de ve Türkiye'de 1 Mayısların tarihini anlatıyor. Sayfa 18.*

Deneyisel arkeolojinin
temel kullanımı

**Gladatörler gerçekte
nasıl dövüşüyorlardı?**

Éric Teyssier

Trablusgarp'ta
bir Osmanlı şehzadesi:
Osman Fuad Efendi

**Savaşı, esareti ve
kurtuluşu**

Cevdet Kırpık

İdealist bir mücadele adamı:

Teşkilat-1

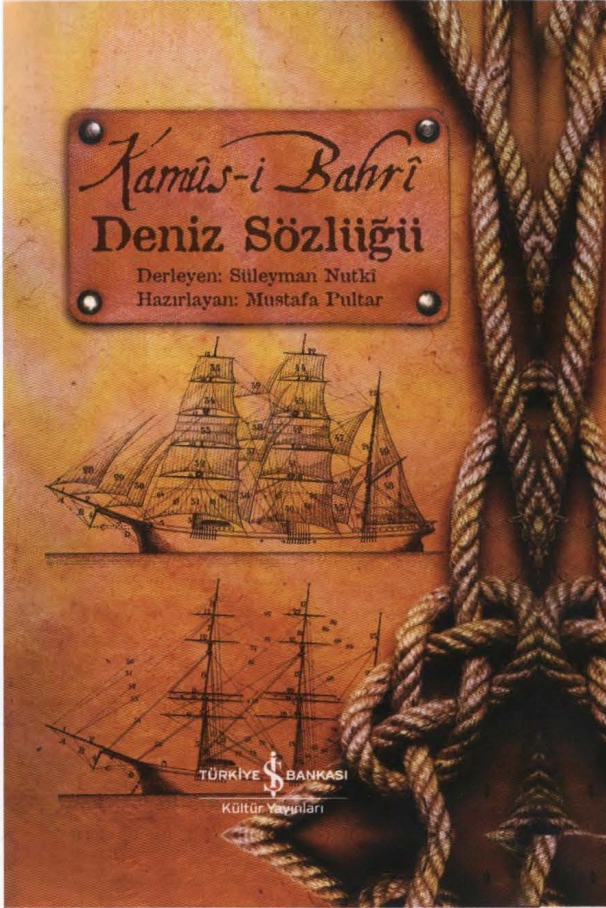
Mahsusa Başkanı

Tunuslu Ali

Başhamba-1

Sezai Balcı- Mustafa Balcıoğlu

Süleyman Nutkî'nin Özgün Eseri, Mustafa Pultar'ın Türkçesiyle...

Yirminci yüzyılın başlarında Süleyman Nutkî tarafından derlenen *Kamûs-i Bahrî*, deniz kültürümüzün sürekliliğini sağlayan çalışmaların başında gelmektedir. Deniz terminolojisine ait 3500'ün üzerinde sözcüğü bir araya getiren Nutkî'nin çalışması, özgün çizimleriyle denizciliğin gelişim ve değişim evrelerini de göz önünde tutarak hazırlanmıştır.

Kamûs-i Bahrî (Deniz Sözlüğü), Mustafa Pultar'ın özenli Türkçesi ve deniz kültürü çalışmalarını içeren 1500 kelimelik yeni bir lügatçe ile zenginleştirilmiştir.

**Kamûs-i Bahrî
Deniz Sözlüğü**

Derleyen: Süleyman Nutkî
Hazırlayan: Mustafa Pultar
388 Sayfa/ 25 TL

Yapı Kredi Yayınları'ndan

İstanbul tiyatroları üzerine görkemli bir eser...

500'den fazla tiyatro mekânını inceleyen *Geleceğe Perde Açan Gelenek: Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları*, Tanzimat'tan günümüze tiyatro etkinliklerine ev sahipliği yapmış mekânların araştırılması amacıyla, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Sahne ve Gösteri Sanatları Yönetmenliği'nin İÜ Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü işbirliğiyle hayata geçirdiği bir projenin ürünü. İstanbul'un tüm tiyatro yapılarını belgeleyerek geleceğe taşımayı amaçlayan bu kapsamlı eser, söz konusu yapıların yerlerini, fiziksel ve yapısal özelliklerini, ev sahipliği yaptığı tiyatro topluluklarını ve Türk tiyatro tarihi içindeki yerlerini ortaya koyuyor.

**Geçmişten Günümüze
İstanbul Tiyatroları**
I - Suriçi İstanbul'u,
Bakırköy ve Çevresi
II - Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş
ve Çevresi
III - Adaladolu Yakası
188 + 386 + 340 sayfa, 40 TL

Evliyâ Çelebi Girit Savaşı'nda...

Yarım yüzyıl boyunca gezip dolaştığı coğrafyayı sözcükleriyle oya gibi işleyen Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'sini günümüz Türkçesiyle dillendirmeye devam ediyor: Sekizinci kitapta, Batı Trakya üzerinden Mora Yarımadası'na geçip Girit seferi için asker topluyor, ardından Girit'e geçiyor. Girit'te üç sene kaldıktan sonra Arnavutluk'a geçip Balkanlardan Tekirdağ'a geliyor. Uzun süren ve Osmanlı'ya çok pahalıya mal olan Girit fethine katılıyor ve savaşçı okurlarına bütün canlılığıyla aktarıyor.

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman
416 + 400 sayfa, 45 TL.

209. SAYIMIZLA MERHABA,

Mayıs sayımızda Mehmet Ö. Alkan'ın 1 Mayıs'ın tarihiyle ilgili yazısını kapağa taşıdık. Yazıda 8 saatlik işgününün yasallaşmasında önemli bir gün olan 1 Mayıs 1886'da ABD'de yapılan genel grevi, çıkan olayları ve sonrasında dikilen anıtların hikâyesi anlatılıyor. Alkan Chicago'da olayların geçtiği mekânları gezmiş, yazıda sözü edilen anıtları görmüş ve fotoğraflamış. Yazının ikinci bölümünde Türkiye'de 1 Mayıs kutlamalarının tarihi de ele alınıyor. Bu bölümde Alkan'ın okuyucu ile paylaştığı 1912'de Pangaltı Belvü Bahçesi'nde çekilen 1 Mayıs Bayramı resmi çok hoş. Keşke resimdeki Yunan ve Latin harfleriyle yazıldığını tahmin ettiğimiz dövizler okunabilseydi.

Mayıs sayılarımızda genellikle bir arkeoloji dosyası hazırlardık, 2011'de bunu yapamadık fakat iki önemli arkeoloji yazımız var. Bülent Genç İran'daki Urtu yerleşimlerini araştırıyor. Araştırma daha çok ikinci kaynaklara ve farklı üniversitelerin yaptığı kazı raporlarına dayanıyor ancak Genç, yazıda sözü edilen bütün yerleşimleri görmüş ve fotoğraflarını çekmiş. Yazıda bu fotoğraflar da okuyucu ile paylaşıyor.

Éric Teyssier'nin yazısı çok ilginç. Yazar gladyatör dövüşlerini ele alıyor ancak esas ilgilendiği konu, arkeologların ve eski tarihçilerin ortaya koyduğu bulgulara dayanarak -örneğin İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir kabartmaya- ve gladyatörlerin kullandığı bilinen kılıçların, ağların taklitlerini üreterek ve dövüşleri deneysel olarak tekrarlayarak bu silahların ve dövüşlerin işlevleri konusunda daha fazla fikir sahibi olmaya uğraşan grupların çalışmalarını tanıtmak.

1. Dünya Savaşı yakınlarında dolaşan iki yazımız var. İlki Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu tarafından kaleme alındı. Yazarlar Teşkilatı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba'nın hayatına ve mücadelesine odaklanıyor. Yazının ilk bölümünde Başhamba'nın Tunus'taki faaliyetleri ve bu ülkenin tarihindeki rolü ele alınıyor. Haziran ayında Başhamba'nın Osmanlı'daki faaliyetleri ele alınacak.

Cevdet Kırpık, V. Murad'ın torunu Şehzade Osman Fuad Efendi'nin 1. Dünya Savaşı'na katılan ve Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan ve bir hanedan üyesine göre oldukça maceralı geçen hayatını anlatıyor. Haziran'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

08 KÖTÜLÜĞÜN SİRADANLIĞI VE ÇEKİCİLİĞİ

Fatmagül Berktaş

10 OSMANLI KADIN HAREKETİ VE ERMENİ FEMİNİST YAZARLAR

Gülçin Karahag

12 SANAT TARİHÇİSİ PARTHA MITTER İSTANBUL'DA

Güllistan Özdemir

14 "TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ" NDE AKŞİN SOMEL "TANZİMAT, ŞERİAT VE KÜRTAJ SORUNU"

Ece Zerman

15 TÜRKİYE BARİŞ GİRİŞİMİ'NİN "BARİŞİ KURMAK" KONFERANSI

Ahmet Akşit

18 CHICAGO'DAN İSTANBUL'A, HAYMARKET'TEN TAKSİM'E 1 MAYIS TARİHİNİN İZİNDE...

Mehmet Ö. Alkan

28 KUZEYBATI İRAN'DA DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bülent Genç

38 GLADYATÖRLER GERÇEKTE NASIL DÖVÜŞÜYORLARDI?

Éric Teyssier

46 UNUTULMUŞ BİR TÛCCAR VE GAZETE PATRONU HABİP EDİP TÖREHAN

Rıfat N. Bali

56 OSMAN FUAD EFENDİ SAVAŞI, ESARETİ VE KURTULUŞU

Cevdet Kırpık

64 EDHEM NEJAD'IN SEÇİM BEYANNAMESİ

Mete Tunçay

68 TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA - I

Sezai Balcı - Mustafa Balcıoğlu

74 YUNANİSTAN'DA YENİ BİR TARİH PROGRAMI 1821: BİR BELGESEL

Vangelis Kechriotis

80 HESAPLAMA TARİHİNDE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER

Beno Kuryel

86 BİR PRENSES BİR KULLA EVLENİRSE...

Juliette Dumas

92 PROF. DR. HAYDAR KAZGAN'A ARMAĞAN: YAKIN TARİHİMİZİN İKTİSADİ PANORAMASI

Arzu Varlı

“Açık Radyo.”
94.9

FİKR-i TAKİP

Açık Radyo 94.9'da on beş günde bir çarşambaları yarım saat yayınlanan Fikir-i Takip programının yeni yayın döneminde (33. dönem) süresi, yayın günü ve saati değişti. 2 Mayıs Pazartesi'den itibaren 15 günde bir yayınlanacak olan programı 15.35-16.30 arası dinleyebilirsiniz. Yeni yayın döneminin ilk programı 2 Mayıs Pazartesi günü yayınlanacak. Bu programda Ayşe Yazıcıoğlu ile *Toplumsal Tarih*'in 206 ve 207. sayılarında iki bölüm olarak yayınlanan 'İşgal döneminde Aydede'den yansıyan İstanbul' konulu yazısını konuşup dönemle ilgili müzikler dinleyeceğiz.

46

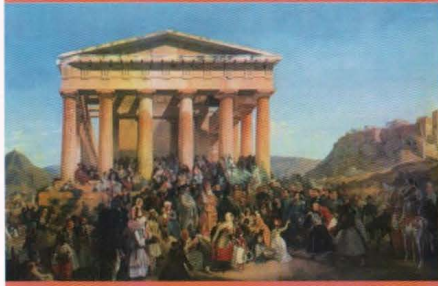
HABİP EDİP
TÖREHAN

Rıfat Bali, II. Dünya Savaşı yıllarındaki ticari faaliyetlerinden kazandıklarıyla Yeni İstanbul gazetesini yayınlıyarak basın tarihinde yerini alan işadamı Habip Edip Törehan'ı anlatıyor.

64

EDHEM NEJAD'IN
SEÇİM BEYANNAMESİ

Mete Tunçay, 1919 sonlarında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası tarafından Osmanlı Meclis-i Meb'usası'na aday gösterilen TKP genel sekreteri Edhem Nejad'ın seçim beyannamesini sunuyor.

74

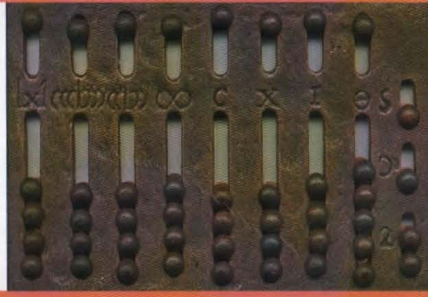
1821: BİR BELGESEL

Vangelis Kechriotis, son yıllarda Yunan kamuoyunun gündeminde olan 1821 Yunan Devrimi üzerine sekiz bölümlük belgeye yönelen tepkileri değerlendiriyor ve belgeye ilişkin görüşlerini sunuyor.

80

HESAPLAMA
TARİHİNDE
KAVRAMSAL
DÖNÜŞÜMLER

Beno Kuryel, hesaplama tarihini; kavramsal dönüşümleri, hesaplamanın emek ve üretim süreçleriyle nasıl örgütlendiğini irdeliyor.

86

BİR PRENSES BİR
KULLA EVLENİRSE

Juliette Dumas, 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı prenseslerinin diğer hanedanların şehzadeleri yerine kulluktan yükselen paşalarla evlendirilme geleneğinin nasıl oluştuğunu anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 209, Mayıs 2011

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan,
Murat Belge, Fatmagül
Berktaş, Bülent Bilmez,
Aydan Çelik, Esra
Danacıoğlu, Edhem Eldem,
Nurşen Gürboğa,
Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalihoğlu,
Ayşe Hür, Yavuz Selim
Karakaşlı, Murat Koralı, Türk,
Elçin Macar, Mutlu Özürk,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Cansay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Timur, Mete Tunçay,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE **YAYIN YÖNETMENİ**
Ahmet Akış

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılıncarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyyüp Yıldırım

KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Aysel Kazıcı
İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansukutarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-5/1
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

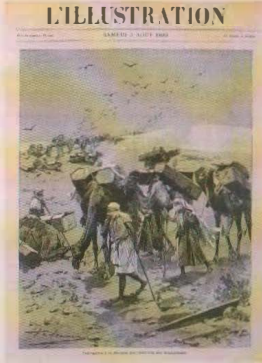
BASKI TARİHİ
Nisan 2011
DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
70,00 TL

©
Toplumsal Tarih Yazı
İşleri'nden ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısını ve yazar ismini
belirtmek zorunludur.

HAC YOLUNDA DEFİN GELENEKLERİ

L'illustration dergisinin 5. Ağustos 1893 tarih ve 2632 numaralı sayısının kapağında yer alan resimde Arabistan çölünde, Mekke yakınlarında, tabut taşıyan develerin oluşturduğu uzun

bir kafilenin görüntüsü yer almaktaydı. Albert Bellenger isimli sanatçı tarafından gravüre dönüştürülen bu imajda yer alan tabutlar, yerdeki vücut parçaları, gökteki akbabalar özellikle ürkütücü ve tiksindirici bir his vermekteydi. Derginin sonlarına doğru yer alan kısa makalede ise resimdeki sahnenin izahı verilmekteydi. 1893 senesinde Haziran ayının sonuna rastlayan hac mevsimi, derginin bu geleneğin karanlık yüzünü konu etmesine vesile olmuştu. Hacılar arasındaki yüksek ölüm oranları, koleranın az çok kaçınılmaz bir şekilde bu dönemlerde Arabistan'da baş göstermesi Avrupa'da on yıllardır üzerinde durulan bir sağlık sorunu olarak yer almaktaydı. Derginin bu sayısında ise meselenin pratik bir tarafı, yolda ölen hacıların cesetlerinin

nakli aktararak bir kez daha okuyucuların gözleri önüne seriliyordu.

Pek tabii ki meselenin ele alınışında birçok klişeye yer verilmekteydi. Hacıların vapurla, ölümlerinin ise deveyle seyahat etmesi, ölüm kervanlarının korkunç manzarası ve ölümlerin bile yolda parçalanarak yok oluşu, hacıların "sinek gibi" ölmesi ve ölümler de cenneti görmüş bir ifadeyle özdeşleştirilen bir tevekkülle son nefeslerini vermeleri bunların en tipik örnekleridir. Ertesi senenin sonuna doğru Gervais-Courtellemont isimli Fransız seyyahın Müslüman kılıfına girip Kâbe'yi ziyaret ettiği ise (bkz. 177. sayımız, Eylül 2008) Avrupa'da bu olaya duyulan merakın diğer bir tezahürü olarak ilgi çekici bir örnektir.

MEKKE'DE MÜSLÜMAN CESETLERİNİN NAKLİ

Mekke hacıları geri döndü ve onlarla birlikte kendilerine hep eşlik eden kolera da yüzünü göstermeye başladı.

Bilindiği üzere her sene çok sayıda Müslüman, Hazreti Muhammed'in doğrudan ataları olan İbrahim ile oğlu İsmail tarafından inşa edilmiş olan Kâbe'yi ziyaret etmek üzere İslam'ın kutsal kenti Mekke'ye doğru yola koyulurlar.

Hac mevsimi, İbrahim'in adağının kutlandığı ve bütün inançlı Müslümanların en az bir kuzu kurban etmeleri gereken Kurban Bayramı zamanına rastlamaktadır.

Müslümanların yılı kâmeri olduğundan, yani ayın 12 devrinden oluştuğundan, bizim çemsi yılımızdan 13 gün daha kısadır; böylece Müslüman bayramları her sene 13 gün daha erken gerçekleşmektedir. Bundan dolayıdır ki Mekke'ye gerçekleştirilen hac, otuz üç senelik bir dönem içinde kâh yaza, kâh kışa rastlamaktadır.

Bu hacı, her Müslüman'ın hayatında en az bir defa gerçekleştirilmesi şarttır. Yapmış olanlar bundan dolayı büyük itibar kazanır, hacı unvanını kullanır ve bu konumlarının bir işareti olarak peygamberin rengi olan yeşil renkte bir sarık giyme hakkına sahiptirler.

Günümüzde uzun mesafeler söz konusu olduğunda büyük hacı kervan-

ları yok olmaya yüz tutmuştur; hacıların çoğu artık yolcu gemilerini tercih etmektedirler. Ancak hıfzıssıhha kuralları cesetlerin taşınmasına asla izin veremeyeceğinden bunların hâlâ deve sırtında taşınmasına devam edilmektedir.

Bu ölüm kervanlarını binlerce yırtıcı kuş takip etmektedir; kafilelerden korkunç bir çürüme kokusu yükselmekte, sürücüler ise burun ve ağızlarına birkaç kere doladıkları kumaşlarla kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Cesetler hiçbir temizlik tedbiri alınmadan incecik tahtadan tabutlara, bazen de kalın branda bezlerinin ya da hasırların içine yerleştirildiğinden, yolun sonuna vardıklarında ne halde olduğunu tahmin edebilirsiniz.

Mekke'de
Müslüman
cesetlerinin
nakli.

O da vardıklarında, zira birçoğu bitkin develerin ya da cesetlerden dolayı birdenbire zehirlenerek ölen sürücülerin kalıntılarının yanı başında yolda çürümeye mahkûm oluyor.

Mekke'ye varanlar ise ince bir top-rak tabakasının altına gömülmektedir. Bu yüzden de gerçekten bütün bölgeyi zehirliyorlar; çıkan gazlar, çoğu inanılması güç bir yorgunluk ve perişanlık içinde oraya varan hacıların üzerinde özellikle çok kötü bir etkisi oluyor. Dolayısıyla da bu

Bu ölüm kervanlarını binlerce yırtıcı kuş takip etmektedir; kafilelerden korkunç bir çürüme kokusu yükselmekte, sürücüler ise burun ve ağızlarına birkaç kere doladıkları kumaşlarla kendilerini korumaya çalışmaktadırlar.

zavallılar, inlemeden, bağırmadan, titremeden, cennetlerini görür gibi gözleri açık olarak, sinek gibi ölmektedirler.

Bu sene hacıların arasındaki ölümlerin otuz bine ulaştığı tahmin edilmektedir ki bu da az çok normal bir seneye işaret etmektedir.

Temaşa Âleminde

1 MAYIS 1911

TANIN

Hayat-ı milliyemizin tevessû' ve inkişafını, bedâ'iy-i garbın [garbın güzelliğlerinin] muhitimizde teassüsünü arzu edenlere mucib-i meserret tebligatta bulunacağız. Tiyatro piyesi yazmakla maruf olan üdebâımızdan bazılarıyla sanat-ı nefise-i temâşâ meftunlarından birkaç zat "Yeni Tiyatro" Cemiyeti namı altında bir heyet-i edibe teşkil etmişlerdir. Heyetin maksadı, Osmanlı sahnesini islah etmek, orada milli veya mütercem nefis eserler ibrazıyla bizde temâşâyı lâyık olduğu mertebeye götürmektir. "Yeni Tiyatro" Cemiyeti, yeni dekorlarla sahne teferruatının mubayaasına medar olmak üzere kariben üç mükellef oyun tertibine karar vermiştir. Bu oyunların tezahürat-ı bedi'âi sanattan ma'dud olması için cemiyet daha şimdiden sarf-ı mesaiye başlamıştır. Beyoğlu'nda "Varyete" sahnesinde verilecek olan bu oyunları ber-vech-i âti kayıt ve iş'âr ediyoruz: Birinci temâşâ - Selim-i Sâlis, Salah Cimcoz ve Celal Esad beylerin --- Yalan, Cenap Şahabettin Bey'in, Facia, 1 perde. İkinci temâşâ - Gelin Kaynana, Ahmet Nurettin Bey'in. Vodvil 3 perde. Hülle, Hüseyin Suad Bey'in. Vodvil, 1 perde. Üçüncü temâşâ - Kırılı Çamaşırlar, Hüseyin Suad Bey'in. Vodvil, 3 perde. --- Dava-yı Aşk, Hüseyin Suad Bey'in. Vodvil, 1 perde. Ümit ederiz ki bizde terakkiyat-ı sanatı arzu edenlerin bilâ istisna hepsi bu oyunlara giderek "Yeni Tiyatro" Cemiyeti'ni teşvik edeceklerdir. Emin olmalıyız ki "Yeni Tiyatro" müessisleri azm-i metin ile işe başlamışlardır. Ve akim, sıyah bir bedbinliğe esir olarak bitmez tükenmez telehhüflerde lıyanıp yakılmaldardal bulunmaktansa böyle ciddî bir teşebbüsün muvaffakiyetine mümkün olduğu kadar yardım

etmek daha hayırlı ve vatan-perverliğe daha muvafıktır.

Türkiye Janıyor!

7 MAYIS 1911

TANIN

Süngü refik-i muhteremimiz Atina'da münteşir "Le Message d'Athenes" gazetesinden âtidedi fıkrayı tercüme ediyor: "İttihad ve Terakki Fırkası'ndaki ihtilâf esasen sukut etmekte olan Türkiye'yi artık bir mevt-i muhakkaka mahkûm etmiştir. Şimdi Bulgaristan, Sırbistan gibi hükûmat-ı mütecavire lkomşu hükûmetler bu sukuttan istifade etmek için taarruzi bir vaziyet almışlardır. Yunanistan'ın Epir ve Makedonya'daki mevkii derpiş edilecek olursa, bir sukûnet politikası takip etmekte olan kabinemizin batâetine lyaavaş davranmasınal hayret etmemek elden gelmez. Viyana matbuatı Türkiye'de Mahmut Şevket Paşa'nın riyasetinde bir diktatörlük teşekkül edeceğini yazıyorsa da biz buna ihtimal veremeyeceğiz. Çünkü artık vakit geçmiştir. Mahmut Şevket Paşa'yi mühim bir siyasi addedenler pek aldanyorlar. 31 Mart Vakası'nda İstanbul'a hücum etmesi kendi zade-i azm ve teşebbüsü değildir. Binaenaleyh Türk Başkumandanı'nın diktatörlük tesis etmek suretiyle buhran-ı hazırî izale etmesine intizar etmekten ise hududu tecavüz eylemek Yunan ordusu için bir vazife-i vataniye ve askeriyedir." Bu gazetenin adeta nlm resmi bir mahiyeti haiz olmak üzere Atina'da Fransızca neşredilmekte olduğunu da biz ilave edelim.

Yeniköy Cınayeti

9 MAYIS 1911

İK DAM 0418

Müthiş bir cârih mi, yoksa zavallı bir peder mi? [...]
Karilerimizin hatırınaşları olsa gerekir ki geçen sene 21 Nisan tarihli nüshamızda "Müthiş Bir Cârîh" ser namesiyle yazdığımız bir fıkrada Boğaziçi'nde Yeniköy'de Aya Nikola mahallesinde Balıkcı Koço namında birinin gece saat

dört raddelerinde hanesine sarhoş gelerek kapının geç açılmasından mütevellid hiddet ve tehevür ile evvela zevcesi (Ojenisa)'yı omzundan ve validelerini kurtarmaya gelen (Kalyopi) ve (Fatı) namındaki kızlarını dahi muhtelif mahallerinden bir suret-i vahşiyane cerh eylemiş olduğunu nakl ve hikâye etmiş idik. Bu bâbdaki tahkikat adliyeden muahharen anlaşılmış idi ki Balıkcı Koço'yu, o zavallı adamı bu vahşiyane harekete sevk eden hâl kendisinin sarhoşluğu, sokak kapısının geç açılması gibi esbab-ı adliyeden münbais değil, bir namus meselesi idi. (Kalyopi) ve (Fatı) ikisi de yetişmiş, şuh ve pck ziyade hevâî meşrep olduklarından Yeniköy'de rast geldikleri gençlerle muâşaka ediyorlar lseviyorlar. gece gündüz Yeniköy korusunda sevda peşinde koşuyorlar, pederlerinin tekdîr ve tevbihine kulak asmyıyorlardı. Balıkcı Koço bu meseleden dolayı memurin-i adliye huzurunda isticvap olunduğu zaman bu hâli pek müessir bir surette söylemiş, anlatmış ve nihayet: --- Bu utanmaz, arlanmaz kızların yüzünden sokakta gezemez bir hâle geldim. Yeniköy sokaklarında, kahvelerde herkes bana bundan bahsediyordu. Kimsenin yüzüne bakamaz oldum. Bunlara dayak, nasihat hiçbir şey kâr etmiyordu. Nihayet bir gün kızım Fatı'yi Yeniköy korusunda bir çapkın ile muâşaka ederken gördüm. Yanlarına gittim. Kızım da beni gördü. Fakat dönüp bakmaya bile tenezzül etmeyerek zevkini bozmadı. Bu hâl büsbütün kanıma dokundu. Bir kız öyle bir hâlde babasını değil, yabancı bir adam görmüş olsa utanması, kaçınması lazım gelirdi. Deli gibi bir hâle gelmiş idim. Ne ise bir şey yapmayıp yanlarından çekildim. O günün akşamı bu vaka oldu. Demiş idi. O zaman mecruhlar tedavi sayesinde iyileşmiş, Balıkcı Koço da mahkemeye az bir ceza görmüştü.

Bıçak yaralarının acısı zail olunca (Fatî) ve (Kalyopi) yine eski havaya dalmışlar. Hele bu sene yaz gelir gelmez kuru âlemlerine can atmışlardı. İşte geçen sene az kalsın kendi pederlerini kürek cezasına mahkûm etmek tehlikesine maruz bırakan ve (güzel Fatî) diye şöhret alan bu iki kız kardeşten biri, şimdi de doğrudan doğruya değil ise de dolayısıyla iki gencin mahvına sebep olmuştur. Vaka şu suretle cereyan etmiştir: Evvelki gün akşamüzeri saat yarım raddelerinde İstinye'de sakın Re'îet Bey'in mahdumu Sâib Bey Yeniköy'de Köybaşı'nda Mavrokordato Efendi'nin yalısı önünde (güzel Fatî) ile konuştukları sırada Yeniköylü Balıkcı Yorgi'nin oğlu Galata'da Sarıncı Han'da terzi Nikoli tenekeci İstirati ve boşta gezer takımından Lazari dahi son derece sarhoş oldukları hâlde bunları tarassuda başlamışlar. Bir aralık bunlardan Lazari Sâib Bey ile Fatî'ye hitaben "sevdağlara yahi" diye bağırmış. O esnada Yeniköy'de sakın Van Vali-i sabıkı Âli Bey'in mahdumu Mekteb-i Hukuk talebesinden Cevat Bey, İstinye'de mukim Âli Bey'in mahdumu kezalik mekteb-i mezkûr talebesinden Abdülkerim Bey Yeniköy iskelesinden Kalendar'e doğru gitmekte imişler. Bunlar Lazari'nin "sevdağlara yahi" diye bağırmasını kendilerine bir şarkıntılık suretinde telakki eyleyerek Abdülkerim Bey Lazari'ye hitaben: — Sus. Terbiyesizlik etme. Sonra senin ağzına.... doldururum. Demiş. Zaten (Fatî)'nin başkısıyla olan muşakasından muğber olan Lazari ve refikleri Abdülkerim Bey'in bu sözünü hazmedemediklerinden mümâileyhe taarruz etmeye başlamışlardır. Yine o esnada Mirgün'de Baltalımanî'nde sakın merhum Miralay Ömer Enver Bey'in mahdumu Nizamettin ve biraderi Lutfü ve Rüşmat ketebesinden Muhittin ve Sufi beyler Cevizlik nam mahalden Yeniköy'e gelmekte iken bu kavgaya tesadüfle tarafeyni ayırmak için aralarına girmişlerdir.

Fakat bu müdahale münazaanın teskinini değil, bilakis teşdidini mucip olmuş ve bir cinayet-i müthişe ile neticelenmiştir. İki taraf birbirine girmiş, kavgâ kimin kime vurduğu belli olamayacak dereceye gelmiştir: Nizamettin Bey bir aralık kendisine vaki olan hücumları def için şemsiyesini istimale başlamış, Terzi Nikoli şemsiyeyi mümâileyhin elinden almış ve bir kadının ifadesine nazaran Nizamettin Bey de rovelverini bi't-teşhir iki defa ateş etmiştir. Kurşunlardan biri boşâ gitmiş ise de ikincisi Nikoli'nin sağ kulağından girip beynini paralayarak içerde kalmış ve Nikoli aldığı ceriha üzerine hemen yere yuvarlanmış. Nikoli'nin refikleri Lazari ve İstirati, Nikoli'nin yaralanıp düştüğünü görmeleriyle feryat ve istimdada ve Nizamettin Bey ile refikleri de İstinye'ye gidip bir sandala binerek firara başlamışlardır. Vaka zabıtaca haber alınmış, mecruh Nikoli iskele civarında bir eczahaneye götürüldükten bir müddet sonra orada vefat etmiştir. Katil olduğu iddia edilen Nizamettin Bey dahi biraz sonra Mirgün korusunda zabıta memurları tarafından derdest edilmiştir. Bu sırada Yeniköy Rum ahalisinden birtakımları toplanarak Nizamettin Bey'e bazı tecavüzatta bulunmak istemişler ise de İstinye Merkezi Komiser Muavini Mustafa Ebt'-bürkan Efendi ile Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Remzi ve Mülazimevvel Ferit beyler ve polis ve jandarma memurları halkı dağıtmaya muvaffak olmuşlardır. Nizamettin Bey Yeniköy Jandarma karakolunda taht-ı muhafazaya alınmıştır. [...] Nizamettin Bey dün muvakkat tevkif müzekkeresiyle taht-ı tevkife alınmıştır. Tahkikata devam olunmaktadır.

Hahamlar Grevi

22 MAYIS 1911

İKĐAM

Dünkü "Proodos" gazetesinde okunmuştur: Kolonya'daki Siyonist

Cemiyeti ile münasebat-ı hususiyesi bulunmakla müstehir Alman Musevilerinden biri şehrimize gelerek Musevi Cemiyeti'nin Sinod Meclisi'ni teşkil eden hahamları suret-i hafiyede nezdine celp ile "Hahamlar İttihadı" namıyla bir cemiyet tesis etmeleri için ikna etmiştir. Bu cemiyetin teşkilinden maksadı Musevi mekteplerinde Siyonistlerin efkârına muvafık surette bir program tatbik ettirmek, hürriyet-perver fikirlere muhalefet etmek ve hahamların ekseriyeti vasıtasıyla cismani meclisi Siyonistlerin efkârına tebaiyet ettirmek idi. Hahamlar mezkûr Alman Musevisiyle beraber heyet-i idare cemiyeti üç hahamın kararlarına tabi olmak üzere yemin etmişlerdir, Musevice neşredilen (El Tiempo) gazetesinin heyet-i tahririyesi bu meseleyi haber alır almaz hahamların aleyhinde şiddetli bir makale neşretmiş, hahamları irtica ile cehaletle, harici tesirlerin mürevvici İttihattarlı olmakla itham etmiştir. Bundan başka hahamları sırf umur-ı ruhaniyeleriyle iştigal etmeye, Haham Başı'yı siyasetle iştigal eden hahamlar aleyhinde bir tekdırname neşretmeye davet etmiştir. İstanbul hahamları gazetesinin yazdıklarını kendilerine tahkir addettiklerine binaen hemen hafi bir ictima akdetmişler ve bu itimada Haham Başı'ya takdim edilmek üzere bir arıza hazırlamışlar, "El Tiempo" gazetesinin müdürünün te'dibini talep etmişler, arzuları ifa edilemediği takdirde grev ilan edeceklerini makam-ı tehdide bildirmişlerdir. Haham Başı Hayim Naum Efendi arızayı kendisine takdim eden hahamlar heyetine cevaben Hahamlar İttihad Cemiyetini" derhal dağıtmalarını ve şayet grev ilanına teşebbüs ederlerse hükûmete müracaatla yerlerine başkalarını nasb edeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine hahamlar grev ilan etmişler! Mesele Hahamhane Meclis-i Cismanis'inde tetkik edilmektedir.

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI VE ÇEKİCİLİĞİ

Mart ayında Prag'da: kötülük, acı ve ıstırap ve insan eylemlerinin yarattığı sonuçları tarihten, felsefeye, antropolojiye, sanat ve edebiyata uzanan konuyu son derece geniş bir perspektifle ele almayı amaçlayan "Perspectives on Evil and Human Wickedness" başlıklı bir konferans gerçekleşti. Bu kısa yazıda benim de "Cadı Avına Karşılaştırmalı Bir Bakış" başlıklı bildirisi ile katıldığım konferansa ilişkin izlenimlerimi okuyacaksınız.

FATMAGÜL BERKTAY

Mart ayında Prag'da çok ilginç bir konferansa katıldım: "Perspectives on Evil and Human Wickedness". Konferansın ilginçliği yalnızca konusundan ileri gelmiyordu, onun kadar önemli düzenlenme ve yürütülüş biçimiydi. Inter-disciplinary net adlı kâr amacı gütmeyen ve tümüyle yatacık bir disiplinler ve kültürlerarası diyalog ağıının bu 12. Küresel Konferansı, 22 farklı ülkeden ve çok farklı disiplinlerden 40 kadar konuşmacıyı bir araya getiriyor ve gerçek bir diyalog ve etkileşim sağlanabilmesi için de üç gün boyunca bütün oturumlara katılımı gerektiriyordu. Konferans öncesi yazışmalardaki üslubun tekinsizliği ve içtenliği zaten pek hoşuma gitmiş, bu hoşnutsuluk duygusu "power point" sunumdan haz edilmediği vurgusuyla daha da pekişmişti! Konferans bu açıdan hiç hayal kırıklığı yaratmadı; getirilen tek kısıtlama, 20 dakikalık sunum zamanına kesinlikle uyulması ve sonrasında gerçek anlamda tartışmaya olanak verilmesiydi. Son zamanlarda akademik konferanslarda can sıkınısıyla tanık olduğumuz bilginin ya da statünün iktidarından eser olmaması, bu karşılaşmayı sahiden heyecan verici bir fikir ve bilgi alışverişine dönüştürdü. Konferans, başlıından da belli olduğu gibi, kötülük, acı ve ıstırap ve insan eylemlerinin yarattığı sonuçları tarihten, felsefeye, antropolojiye, sanat ve edebiyata uzanan son derece geniş bir perspektifle ele almayı amaçlamıştı ve dinlediğim

bildiriler, bu amaca önemli ölçüde ulaşıldığını ortaya koyuyordu. Ne ki konferans, "kötülük" dilinin bile bir sorun olduğunu saptayarak insan kötülüğünü anlamlandırmanın zorluğunu ve bu açıdan henüz işin ne kadar başında olduğumuzu da gözler önüne serdi. İnsan kötülüğünün kaynakları ve doğası, dili, dile getirilemez suçlarla ilgili ahlaki sezgilerimiz, psikopatik davranış—kişi kötü müdür yoksa deli midir?-, seçim, sorumluluk, kötülüğe karşı sosyal ve kültürel tepkiler, kötülüğün popüler kültürde ve medyada ele alınışı, grup şiddeti, soykırım ve holokost, etnik temizlik, kötülüğü kenardan izleyenlerin sorumluluğu, kötülüğe ilişkin

dinsel yorumlar, kötülüğe post-modern yaklaşımlar, siber uzamda kötülük... Bu temaları böyle sıralayınca hem konferansın kapsamı, hem de insan yaşamının ve algısının kötülükle olan tekinsiz ama iç içe niteliği, daha doğrusu iç içe olduğumuz için sıradanlığı ve tekinsizliği gözümüzde somutluk kazanmaya başlıyor. Nitekim benim en ilginç ve düşündürücü bulduğum bildiriler kötülükten duyduğumuz korkuyu, kötülüğe karşı yaşamızda, hatta içimizde olmasının yarattığı ikinizsizliğe bağlayan felsefi ve davranış psikolojisinin yol gösterdiği çalışmalar oldu. "Bu Sağlıklı mı?" başlıklı oturumda sunulan ve ruhsal hastalıklarla ilgili

sağlık çalışanlarının "iyilik ve kötülük" kavramlarını dışsal bir neden-sonuç ilişkisine bağlayamadıkları durumlarda yaşadıkları "kötülük herkesin içinde, dolayısıyla bende olabilir" travmasını ya da gene bu tür sağlık çalışanlarının kendi uygulamaları "tedavilerin" yarattığı acı ve kötülük üzerinde düşünme "seçimlerini" ele alan bildiriler bu bağlamda çok etkileyiciydi. Çok başka bir alandan, felsefeden yola çıkan "Sıradanlığı Sarsmak: Kötülüğün Tekinsizliği" ve "Özgürlük Uçurumu: Radikal Kötülük ve İnsan Önceliğinin Temeli" gibi bildiriler de gene, kötülüğü anlaşılır bir dışsal nedene bağlayamamanın ve dolayısıyla savaşıacak şeytanlardan, canavarlardan, kötü cinlerden vb. yoksun kalmanın yarattığı ürküntüyü ele alarak birbirleriyle "konuşuyorlardı". Kötülüğün sıradanlığıyla baş etmek, Hannah Arendt'in dikkat çektiği gibi, bireyleri ve grupları şeytanileştirilmekten çok daha zor. İçimizdeki, yani başımızdaki kötülük, en korkunç canavardan daha korkutucu! Ama kötülüğün muazzam bir gücü de var ve bu gücü insanları neredeyse büyülüyor. Nitekim 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'deki kamusal idamlarda izleyenlerin tutumunu ele alan bildirisiinde Stephen Banks'in (Reading Üniversitesi) aktardığı ve Ortaçağ'da da gözlenen davranışlar gerçekten çarpıcı. Zannedersiniz ki, altmış küçük çocuğu öldüren adam lanetlenir ve anısı tarihten silinir, oysa tam tersine insanların böyle kişileri yüceltikleri, onun bedeninden

Bir iblis tarafından kışkırtılan kadın, kocasına sopayla vuruyor. The Evil Wife, Israhel van Meckenem, 1440/1445-1503.

Vampir 1893-94. Edward Munch.

Kirke'nin Odaseas'a Bir Kadeh Sunması, John William Waterhouse, 1891.

ya da giysilerinden bir parçaya sahip olabilmek için birbirlerini ezdikleri çok sayıda örneğin varlığı gerçekten tuhaf. Ama anlaşılan insanlar, iyi ya da kötü olmasından çok bir edimin çapına ve yarattığı güç algısına bakıyorlar ve bu güçten bir şeyler koparmanın kendilerine de güç katacağına inanıyorlar. Büyünün ve doğaüstü güçlerin varlığına yaygın inancın ardında yatan da işte bu –gücün büyüsül Büyüsünü yitirmiş bir dünyada yaşadığımızı düşünsek de, 19. yüzyıl sonlarında bile, idam edilen canilerin "iyileştirici" gücüne inançla hasia bebeklerini onların cesetlerine bağlamak için çabalayanların varlığı, durumun pek de öyle olmadığını ortaya koyuyor. Bu biraz da, Avrupa'daki cadı çığırnlığı sırasında cadılıkla suçlananların önemli bir kısmının yanı sıra bizzat bazı İngilizsiyon yargıçlarının da bir süre sonra kendi "cadılık"larına ve dolayısıyla da olağanüstü güçlerine gene kendilerinin inanmasına benziyor.

Benim verdiğim "Cadı Avına Karşılaştırmalı Bir Bakış" adını taşıyan ve esas olarak Batı Orta Çağı ve Yeni Çağ'dakine benzer bir cadı çığırnlığının İslam dünyasında yaşanmamasının nedenlerini araştıran bildiri ve onun ardından Kahire Üniversitesi'nden bir araştırmacının Ortaçağ'daki Müslüman muskalları bağlamında İslam'da büyü kavramını araştıran bildirisi, ilginç bir biçimde birbirleriyle "konuşuyorlardı". Ben başka birçok etkenin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir merkezi devlet geleneğine sahip olmasının ve aynı zamanda da papalık gibi ideolojiyi tekelinde tutan bir hiyerarşik dinsel kurumun

bulunmamasının önemli bir farklılık yaratığına işaret etmişim. John D. Martin ise, incelediği erkeklerle özgü muskallarda en başta yazılan dilğin "devlet kapısında kabul görmek" olduğuna örnekleyerek sanki benim ne demek istediğimi somutlaştırmış oldu. Ayrıca, İslam'da büyü'nün hoş karşılanmamasına rağmen, muskalların çeşitliliği ve yaygınlığıyla birlikte bunların kullanımının herhangi bir cezayla karşılaşmaması da, ideolojik ve pratik dinsel tutumlarının çeşitliliği konusunda bir diğer ipucuydu.

Konferansta, kötülük bütün ağırlığıyla insanı düşündürürken bir yandan da epey eğlendirdi! Özellikle "Kötülük Alış Verişe Çıkıyor" başlıklı oturumda sunulan bildiriler, ta antik Roma'dan Ortaçağ'a, oradan da günümüze dek gelen ve kötülük ile alış veriş hevesini ve kadınları ilişkilendiren örneklerle doluydu. Hele ünlü filozof Cicero'nun, kadınların alış veriş hevesinin onların akıl ve fikrinden yoksun oluşlarının, yani rasyonel düşünme ve kendilerini denetleme erdemine sahip olmalarının göstergesi olduğunu uzun uzun anlattıktan sonra, kendi heykel koleksiyonu merakının nasıl iflasın eşiğine getiren bir savurganlığa dönüşüğünü iural etmesi sahiden pek eğlenceliydi. Aklıma tam günümüzde eşlerin savurganlığından ve düşünmeden alış veriş etme alışkanlığından şikâyet eden kocaların, iş otomobil alımına geldi mi gözleri kapalı para harcaması gelmişken iş, yüzüalla ilgili bir bildiriden anlaşıldı ki, arabalara ve atlara –ve de bunlara ilişkin aksesuar- para harcamak

erkeklerin geleneksel bir ayrıcalığıymış. Verilen çarpıcı bir örnekte kontumuz sadece atlara ve arabalara bir yılda zo bin sterlin harcamışken, kontes bütün bir yıl boyunca kendisi için sadece 8 sterlin harcamış, üstelik de aile gelirinin esas sahibi, miras yoluyla kendisi iken! Bu oturumun son bildirisi, Batı moda kültüründe meşum kadın imgesi ile soytarı imgesinin sürekli yinelenen izlekler oluşuna ve bu imgeler dolayısıyla modanın haz ile korku arasında gidip gelirken kötülüğü nasıl bir tüketim nesnesine dönüştürdüğüne dikkat çekiyordu. Baudrillard'ın dediği gibi, "çirkinin olanca enerjisini özümsemiş güzel bir şey tasavvur edin: işte bu modadır!"

Konferansın benim için bir diğer hoş yanı, Türkiye'den uç gayet ilginç bildirinin sunulmasıydı. Gaziantep Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Zekiye Antakyalıoğlu, "Edebi Hareketler ve Buradan Kaynaklanan Soru: Kötülük Bugün Var Olabilir mi?" başlıklı son derece kapsamlı bildirisiyle, Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Merve Sarı, Tolkien'in

Yüzüklerin Elçisi kitabında büyüsül sağaltımı ele aldığı bildirisiyle önemli katkılar yaptılar. Konferansın kapanış oturumundaki son bildirinin sahibi Hande Seber ise (Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı), Edmund Spenser'in ünlü "Faerie Queen" şiirindeki "kötü kraliçeler"i, bir yandan dönem olumsuz kadınlık imgesini örneklerken, diğer yandan da şiirin yazılma amacı olan Kraliçe Elizabeth'in erdemlerini yüceltme için kullanılması, dinlemesi çok zevkli edebi bir üslupla yansıttı.

Sonuçta "Perspectives on Evil" konferansı, bizi, İngiliz Reformasyonu'nda Kötülük Sorunu'nu işleyen Darren Oldridge'in dönemde ilgili olarak işaret ettiği sonucun hâlâ geçerli olduğu zınlenniyile baş başa bıraktı. Aslında sadece Reformasyonu değil, genel olarak 17. yüzyıl dinin esas problemi olan, "eğer tanrı iyiyse kötülük neden var?" sorusunun, ya da başka bir deyişle "Neden iyiler helak oluyor da kötülere bir şey olmuyor gibi, daha da iyi duruma geliyorlar?" sorusunun yanıtı hâlâ değişmemiş gibi: "Tanrı'nın tuhaf işleri!"

Meraklısı için: www.inter-disciplinary.net paylaştığım 2011-12 için de son derece ilginç projeleri var.

OSMANLI KADIN HAREKETİ VE ERMENİ FEMİNİST YAZARLAR

26 Mart 2011'de Cezayir Toplantı Salonu'nda gerçekleşen panelde Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Ermeni feminist kadın yazarların hayatları ve özgünlükleri üzerinde duruldu. Osmanlı kadın hareketini farklı bir biçimde okuyabilir miyiz düşüncesinin tartışıldığı panelde Ermeni feminist kadın yazarların, feminist harekete katkıları vurgulandı.

GÜLÇİN KARABAĞ

Karin Karakaşlı yaptığı giriş konuşmasında panelin başlığı dâhil her şeyin tartışmaya açık olduğunu ve mütevazı bir biçimde tartışmanın yoğun olduğu bir bilgi paylaşımı gerçekleştirmek istediklerini belirtti ve eğer gerçekten bir ortak miras varsa onunla neler yapılabileceğine birlikte bakılması gerektiği üzerinde durdu. Konuşmacıları bir araya getiren küçük amaçlardan birinin genç araştırmacıları paneldeki bilgi paylaşımı üzerinden yeni araştırma alanlarına sevk etmek olduğu vurgulandı. Karakaşlı, bu paneli özellikle mart ayını kaçırmadan yapmak istediklerini ve 2011 yılı 8 Mart'ının kadınlar açısından hazin bir tablo içerisinde geçtiğini belirterek kadın cinayetlerinin arttığı ve yetkililerin bu cinayetleri engelleyici tedbirler almayarak kadın cinayetlerine göz yuman ve kadının elini güçsüzleştirici bir tavır takındıklarını belirtti. Panelin arka planını böyle açıklayan ve "Peki, bunun içinde Osmanlı kadın hareketi, Ermeni feminist yazarlar demek ne anlama gelir?" sorusuyla başlayan Karakaşlı meseleye kadın-erkek dikotomisinden ziyade iktidarın dili ve ezilenler üzerinden bakılması gerektiğini vurguladı. 1990'larda Kürt hareketinin verdiği ivme ile Ermenilerin kimlik arayışının da arttığını vurgulayan Karakaşlı, Ermenilerin de Anadolu'da yaşayan bir halk olarak yaşayış kimliklerinin bilincine vardıklarını belirtti. Ardından aynı ivme ile Ago's'un ortaya çıkması ve verilen mücadele, 2000'lere gelindiğinde bir grup Ermeni genç kadının

Ermeni tarihinde bizim örnek alacağımız kadın figürü yok mu sorusundan hareketle yola çıktıklarından bahsetti. Karin Karakaşlı'nın panelin amacını ve konuşmacıların Ermeni tarihi adına birlikte yaptıkları çalışmalarını özetleyen, panelin akışını anlatan giriş konuşmasından sonra konuşmacılar Ermeni feminist kadın yazarların biyografilerine dayanarak ve bu kadın yazarları içerisinde bulundukları dönemde özgün kılan noktalara vurgu yapan sunumlarını yapmaya başladılar. İlk sunumu Sabancı Üniversitesi Kültürel İncelemeler Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisi olan Nora Tatoryan gerçekleştirdi. Tatoryan panel boyunca üzerlerine sunumlar yapılacak olan altı Ermeni feminist kadın yazarın hayatlarını özetleyen bir çerçeve sunum yaptı. Sunumunu Aras Yayınları'ndan çıkan *Bir Adalet Feryadı* isimli kitabı dayanarak yaptığını belirten Tatoryan: (İlk feminist aktivist yazar) Hayganuş Mark, (Türkiye'de ilk Ermeni kadın gazeteci) Elbis Gesaratsyan, Sirpuhi Düssel, Zabel Asadur (Sibil), (Üniversiteye giren ilk Ermeni kadın) Zabel Yesayan, Arşaghi Teotik adlı Ermeni kadın yazarların biyografik hayat hikâyeleri üzerinde durarak konuşmayı ikinci paneliste devretti. İkinci konuşmacı Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde doktora öğrencisi olan Maral Aktokmakyan idi. Aktokmakyan, ilk Ermeni kadın feminist yazar olan Sirpuhi Düssel üzerine bir sunum yaptı. Düssel'in yazdığı üç kitap ve üç makaleden yararlandığını belirten Aktokmakyan, Düssel'in annesinin,

eşinin ve Beşiktaşyan isimli öğretmeninin onun gelişimindeki önemli yerlerini vurguladı. Aktokmakyan, 19. yüzyılda Osmanlı'da bir Ermeni kadın nasıl oldu da bir yazar olarak derilerini dile getirmeye başladı sorusundan hareketle Düssel'i etkileyen isimler üzerinde durdu. Düssel'in annesi aktivist, feminist ve bir Amira kızı (üst sınıf mensup) ve kızların eğitime önem veren bir kadındır. Böyle niteliklere sahip olan bir annenin varlığı Düssel'in erken yaşlarda belli farkındalıklar edinmesini sağlamıştır. Sanatçı olan kocası Paul Düssel da Sirpuhi Düssel'in annesinin desteğini devam ettirmiştir. Ermeni edebiyatının romantik yazarlarından Beşiktaşyan, Sirpuhi Düssel'i kendi kültürü, dili ve tarihi ile barıştırmıştır ve Sirpuhi Düssel için bir uyanış başlamıştır. Bu uyanış Ermeni cemaatinin o dönemki uyanışı ile paralel gitmiştir. Düssel'in gelişimindeki üç önemli isimden bahseden Aktokmakyan sunumuna Düssel'in eserlerinden kısaca bahsederek devam etti. *Mayda*, *Sıranuş*, *Araks* ya da *Mürebbiye* isimli romanlarının her birinde Düssel, bir kadın sorunundan bahsetmiştir. *Mayda* isimli romanında Düssel, eşini kaybetmiş bir kadının hayata tutunma çabası ve özgür aşka ulaşma arayışı üzerinde durur. roman kadının ölümü ile olumsuz bir biçimde sonuçlanır. Bu ölüm bu toplumda henüz böyle bir kadın karakterin yaşayamayacağı anlamına gelir. *Sıranuş* isimli roman diğerlerine göre daha gerçekçi bir tarzda yazılmıştır ve bu romanda bir sınıf farkındalığı vardır. Amira sınıfına mensup olan bir kadının alt sınıftan

bir erkeğe duyduğu aşk konu edilir. Burada bu kadın kendi sınıfından bir erkekle evlendirilir. Romanda sınıf farkı olmadan bir Ermeni kadının kurbanlaştırılabileceği üzerinde durulmuştur. *Mürebbiye* isimli romanda ise; çalışmak durumunda olan ve mürebbiyecilik yaparak hayatını kazanan bir kadın anlatılır. Bu romanda çalışma ve eğitimin önemi vurgulanır ve bu roman Düssel'in diğer romanlarına göre daha olumlu ve ümit vaat eden bir dille yazılmıştır. Bu romanda eğitimin kadını özgürleştirici yanı üzerinde durulmuştur. Düssel'in romanlarına yapılan eleştiriler daha çok ilk romanı *Mayda* üzerinden yapılmıştır. Bu roman dönem açısından Düssel'in diğer romanlarına göre daha sarsıcı bir etki yaratmıştır. *Mayda* tarzı romanların yazılması Ermeni erkek aydınları tarafından tehlikeli görülmüştür. Ermeni erkek aydınlar, kadınların erkeklerle eşit olmasının Ermeni geleneklerini bozacağını ve kadın sorununun Ermeni cemaatinin gündeminde olmadığını belirtmişlerdir. Üçüncü konuşmacı seramikçilik yapan ve Hay G'in'in (Ermeni kadın grubu) kurucu üyesi olan Kayuş Çalkıman idi. Zabel Yesayan üzerine sunum yapan Çalkıman, Yesayan'ın Ermeni edebiyatının en çok okunan ve yazarlarından çok yaptıklarıyla ilgili çekip hakkında en çok araştırma yapılan kadın yazarı olduğunu vurgulayarak konuşmasına başladı. Yesayan'ın yaşadığı dönemde bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasal durum ve bununla paralel gelişen Ermeni kadın hareketinden kısaca bahseden Çalkıman, Yesayan'ın

Nora Tataryan,
Maral
Aktokmakyan,
Kayaş
Çalıkman, Nora
Mildanoğlu,
Selina Özuzun,
Belinda Mumcu.

en çok etkileyen figürün onun babası olduğunu vurguladı. Aynı zamanda Yesayan'ın ilk eğitmeni olan babası onun siyasal görüşlerini de etkilemiş ve kadının özgürleşmesinin kadınların erkeklerle eşit bir eğitim almasıyla başlayacağını vurgulamış ve kızını da bu konuda yazmaya teşvik etmiştir. Yesayan daha sonra babasının bu görüşüne karşı olduğunu belirtmektedir. Kadın özgürlüğü sorununun toplumsal adaletsizliğin çözülmesiyle çözüleceği fikri de ona babası tarafından aşılanmıştır. Kadının erkeğe ait bir alan olan edebiyat alanına girmesinin zor olduğu konusunda Sirpuhi Düssap, Yesayan'ı uyarmıştır ve bir kadın yazar olarak onun vasatın çok üstünde olması gerektiğini vurgulamıştır. Yesayan'ın babası, içerisinde bulundukları coğrafyanın Ermeniler açısından tehlikesinin arttığını düşünerek kızını üniversite eğitimi için yurtdışına yollamaya karar vermiştir. Yesayan, Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat ve felsefe derslerini devam ettirmiştir. Bu dönemde çeşitli dergilerde çeşitli yazıları yayınlanan Yesayan, İstanbul'da tanınan bir yazar olarak geri dönmüştür. Yesayan eserlerinin bir kısmında kadının aşılanışının toplumsal nedenlerini tarihi deneylerinin ışığında incelemiş ve kadının içinde bulunduğu itilmişliği ve yaşadığı talihlilikleri toplumun sınıfsal yapısıyla açıklamıştır. Dördüncü konuşmacı Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji ve Tarih bölümleri mezunu, Hrant Dink Vakfı çalışanı Nora Mildanoğlu idi. Hayganuş Mark'ın biyografik hayat hikâyesi üzerinde duran Mildanoğlu, söyleşinin çıkış noktası olan Osmanlı'da Müslüman veya Türk olmayan kadınların da

Osmanlı kadın hareketinin bir parçası olduğu gerçeğine vurgu yaparak sözlerine başladı. Osmanlı kadın hareketinin homojen olmadığını belirten Mildanoğlu bu kadınların farklı ihtiyaçlara sahip olduğunu da sözlerine ekledi. Osmanlı kadın hareketinin bir parçası olan Ermeni feminist kadın yazarların da kendi içerisinde farklılıklara sahip olduklarının unutulmaması gerektiğini vurgulayan Mildanoğlu, Hayganuş Mark'ın kendisini feminist olarak nitelendirdiği bir silsilenin bir halkası olarak gördüğünü ve Mark'a göre bu silsilenin halkalarından birinin de onun öğretmeni olan Zabel Asadur olduğunu belirtti. Hayganuş Mark kendisinin hem Asadur'dan hem de Sirpuhi Düssap'tan farklı olduğunu düşünmekteydi. Düssap'ı aktif bir feminist olarak görmeyen ve kendisini ilk aktif feminist Ermeni kadın olarak gören Mark, Düssap'ın fikirlerinin polemiklere neden olduğunu ve dönemin aydınları tarafından kabul görmediğini belirtmiştir. Beşinci konuşmacı Avukat Selina Özuzun idi. Hayganuş Mark'ın eserlerinden bahseden Özuzun konuşmasına Mark'ın hayatında önemli bir yeri olan *Hay Gın* dergisinden bahsederek başladı. 1919 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Hay Gın*, 14 yıl boyunca 15 günlük periyotlarla aralıksız olarak yayınlanmıştır. Derginin etrafında kadın-erkek birçok aydın toplanmıştır. Özuzun'un belirttiğine göre: *Hay Gın*, Mark'ın kendi deyimiyle tek cins olma takıntısından kurtulmuştur. Özuzun, derginin hiçbir siyasal akımın gölgesinde kalmamaya ve yalnızca kadınların bayağını taşımaya inatla özen gösterdiğini belirtti. Dergi 1932 yılında kapatılmış zorunda kalmıştır. Harici bilgilerden

derginin devlet eliyle kapatıldığı düşünülmektedir. Derginin kapatılması Mark'ı derinden yaralamıştır. Son konuşmacı ise: Belinda Mumcu idi. Mumcu, 1997-1998 yıllarında dört üniversite öğrencisi Ermeni kadının başlangıcını yaptığı çalışma grubundan bahsetti. Üniversitelerinin feminizm ile ilgili çalışma yürüten gruplarında yer alan bu Ermeni kadın öğrenciler bir eksiklik hissederek yola çıkmışlar ve bir anlamda feminizmi öğrenirken, kendilerini de anlama yoluna gittikleri Ermeni cemaatinde de kadın konusuyla ilgilenmedeki eksiklikten bahseden Mumcu, ilk olarak 8 Mart'a hazırlanarak yola çıktıklarını ve arşiv çalışması yaparak işe başladıklarını belirtti. Ermeni kadın tarihi sergisi düzenlemişler ve bir bildiri yazmışlar. Bu bildiride hem kadın olmak, hem Ermeni olmak, hem de Ermeni kadın olmak ile ilgili problemlere yer verilmiştir. Bu dört kişi daha sonra genişleyerek yedi kişiye ulaşmıştır. Bu grup birlikte bir okuma grubu oluşturmuş. Okumaya Hayganuş Mark ve Zabel Asadur ile başlamışlar ve *Hay Gın* dergilerini okumuşlar. Bir sene sonraki 8 Mart'ta bu konu ile ilgili Ermenice bir seminer düzenlemişler ve bu seminer Ermeni cemaati içerisinde tepki görmüş. Bu grubun topluklere karşılık olarak yazdıkları yazıyı Ağa'ın tam olarak basması bir şekilde onlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışma grubundan üç kişi, Tarih Vakfı'nın "Gençler Tarih Yazıyor" isimli yarışmasına katılmışlar ve üçüncü olmuşlardır. Bunun yanı sıra, bu çalışma grubu Ermenice ninniler derleyerek bu konuda bir kitapçı çıkarmış ve bu konu ile ilgili bir gece düzenlemiş. Ninnilerin yanı

sıra; Ermeni kadın şairler üzerine çalışmışlar ve bu konuda da bir kitapçı çıkarıp bir gece düzenlemişler. Karin Karakaşlı'nın yaptığı paneli derleyici konuşmadan sonra tartışmalara geçildi. Panelin önemli amaçlarından biri de meseleyi tartışmaya açabilmek ve bir anlamda konuya karşı ilginin artmasını sağlamaktır. Karakaşlı konuşmasında Mumcu'nun yaptığı sunuma atıf, başlayan çalışmaların devamlılığını sağlanmasının önemli olduğunu ve aslında paneldeki bilgi paylaşımının bir anlamda bu konuda çalışabilmek için karşılıklı motivasyonu sağladığını umduğunu belirtti. Karakaşlı konuşmasında bu konulardaki tarihi araştırmaların tarihi gerçekleri ortaya çıkarmanın ötesinde birlikte nasıl bir gelecek kurabilizdir sorusunun cevaplanabilmesinde de yardımcı olacağını belirtti. Yapılan sunumlar ve kapanış konuşmasının ardından gerçekleşen tartışma bölümü çeşitli tamamlama lar, bilgi paylaşımını ve eleştirilerle oldukça zengin bir biçimde geçti. Tartışma bölümünde yapılan katkılar sonucunda aslında Ermeni feminist kadınların keşfedilmesinin bir anlamda feminist tarih yazımını değiştirdiği ve Türkiye'de feminist tarih yazımının yeniden yapılabileceği vurgulandı. Tarihi farklı biçimde yeniden yazmanın bugünden itibaren farklı bir yaşama yönelik taahhüt anlamına da geldiği vurgulandı. Paneldeki bilgi paylaşımının bir yerlerde kalmış çalışmaların devamını sağlaması ve yeni çalışmalarını teşvik etmesi açısından bir motivasyon sağladığı panelin amacına fazlasıyla ulaştığı vurgusu yapıldı.

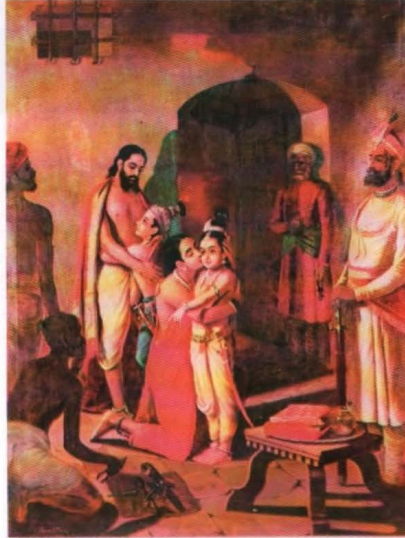
DİPNOT

1. Bir Adanet Feryadı Osmalı'dan Türkiye'ye Beg Ermeni feminist yazar 1869-1933. Derleyen: Lerna Emekçioğlu-Melissa Bilal, İstanbul: Aras Yayınları, 1. Basım, 2006.

SANAT TARİHÇİSİ PARTHA MITTER İSTANBUL'DA

GÜLISTAN ÖZDEMİR

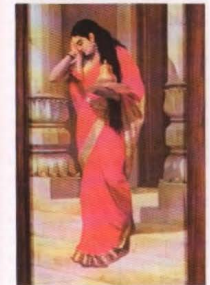
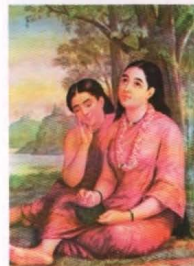
Ünlü sanat tarihi profesörü Partha Mitter'ın Maria, "Kolonyal Hindistan'da Global Modernite" adlı söyleşiyle İstanbul Modern'deydi. Söyleşi, Boğaziçi Üniversitesi ve Getty Connecting Art Histories Initiative işbirliğiyle düzenlendi. Partha Mitter söyleşisinde "global modernite" adını verdiği sürecin Hindistan'daki modernizm öncesi ve esas olarak süsleme sanatlarıyla ifadesini bulan geleneksel sanatın nasıl bir değişime uğradığını anlattı. Mitter, aynı zamanda Hindistan'da seyirini takip ettiği bu sürecin benzerinin Türkiye'de de yaşandığını da belirtti. Mitter, global modernite kavramını ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki devrim dalgalarıyla gelen değişimin toplamını anlatmak için kullanıyor. Mitter global modernite dalgasının Hindistan'daki etkisini esas olarak İngiliz sömürgecilüğünün iktidarını tümüyle pekiştirdiği 1850'lerden başlayıp Kandinsky ve diğer modernistlerin etkisini göstermeye başladığı sosyal alanda ise bağımsızlık grev dalgalarıyla yeni bir dönemin açıldığı 1920'lere kadar uzanan bir dönemi ele alarak aktardı. Bu dönemi de kendi içinde yine birbirleriyle karşıtlık içinde sunduğu iki kısma böldü. Birinci kısım 1850'lerden 1896'ya kadar uzanıyor. Bu dönem damgasını vuran Viktoryen akademik sanat akımları. Mitter bu dönemi esas olarak Raja Ravi Varma'nın resimleri üzerinden anlattı. Sömürgeci yöneticilerin Hindistan'ı seçkinleştirildiği bir dönem olan bu zaman diliminde Hindistan'daki geleneksel sanatın iki anlamda dönüştüğünü savundu. İlk dönüşümle bu sürecin sonunda Hindistan'daki beğenileri düzeye Viktoryen hale gelmiş oldu. Bu durumu Mitter, Gramsci'den ödünç aldığı rıza-baskı kavramı ikiliyle açıkladı. İkinci ve daha önemli

olan ise sanatçının ve sanat kurumlarının dönüşümü oldu. Modernizm öncesi Hindistan'da sanatçı düşük düzeyde bir zanaatkar olarak kabul edilir ve esas olarak usta çırak ilişkisine uygun bir şekilde yetişirdi. Bu yeni dönemde birlikte bir "centilmen" olarak sanatçı boy göstermeye başladı. Sanatçı kariyer planları yapan bir girişimci oldu. Mitter'e göre Raja Ravi Varma'nın hayat hikayesi bunun tipik bir örneği idi. Viktoryen anlayış geleneksel sanatın ruhanlığını de kırdı. Uhrevi sanatın yerine Avrupa'nın okullu natüralizmini geçirdi. Ama bu durumun kendisi özellikle de resim sanatında "önemli olanın keşfedilip

açıklanmadığı" bir yüzyeselliği de beraberinde getirdi. Mitter Avrupa'da akademik sanatın yer edinmesi açısından Osman Hamdi Bey'in resimleriyle Raja Ravi Varma'nın ilişkiler arasında paralellikler de kurdu. Mitter'in ele aldığı ikinci dönem ise Bengal Sanat Okulu'nun kurulduğu 1896 yılından sonraki dönem oldu. Bu dönemde İngiliz sanat öğretmeni Ernest Binfield Havell'in Kalküta sanat okulunu reforme

etmeye yönelik girişimleri yer alıyor. Havell öğrencilerine okullu natüralizme tepki olarak uhrevi kısmı ağır basan Moğol minyatürlerini incelemeyi salık verdi. Mitter bu dönemi Havell'in yönlendirmelerini benimseyen, sonrasında Japon sanatıyla da ilişkilendirilmeye çalışılan Hint ressamı Abanindranath Tagore'un eserlerini sunarak aktardı. Mitter bu döneme damgasını vuran iki gelişmeyi şöyle sıraladı: Walter Benjamin'in ifadesiyle "sanatın mekanikleşmesi" ve böylelikle basılı kültürün yaygınlık kazanması. İkinci olarak ise İngiliz dilinin her türlü yerel sınırı aşması. Bu iki gelişmeyle birlikte her türlü yerel aidiyet duygusunu aşmayı mümkün kılan -Mitter'in Benedict Anderson'dan ödünç alarak kullandığı- "hayali cemaatler" in ortaya çıktığını ifade etti. Daha doğrusu bu gelişmelerin ardından özellikle de her türlü dil engeli aşımayı mümkün kılan görsel sanatın gelişimiyle birlikte kendini Hint ulusu diye adlandıran bir cemaatin ortaya çıktığını ifade etti. Mitter bu konuyu anlatırken sadece Tagore'un resimleri üzerinde değil, aynı zamanda karikatür sanatının da üzerinde durdu. Mitter İngiliz muhafazakârlığının belli başlı yayınlardan olan Punch dergisinin Hindistan'da 1900'lerden itibaren Hint milliyetçiliğinin propagandasını yapan bir yayına dönüşme sürecine ışık tuttu. Mitter bu iki süreci batıdan ıhhal bir natüralizme buna direniş olarak gelişen ruhani milliyetçilik arasındaki gerilimi merkeze oturarak anlattı.

**Çocuk
Krishna'nın
resmi
(Krishna'nın
anne babasıyla
buluşması).**

**Hayal kuran
Shakuntala.**

**Prenses
Damayanthi.**

**Süt ve Bal
Taşyan
Draupadi.**

www.ravivarma.org

YENİKAPI'DA İKİ MEZAR

Yenikapı'da metro bölümünde yapılan kurtarma kazılarında geçtiğimiz günlerde yeni bulgulara ulaşıldı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan'dan kazının son durumu ve yeni bulgularla ilgili bilgi aldık.

AHMET AKŞİT

Yenikapı'da halen sürmekte olan metro kazısında, daha önce bulunan 7 adet kremasyon(urne) çanak mezarın 25-30 metre kuzeydoğusunda iki mezar bulundu. Daha önce bulunan mezarlardan farklı olarak iki gömüü de büzülmüş(hoker) ve yan yatar pozisyonunda. Gömütler o zamanki yerleşimin kulubelerine ait olduğu düşünülen taşlarla desteklenmiş kazıklardan 100-150 metre mesafede, deniz seviyesinin 7- 7,5 metre altında ortaya çıkarıldı.

İkinci mezarda bulunan ölünün güneybatı-kuzeydoğu yönünde yatırılmış olduğunu söyleyen Zeynep Kızıltan, mezarda ölünün altında birbirine paralel ince ahşapların bulunduğunu ve mezarın üstünün de olasılıkla yekpare bir ahşap ile kapatıldığını ve ahşaptan oluşturulmuş bu gömü mimarisinin yakın benzerinin henüz bilinmediğini belirtti. Mezarları ahşap ile kapatmanın Anadolu'da rastlanan bir uygulama olmadığını belirten Kızıltan her iki mezarda da birer çanak bulunduğunu söyledi. Neolitik Çağ'a, yani günümüzden yaklaşık 8.000 yıl

Yenikapı'da eksi yedi, yedi buçuk metrede bulunan hoker vaziyette gömülmüş iki mezardan biri doğrudan toprağa yatırılmış; diğerinin altında tahta çiteler var ve üzeri yekpare ahşapla kapatılmış.

öncesine tarihlenen mezarların bu kadar iyi korunmuş olmasının sebebinin bölgeyi kaplayan kil tabaka olduğunu hatırlatan Kızıltan, iki mezarın açılması ve korumaya alınmasının 4-5 haftalık bir çalışma ile tamamlandığını ve ölülerin yaş ve cinsiyetlerinin antropologların incelemesinden sonra ortaya çıkacağını ifade etti. Konservatörlerin denetiminde yapılan buluntuların laboratuvardaki suya alınma işleminden önce gerekli dokümantasyon ve çizimler tamamlanmış. Kızıltan yerleşim bölgesinin olasılıkla su hareketlerinden

dolayı çok açık bir plan vermediğini ancak bir yerleşimin varlığını bölgede bulunan çakmak taşı, yonga, kemik ve taştan yapıma aletlerle de destekleyebildiklerini sözlerine ekledi. Kızıltan günümüzden 8.000 yıl önce Marmara'nın bir göl olduğunu, bölgede buğday, arpa, mercimek tarımı ve avcılık yapıldığını ve iç bölgeye doğru genişleyen bir ormanın da yerleşik yaşam için elverişli koşullar sunduğunu ifade etti. Kazının daha önceki aşamalarında Neolitik Çağ'a ait olduğu tahmin edilen kürek, mızrak ve yaylar da bulunmuştu.

"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ"

Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında dört ayrı konuşmacı ile dört ayrı üniversitede "Toplumsal Tarih

Söyleşileri" düzenledik. Üçüncü söyleşi Yıldız Teknik Üniversitesi'nde gerçekleşiyor. Konu başlığı "Osmanlı müzeciliğinin ilk evresi: Aya İrini'deki koleksiyonlar", 1846-1869", davetli konuşmacımız Edhem Eldem.

Yer: Yıldız Teknik Üniversitesi, Beşiktaş Kampüsü, Rektörlük Binası, Hünkâr Salonu. Tarih: 12 Mayıs 2011 Saat: 11.00- 13.00

Bütün okuyucularımız davetlidir.

"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ" NDE AKŞIN SOMEL "TANZİMAT, ŞERİAT VE KÜRTAJ SORUNU"

"Bedeni tarihsel açıdan ele almak, öncelikle maddi uygarlığın merkezinde olan şeyi, eylem ve hissetme biçimlerini, teknik yatırımları, doğal güçlere karşı verilen mücadeleyi; 'somut' insanı, 'yaşayan insanı, etten kemikten insan'ı yeniden kurgulamak demektir."*der Corbin, Courtine ve Vigarello, *Beden'in Tarihi*'nin önsözünde. Bu yeniden kurgulama süreci, iktidarın beden üzerinde kurduğu çoğu zaman görünmez hâkimiyet biçimleri ve mahremiyetle örtülü özel alana dair kayıtların azlığıyla yüzleşecek olan tarihçi için hiç de kolay değildir.

Doğum yapan kadın, Şerafeddin Sabuncuoğlu, Kitab al-Cerrahiyyet al-Haniye, 1465.

ECE ZERMAN

"Toplumsal Tarih Söyleşileri"nin, 14 Nisan tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen ikinci konferansında Akşın Somel, "Tanzimat, Şeriat ve Kürtaj Sorunu"nu¹ ele alarak; sosyal tarihin son dönemde ilgilendiği konularla Osmanlı çalışmalarının keşfinin yukarıda sıraladığımız konulara dair yeni yaklaşımlarına bir örnek sundu. Konuşmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nda iskat-i cenin yani çocuk düşürme meselesinin henüz üzerinde pek çalışılmamış bir konu olduğunu söyleyerek başlayan Somel, bunu cinselliği araştırmalarının kendisinin hâlâ yeni bir alan sayılabileceğine ve bu konuda bir kaynak oluşturabilecek seriyi scillerinin henüz yeterince incelenmemiş olmasına bağlıdı. Konuşmasının ilk bölümünde iskat-i cenin meselesini şeriat açısından tartışan Somel, İslam'da, yekpare bir olumla bu veyahut dışlanmış ötesinde, çeşitli mezheplere göre oldukça farklılaşan bir kürtaj algısı olduğunu ortaya koydu: Hanefi fıkhe

hamileliğin ilk yüz yirmi gününde, bebeğin henüz can kazandığına inanmadığından çocuk aldırma bir sakınca görülmezken; Zeydilikte, ceninin can kazanması öncesi herhangi bir meşru gerekçe olmasa da kürtaj sakıncalı görülmekte; öte yandan Maliki ve Hanbeli yaklaşımları kürtajın haram olduğunu vurgulamaktadır. Sufi âlimi İmam Gazali ise geri çekilme (diğer bir deyişle azl veya coitus interruptus) gibi gebelik önleyici yöntemleri önermekle birlikte, çocuk aldırma'yı bir cinayet olarak kabul etmektedir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere erken dönemlerde şeriat açısından değerlendirilen -ve çok farklı yaklaşımların mevcut olduğu- kürtaj meselesi bir özel hukuk meselesi olarak görülmektedir. Peki bu, ne zaman sınırları belirgin bir hale sokulup devlet meselelerinin içinde değerlendirilmeye başlanmıştır? Somel bu noktada, 1838 yılında yayınlanan ve kürtajı önlemeye hedefleyen bir fermana ve bu fermanın dayandırıldığı bazı bürokratik raporlara işaret eder. Bu belgelere göre kürtaj uygulanmasının nedenleri

tenperverlik yani hedonizm ve çocuk yetiştirme zorluklarıdır. Ebe, tabib ve eczacıların çocuk düşürücü ilaçlar sağlamanın önlenmesi ve toplumsal kontrol mekanizmalarının harekete geçirilmesi vurgulanmaktadır. Ayrıca, tabib ve eczacıların ötesinde, çok sayıda kadının çocuk düşürücü ilaçlar hazırlayıp bildirdiği belirtilerek kürtaj uyguladıklarından kanlı ebe olarak adlandırılan kimi Yahudi ebelerle dikkat çekilmiştir. Bu durum, kürtaj meselesinin çeşitli meslekli kaygılar ile etnik ve sınıfsal bir boyut taşıdığı sorusunu da akla getirir. Ebelerin kontrol altına alınması, Akşın Somel'in çizdiği daha geniş bir toplum sağlığı uygulamaları çerçevesinde algılanabilir: 1827'de açılan Tıbbhâne-i Amire ve Cerrahhane, 1838'de kurulan Meclis-i Tahaffuz-ı Ulâ ile bu dönemde karantina, tabiblik, eczacılık vb. konularda çıkarılan çok sayıda nizamname Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda sağlık alanındaki müdahaleci ve modernleşme tutumunu ortaya koyar. Iskat-i ceninin sistematik bir şekilde önlenmeye çalışılması da aynı merkez yetici şema içerisinde algılanabilir. Iskat-i cenin meselesindeki bu politika değişikliğinin neden ileri geldiği de sorulması gereken bir diğer sorudur. Somel bunu, dinsel açıdan güçlü bir gerekçe görülmediğinden yola çıkarak demografik kaygılara, nüfusun çoğalmasını sağlama amacına bağlar. Öte yandan 1838 fermanında çocuğun "kalbin bir parçası ve gönlün bir meyesi" olarak tanımlanması, çocukluk algısının da kendisinde duygusal açıdan bir değişiklik olup

olmadığı veyahut bu duygusal söylemin nüfus politikaları açısından nasıl kullanıldığı sorusunu akla getirir. Sorulabilecek bir diğer soru da, iskat-i cenini önleme girişimlerinin, 19. yüzyılda cinsel normlarda meydana gelen değişimler² ve daha genel anlamda üremeye sonuçlanmayan cinsel eylemlerin dışlanmasıyla (eşcinselliğin, istisna b'ül yed yani mastürbasyonun, tenperverliğin sakıncalı addedilmesi gibi) aynı çerçevede değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Bu soruya yanıta vermek ise elbette ancak çeşitli kaynaklar ve konulara yapılacak karşılaştırmalı çalışmaları mümkün olabilir. Her durumda; kadın bedeni, doğurganlık, cinsellik, ıv ve devlet kontrolü gibi birçok konudaki tartışmalara açılan kürtaj meselesinin, Osmanlı toplumunun son döneminde değişen algıları ortaya koyması bakımından önemli bir keşif noktasında bulunduğu aşikâr.

DİPNOTLAR

- Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (derl.), *Saadet/Ozenlik* (veya), *Bedenin Tarihi* 1. *Rönesans İnan Aydınlatması*, İstanbul: Yapi Kredi Yayınları, 2007, 9-7.
- Bu yazı Akşın Somel'in konuşmalarına hallarının kasabir Özetini sunmayı amaçlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Akşın Somel, *Osmanlı Son Döneminde İskat-i Cenin Meselesi*, Kebkeç 13, 2002; Selçuk Akşın Somel ve Tuba Demirci, *Women's bodies, demography, and public health: abortion policy and perspectives in the Ottoman Empire of the nineteenth century*, *Journal of the History of Sexuality*, Vol. 17, No. 3, September 2008, 377-420.

Bkz. Dror Ze'evi, *Producing desire: changing sexual discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, Berkeley: University of California Press, 2006.

TÜRKİYE BARIŞ GİRİŞİMİ'NİN "BARIŞI KURMAK" KONFERANSI

Türkiye Barış Girişimi'nin "Barışı Kurmak" Konferansı 8-9 Nisan'da İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere Kampüsü'nde yapıldı. Konferansın konu başlıkları şöyleydi: "Çatışmadan barışa", "Çok dilli, çok kültürlü bir yaşamın kurulması" ve "Barışa ulaşmanın yolları".

AHMET AKŞİT

"Barışı Kurmak" adlı konferansta Kürt sorunu konusunda çözüme yönelik adımlar atmak, barışın nasıl sağlanabileceği, çok dilli ve çok kültürlü bir yaşamın tesisi, ademimerkeziyetçilik ile barışın ilişkisi ve anayasal çözüm konularında Türkiye'den ve yurtdışından çok sayıda akademisyen teblig bulundu. MHP hariç meclisteki tüm partilere çağrı yapılan konferansa AKP mazereti bildirerek katılmadı; CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu kayınbabasının ölümü nedeniyle katılamadı. Çağrıya geniş bir katılımla cevap veren Barış ve Demokrasi Partisi'nden başka çok sayıda politikacı, gazeteci, düşün insanı, akademisyen ve öğrencinin de dinleyici olarak hazır bulunduğu konferansta sunumlar Türkçe, Kürtçe, İngilizce ve Fransızca yapıldı. 8 Nisan (Cuma) saat 10.00'da, Leyla Zana ve Oya Baydar'ın açılış konuşmasıyla başlayan konferansta ilk oturumun başlığı "Çatışmadan Barışa" oldu. Prof. Dr. Ahmet İnsel'in moderatörlüğünü yaptığı oturumun konuşmacıları Prof. Dr. Brice Dickson, Hassen Ebrahimi, Prof. Dr. Teresa Freixes, Prof. Dr. İbrahim Kaboglu, Roelf Meyer, Prof. Dr. Nüket Sirmen ve Ana Villellas oldu.

14.30'da başlayan ikinci oturumun konusu "Çok dilli, çok kültürlü bir yaşamın kurulması" idi. Dr. Necmiye Alpay'ın moderatörlüğünü yaptığı oturumda Prof. Dr. Carol Benson, Prof. Dr. Fatma Gök, Eğitim Sen Genel Başkanı Zübeyde Kılıç, Prof. Dr. Ajit Mohanty, Prof. Dr. Robert Philipson ve Prof. Dr. Tove Skutnabb-Kangas tebliğlerini sundu.

Rakel Dink'in açılış konuşmasıyla başlayan 9 Nisan'daki oturum "Bölgeselleşme ve ademimerkeziyetçilik" başlığı ile devam etti. İlk kısımda Dr. Cengiz Aktar moderatörlük yaparken, Jean Dussourd, Prof. Dr. Teresa Freixes, Eric Suzanne, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Fikret Toksöz ve Akın Birdal konu ile ilgili söz aldı. "Barışa nasıl ulaşılacak" başlığındaki ikinci kısımda Prof. Dr. Gencay Gürsoy'un moderatörlüğünde ve BDP Eşbaşkanı Gülten Kışanak, Prof. Dr. Mithat Sancar ve Prof. Dr. Turgut Tahranlı tebliğlerini sundular. Önemli konuşmaların yapıldığı, yer yer dinleyicilerin katılımıyla da zenginleşen konferanstan, "Çok dilli, çok kültürlü bir yaşamın kurulması" konusunda sunumlar yapan Finlandiya'dan Prof. Dr. Tove Skutnabb-Kangas ve Stockholm Üniversitesi'nden Prof. Dr. Carol Benson'un tebliğlerinin özetini sunuyoruz. Skutnabb-Kangas konuşmasına anadil temelli eğitimin önemli, azınlıkların anadillerinin

desteklenmesiyle ilgili nasıl yanlış sonuçlar çıkarıldığı, eğitim hakkının ihlali, dilsel ve kültürel soykırım konuları üzerinde durarak başladı ve Kürt çocuklarının daldırma(submersion) programları neticesinde tam okur-yazar olamadıklarından söz etti. Kangas Britanya'nın da göz yurmasıyla Lozan Antlaşması'ndan. Sèvres'de yır alan dil azınlıklarının korunması maddesinin kaldırıldığını ve böylece anadil temelli çok dilli eğitimin engellendiğini söyledi. Kürt savaşının ve silahlanmanın ABD, Britanya ve Türkiye tarafından korunan mevcut ekonomik-askeri sistemin devam etmesine yol açtığını ve eğer savaş harcamaları olmasaydı SİPPİ(Stockholm International Peace Research Institute) verilerine göre 2000-2007 yıllarında 10 milyar \$ eğitim, sağlık ve ekonomik gelişmeye ayrılabilirdi dedi. Anadil temelli çok dilli eğitimin devletin ve milletin bölünmezliğine bir tehdit oluşturduğu, azınlık grubu ait çocukların çoğunluğun

dilini öğrenememesine veya okullarını tamamlamalarına engel olduğu yolundaki görüşlerin bilgisizlikten kaynaklandığını belirten Skutnabb-Kangas, netice itibariyle yoksulluk, yoksunluğun bir sonucudur ve bu yüzden yoksulluğu, çevre ve şartlardan olduğu kadar, okulda dezavantajlı ve kötü performansa sebep olan süreçlerin neticesi olarak da düşünmek gerekir dedi.

EKSİLTİCİ EĞİTİME (SUBTRACTIONE TEACHING) KARŞI ARTIRICI EĞİTİM (ADDITIVE TEACHING)

Skutnabb-Kangas, hakim dilin eğitim dili olarak okutulmasının azınlık çocuklarının anadillerini unutmalarına ve dil repertuarlarının azalmasına neden olduğunu, buna karşılık anadille yapılan eğitimin, iki dil öğretmenleri eliyle hakim dilin ikinci dil olarak iyi öğrenilmesinin öğrencilerin dil repertuarlarını çoğaltacağını,

Gülten Kışanak,
Gencay Gürsoy,
Turgut Tahranlı
ve Mithat Sancar
konferans
sırasında.

böylece iki dili de üst düzeye çıkarabileceklerini ifade etti. Kangas, Birleşmiş Milletler'in 2004 *Human Development Report*'unun kültürel özgürlüğü dil ve insan haklarıyla ilişkilendirdiğini, bu raporda insanların hakim kültüre asimile etmek ve anadillerine dönmelerini engellemek için ekonomik, sosyal ve politik yığınlar yapılmasından söz edildiğini belirterek, böylece bir asimilasyonda eğer bireyin anadili söz konusu ise seçimin özgür olamayacağını söyledi. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği İnsan Hakları Ofisi'nin 2010 tarihli belgesinde "uzun süreli ve kuvvetle tahkim edilmiş eşitsizlik, diskriminasyon

ve dışlamanın, özellikle de devletin durumu düzeltmeye yatkın olmadığı durumda, çatışmaların temel sebebi olduğunu ve aynı raporda kimliğin ve kültürün kuvvetlenmesi, yerel ve kültürel özelliği de içeren kendi kendini yönetmenin belirli formlarının tanınması ve ilerletilmesiyle mümkündür" ifadesinin bulunduğunu belirten Kangas eğer devlet bazı "etnik" ve "dilsel" (diğerlerinin yanı sıra tek hakim dil ile eğitim) çizgiler boyunca sistematik olarak yoksulluğa ve kültürel ve politik zayıflığa sebep oluyorsa ve bunu devam ettiriyorsa, bu çatışmalara yol açabilir dedi. Türkiye'de bütün Kürt çocukları daldırma

(submersion) programlarda eğitilici eğitimden geçtiğini, Türkçenin öğrenme dili olduğunu ve Kürt çocukların Kürtçeyi kullanarak bir şey öğrenmediklerini söyleyen Kangas, Kürtçenin bir madde olarak bile öğretilmediğini belirtti. Eğitimin karşılaştırmalı olmadığını (Kürtçe ve Türkçe kıyaslaması) ifade eden Kangas, böyle bir eğitim Kürt çocuklarını tam anlamıyla okur-yazar yapabilir mi? sorusunu sordu ve birçok durumda cevapla özellikle de anadillerinden erken çıkarılmışlara hayır olduğunu söyledi. UNESCO'nunki de dahil olmak üzere birçok çalışmaya dayanarak formal eğitimin farklı düzeylerde okuryazar yetiştirdiğini

söylenebileceğini ama kendi dillerinde öğretim gören azınlıklar ile başlangıçta bilmedikleri bir dilde öğretim görenler arasında çok büyük bir fark olduğunu sözlerine ekledi. Kangas'tan sonra söz alan Carol Benson öğrenme sürecine başlayan çocuk üç yaşında bile olsa "sıfır" değildir, bildiği bir dil vardır, eğitimcinin yapması gereken bu çocuğun anadiline saygı duymak olduğunu söyledi. Benson anadilde eğitim görmeyenlerin üniversitede bile eksik öğrendiklerini, eğitim seçeneklerinin bir şart olarak değil, gönüllü olarak seçilecek opsiyonlar şeklinde sunulması gerektiğini söyledi.

MAYIS 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

WORKSHOP:

17-18 Mayıs 2011, 10:00-18:00 arası, IFEA'da,
"İstanbul 2010'un sonuçları üzerine"
İstanbul Şehir Gözlem Merkezi Atölyesi
Bilimsel Sorumlular: Nora Şeni, Yoann Morvan ve Julien Paris
Konuşmacılar: Cengiz Aktar (Bahçeşehir Üniversitesi); Maria Barbari-Gravas (Paris I Üniversitesi); Korhan Gümüş (İstanbul 2010); Yoann Morvan (IFEA'ya bağlı araştırmacı); Nora Şeni (IFEA), Seza Sinanlar Uslu (Yıldız Üniversitesi)

KONFERANS:

Fatma Ben Slimane (Tunis Üniversitesi)
20 Mayıs Cuma saat 18.00'da,
"Arap İkbaharı" ışığında
Sunum dili Fransızcadır.

SEMINERLER:

"Seminar 'Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330-1453)'"
3 Mayıs Salı, saat 18.00'da, IFEA'da
Özgü Çomezoglu
(Sanat tarihçisi, İstanbul Üniversitesi):

"Bizans Döneminde günlük kullanımda cam"
Sunum dili Türkçedir.

ARKEOLOJİ SEMİNERİ:

"İktidarlar ve kentsel alanlar"
9 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da,
Alessandra Ricci (Koç Üniversitesi)
"Life outside the Palace: residential spaces and social groups in the city of Constantinople and its suburbs in Late Antiquity"
Sunum dili İngilizce'dir.

"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"

10 Mayıs Salı, saat 18.00'da,
Noëmi Levy (Boğaziçi Üniversitesi)
"Hukuki soruşturmadan Osmanlı polisine: XIX. yüzyıl sonunda anlaşmazlıkların çözülmesinde yeni bir aktör"
Sunum dili Türkçedir.

"Fiziksel Antropoloji ve Arkeoloji" Semineri

11 Mayıs Çarşamba, saat 17.30'da, IFEA'da,
"Découvertes récentes en Arménie et nouvelles données sur les

pratiques funéraires en Transcaucasie du Néolithique au Bronze ancien" (Ermenistan'daki yeni buluntular ve Neolitik'ten İTÇ'ye Transkafkasya'daki mezar adetleri üzerine yeni veriler)
Konuşmacı: Françoise Le Mort (Archéorient)
Konferans dili İngilizce'dir.
"Paleoparasitology: Drawing the best from ancient parasites"
("Paleoparazitoloji: Eski parazitlerden en iyi biçimde faydalanmak")

Konuşmacı: Matthieu Le Bailly (Franche-Comté Üniversitesi, Fransa)

*** Seminar "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"**

23 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da, IFEA'da,
İdris Bostan (İstanbul Üniversitesi)
"17. Yüzyıldaki Tersâne-i Âmire Yönetimi: Tersane Emini ve Görevleri"
Sunum dili Türkçedir.

*** Seminar "Antropoloji Okumaları" kapsamında**
24 Mayıs Salı, saat 18.00'da, IFEA'da,
Yard. Doç. Biray Kolluoğlu

(Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü)
"1990 Sonrası İstanbul'da Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Tabakalaşma"

***Seminar "Bellek ve kentsel hareketlilik"**
25 Mayıs Çarşamba, saat 18.00'da, IFEA'da,
Ekümenopolis, a city without limits (İmre Azem, film gösterimi daha detaylı bilgi için bkz. <http://devam.hypotheses.org/404>)

*** "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'de yönetim ve idare tarzları"**
31 Mayıs Salı saat 18.00'da, IFEA'da,
Malte Fuhrmann (Zentrum Moderner Orient-Berlin)
"Constructing Europe on the Shores of the Aegean in the 19th Century: The Cultural Dimension"
Sunum dili İngilizce'dir.

İSTANBUL ŞEHİR GÖZLEM MERKEZİ GEZİLERİ:

"İstanbul'da ticari dinamizm" teması çerçevesinde
Jean-François Pérouse'la (Galatasaray Üniversitesi)
Bakırköy
19 Mayıs Perşembe, saat 09.00'da IFEA'dan hareket.

www.ifea-istanbul.net

ISTANBUL BILGI UNIVERSITY MA PROGRAM IN HISTORY

CULTURAL AND INTELLECTUAL HISTORY OF TURKEY FROM THE MIDDLE AGES TO THE PRESENT DAY
STUDENTS WILL BE ADMITTED FOR THE 2011/2012 ACADEMIC YEAR

Applications: 01.05.2011 - 27.05.2011

Written exam: 28.05.2011

Interviews: 04.06.2011 - 06.06.2011

The Master's Program aims to provide students of diverse backgrounds a firm academic foundation geared towards conducting original research in the field of history with an emphasis on interdisciplinary methods and approaches. Application to the program is not limited to students with undergraduate degrees in history but is also open to those from related fields in the social sciences and humanities. International students are likewise encouraged to apply. Teaching and coursework are conducted in English.

Teaching Staff:

Prof. Murat Belge

Prof. Suraiya Faroqhi

Prof. Christoph K. Neumann - Munich Ludwig Maximilian University

Prof. Jale Parla

Prof. Mete Tunçay

Assoc. Prof. Bülent Bilmez

Assoc. Prof. M. Erdem Kabadayı

Assoc. Prof. Levent Yılmaz

Asst. Prof. Başak Tuğ

It is possible to be admitted to the program as a special student.
Scholarships are available.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

"Laureate International Universities Network" üyesidir

CHICAGO'DAN İSTANBUL'A, HAYMARKET'TEN TAKSİM'E

1 MAYIS TARİHİNİN İZİNDE...

MEHMET Ö. ALKAN

1 Mayıs, işçi ve emek tarihinin olduğu kadar dünya tarihinin de en önemli günlerinden biridir. İlk kez, 1 Mayıs 1886'da başlayan kapsamlı bir genel grev ve mitingle dünya tarihine dâhil olmuştur. Gösterilerin devam ettiği 4 Mayıs'ta bir provokasyonla yaşanan trajedi "Haymarket Vakası" adıyla tartışmaları günümüze kadar uzayacak bir heykeller/anıtlar mücadelesini başlatmıştır. 1 Mayıs, 1889'da toplanan 2. Enternasyonal'de resmen "Uluslararası Emekçiler Günü" olarak kabul edilmiş ve ilk kez 1890 yılında kutlanmıştır. 1 Mayıs'ın ortaya çıktığı, 4 Mayıs Olayları'nın yaşandığı ve ardından heykeller/anıtlar mücadelesinin başladığı bu yerleri Chicago'da bizzat arayıp bularak, resimleyerek anlatmaya çalıştım.

Haymarket Anıtı (Haymarket Memorial)-2004
Polis Anıtı da dikilerek, uzun yıllar devlete altır mekân olarak gösterilmek suretiyle adeta tarihi unutturulmak istenen Haymarket Vakası anısına, Chicago'lu sanatçı Mary Brogger tarafından yapılan ve sendika başkanlarıyla polis şeflerinin bulunduğu bir törenle 14 Eylül 2004 tarihinde açılan (Haymarket Memorial) Anıtı.

Fotoğraf Mehmet Ö. Alkan (Foto Memo)

Türkiye'de ise ilk kez II. Meşrutiyet'in ardından Üsküp, Selanik ve İstanbul'da başlayan kutlamalara yasak gelmekte gecikmemiş, İstanbul'da Taksim ve Pangaltı civarları kutlamaların merkezlerinden biri olmuştur. Milli Mücadele döneminde İstanbul'da kutlanan 1 Mayıs, işgalcileri protesto etmek için yapılan

gösterilere dönüşürken, son kutlama 1927'de yapılacak ve sonrasında yasaklanacaktır. İzleyen yıllarda "illegal" bir halde kutlanan 1 Mayıslar,

yasaklanışının neredeyse 50. yılında fiili olarak açıkça kutlanmaya başlanacaktır. Ancak 1 Mayıs 1977'de sahneye konan bir provokasyonla Taksim Meydanı Haymarket Vakası'ndan çok daha vahim bir trajediye sahne olacaktır.

1 Mayıs, darbe dönemiyle yeniden yasaklı kutlamalar listesine alınacak ve Taksim Meydanı her yıl 1 Mayıs'ta yeni bir mücadeleye tanık olacaktır. Nihayet 2008'de "Emek ve Dayanışma Günü" olarak kabul edilmiş ve sonunda 22 Nisan 2009'da kabul edilen yasa ile 1 Mayıs, "Resmi Tatil" günü olarak ilan edilmiştir. Bu son cümlelerin ardında bile Türkiye için henüz

"Bu yazıyı, Chicago'da 1 Mayıs ve 4 Mayıs 1886 alanlarını ve heykellerini/anıtlarını, 7 Ağustos 2004 tarihinde birlikte heyecanla arayıp bulduğumuz, hayatındaki iki muhteşem kadına: Kallie ve Alkan ve Şir Alkan'a ithaf ediyorum.

Şehitler Anıtı
Afisi
1990'lardan
itibaren "May
Day" ve ona dair
tarih yeniden
hatırlanacak
ve mezarlıktaki
Haymarket
Şehitleri
(Haymarket
Martyrs) Anıtı
etrafında
etkinlikler
düzenlenecektir.

Tutuklamalar sonrasında iki ay sürecek olan Amerikan tarihinin en ünlü davalarından biri başlar. Adalete açınsından dava o kadar gayri ciddi bir hal alır ki, *Chicago Tribune* gibi saygın bir gazete bile jürinin bu 8 kişiyi suçlu bulması için jüriye para ödemesi önermiştir. Dolayısıyla daha başından itibaren adil ve dürüst bir şekilde sürmeyen yargılama sürecinin planlı bir idam kararı alma süreci olduğu konusunda tartışma yoktur. Bu nedenle 21 Haziran 1886'da başlayan ve tarafsızlığını yitirdiği herkesin malumu olan

Bu süreçte 1 Mayıs Avrupa'ya taşınacak, Amerika'da etkisini kaybetmeye başlayacaktır. Uzun süre Amerikan işçi hareketinin yarısı 1 Mayıs'ı Emek Günü olarak beklerken, diğer yarısı Eylül'ün ilk pazartesi gününü emek günü olarak kutlamıştır. Rusya'daki Ekim Devrimi'nden sonra 1 Mayıs 'komünizm' ile ilişkilendirilir ve kutlanmaktan vazgeçilir! Tuhaftır, dünyada 1 Mayıs'ın kutlanmasına neden olan olay Amerika'da yaşanmış ancak Amerika'da hâlâ resmen tanınmamaktadır. Günümüzde Amerika'da Eylül'ün ilk pazartesi günü "emek günü" (Labor Day) olarak kutlanan tatil günüdür.² Aslında 1 Mayıs'ın "İşçi Günü" olarak ilan edilmesine giden süreçte etkili olan olaylardan biri, devletin, Haymarket Vakası'nda yalnızca polisin rolünü öne çıkartan bir heykel yaptırmasının yarattığı tepki rol oynamıştır. Heykelin dikilmesinden 2 ay sonra 1 Mayıs Uluslararası İşçi Günü olarak kabul edilmiştir. Bu tartışmalı heykel, Haymarket Anıtı olarak adlandırılan Chicago Polis Heykeli'dir.

"İş için sekiz saat, uyku için sekiz saat, yapacağımız şeyler için sekiz saat!". Bir başka slogan "Azalan saatler, artan ücretler" şeklindedir. 12-14 saatlik çalışma süreleri yerine, 8 saatlik çalışma süresinin kabul edilmesiyle kısmen işsizliğin önüne geçileceği, düşük ücrete kısmen çare olacağı ve çocuk işçilerin insanca gelişimi düşünülür.

jürinin de hazır bulunduğu davanın 20 Ağustos 1886'da idam kararlarıyla son bulması kimseyi şaşırtmaz. Duruşma sonunda yapılan 'yargılananların yargılamaları' başlıklı meşhur konuşma, anarşizmin tarihinde bir manifesto olarak kabul edilmiştir.

Jüri 8 kişiyi de suçlu bulmuş, 7 kişinin asılarak idam edilmesine ve Oscar Neebe'nin de 15 yıl ağır hapisle cezalandırılmasına karar vermiştir. İdamdan bir gün önce gelen temiz baskısıyla da Samuel Fielden ve Michael Schwab'ın ölüm cezaları ömür boyu hapse çevrilir. Aynı günün sabahı Louis Lingg hücresinde kafasının bir bölümü bir dinamit kapsülüyle parçalanmış olarak bulunur. Adolph Fischer, George Engel, Albert Parsons ve August Spies 11 Kasım 1887 günü asılarak idam edilirler.³

İdamların üzerinden 6 yıl bile geçmeden, adaletin tecelli etmediği ve haksız yere idam edildikleri anlaşılmaktadır. Haziran 1893'te Illinois Eyaleti'nin valisi bu adaletsizliğe izin veren bütün bir yargı sistemini kinet ve devlet adına özür diler. Hapis yatmakta olanlar serbest bırakılır.

1 MAYIS'IN ULUSLARARASI EMEK GÜNÜ OLARAK KABUL EDİLMESİ

Haymarket Vakası davasının sonuçlanmasından ve idamların infaz edilmesinden 2 yıl sonra, 14-21 Temmuz 1889 tarihinde Paris'te toplanan II. Enternasyonal'in 1. Kongresi'nde verilen bir teklifle, 1 Mayıs günü, hem Haymarket Vakası'nın ve yargılamaların adaletsizliği, hem de Haymarket Şehitleri anısına "Uluslararası İşçi Günü" olarak kabul edilir. İlk 1 Mayıs ertesi sene, yani 1890 yılında Paris, Viyana gibi şehirlerde kutlanır.

HEYKELLER MÜCADELESİ: POLİS KORUNASINDAKİ POLİS HEYKELİ (HAYMARKET ANITI)-1889

Dünyanın en garip heykellerinden biri Chicago'da bulunan Polis Heykeli/Anıtı'dır. Heykel, 4 Mayıs 1886'da yaşanan Haymarket Vakası nedeniyle, orada ölen işçi ve göstericiler yok sayılarak, yalnızca ölen polisleri "anmak" için devlet tarafından yaptırılmıştır. Heykel, Chicago polisinin haklılığını psikolojik olarak öne çıkarmak amacıyla, Johannes Gelert adlı bir heykeltıraşa sipariş edilmiştir. Daha vahimi, nispet yaparcasına, idamlardan iki yıl sonra, 30 Mayıs 1889'da düzenlenen mutantan törenle, Haymarket Vakası'nda bomba ile ölen polis memuru Mathias J. Degan'ın oğluna açtırılmıştır. Heykel, dur işareti yapan bir polis memuru şeklindedir. Chicago Kent Müzesi'nde de bulunan, Haymarket Vakası'nda görevli Başkomiser William Ward'ın göstericilere hitabettiği söylediği var sayılan şu cümleler heykеле yakıştırılmıştır: "Illinois Eyaleti halkı adına, size emrediyorum, çabuk ve sakin bir

şekilde dağılın." Aslında bu cümle bile suçluyu işaret etmektedir!

Tahmin edilebileceği üzere Polis Heykeli açıldığı andan itibaren rahat bırakılmayacak, küçük saldırılara uğrayacaktır. Ancak heykelle yönelik ilk büyük kaza/saldırı 1927 yılında yaşanır. Haymarket Vakası'nın 41. yıldönümü olan 4 Mayıs 1927'de bir tramvay kazayla yoldan çıkarak anıta çarpmıştır! Heykel tamir ettirilir ve Haymarket Meydanı'ndan alınarak 1928'de The Union Park'a dikilir. 1950'lerde yine yer değiştirir ve saldırılar eksik olmaz. Beklenebileceği üzere 1968 olaylarından Chicago polisi de Polis Heykeli de fazlasıyla nasibini alır. Örneğin 4 Mayıs 1968'de, Haymarket Vakası'nın 82. yıldönümünde, Vietnam Savaşı karşıtlarının protestosu sırasında polislerle göstericiler arasında kalan heykel oldukça zarar görür. Ertesi yıl, 1969'da yaşanan "Öfke Günleri"nden kısa süre önce, 6 Ekim 1969'da radikal solcu Weatherman grubu tarafından heykelin bacakları arasına konan bir bomba ile heykel havaya uçurulur. Ancak heykel kısa sürede tekrar inşa edilip 4 Mayıs 1970'te, Haymarket Vakası'nın yıldönümüne yetiştirilerek törenle açılır. Saldırlar durmayacak, 6 Ekim 1970'te heykel tekrar bombalanacaktır. Heykel kısa sürede tekrar yapılacak, ancak bu kez 24 saat polis koruması tahsis edilecektir. Dünyanın ilk gerçek polisler tarafından 24 saat korunan Polis Heykeli, nihayet Ocak 1972'de Chicago Polis Müdürlüğü bahçesinde doğal, sürekli ve kapsamlı bir polis korumasına kavuşacaktır. Heykelin sondan bir önceki durağı, 1976'da götürüldüğü Chicago Polis Akademisi'nin kapalı bahçesidir. Ancak izleyen 30 yıl boyunca Haymarket Meydanı'nda kalan heykelin boş kaidesi, polis aleyhtarı birçok yazı ve çizime ev sahipliği yapar.

Polis Heykeli son durağına 2007'de taşınır. Bu kez hassasiyetler göz önüne alınarak Haymarket Vakası'nın 4 Mayıs'taki yıldönümünde açılmak yerine, 1 Haziran 2007'de açılır. Yeni yeri Polis Merkezi önündeki yüksek kaide-nin üzeridir. Bir tören düzenlenerek Haymarket Vakası'nda ölen ilk polis Mathias J. Degan'ın büyük torunu

tarafından açılışı yapılmıştır. Heykel Chicago Polis Müdürlüğü önündeki bahçede 24 saat 7 gün koruma altında. Heykelin ön yüzündeki yazı "Illinois halkı adına size sükuneti emrediyorum." şeklinde yumuşatılmış ve değiştirilmiştir. Anıtın arka tarafında Haymarket Vakası'nda ölen 8 polisin adları yazılmış ve 59 polisin de yaralandığı belirtilmiştir. Heykel'in sol yanında ise şu yazı yer alır: "Haymarket Anıtı, 1 Haziran 2007'de Chicago Polis Merkezi Karargâhında, 4 Mayıs 1886'da Haymarket çatışmasının bir sonucu olarak ölen 8 Chicago polisinin ve bu büyük şehrin vatandaşlarına hizmet etmek ve onları korumak için canlarını feda eden bütün diğer polislerin cesaretinin mirasına ithaf edilmiştir."

HAYMARKET ŞEHİTLERİ ANITI-1893

Polis Heykeli'nin (Haymarket Anıtı) devlet tarafından dikilmesi, muhaliflerin karşı bir anıt yapma kararını pekiştirmiştir. Bu anıt, Haymarket Vakası sonrasında düzmece bir mahkeme ile idam edilen ve "Haymarket Şehitleri" olarak adlandırılan mağdurları anmak için, gömülü oldukları mezarlıkta bir anıt yapılmasına vesile olur.

Bu yeni anıt, bir kadının olağanüstü gayretleriyle dikilmiştir. Yukarıda değindiğimiz Chicago'daki, tarihin ilk 1 Mayıs 1886 yürüyüşünün ardından Lucy ve Albert Parsons adında bir kari-kocanın hüznü ve kararlı hikâyesi vardır. Lucy 1853'te Teksas'ta bir köle olarak doğmuş, Amerikan İç Savaşı sonrasında bir büroda çalışmış, eşi Albert'le evlendikten sonra Chicago'ya taşınmıştır. Taşınmasının ardından ilgisini yazmaya ve dikiş işçisi kadınların sorunlarına ve örgütlemesine vermiştir. Bir mürettip olan Albert, dönemin etkili işçi derneği Emek Şövalyeleri'nin bir üyesi ve *Alarm* adlı işçi gazetesinin de editörlüğünü yapmaktadır. Her ikisi de ilk 1 Mayıs 1886'da genel grevin örgütlemesi için oldukça etkin bir şekilde çalışmışlardır. 4 Mayıs'taki Haymarket Vakası'ndan sonra Albert Parsons idam edilmiş, ancak Lucy Parsons'un hikâyesi orada bitmemiştir.

İdamların ardından Lucy Parsons mücadelesine yeni amaçlar katarak devam etmiştir. Lucy, Pioneer Aid and Support Association adlı derneği kurmuş, 1887 ile 1893 yılları arasında ve başta idam edilenler olmak üzere ölenlerin dul, yetimleri ile bakmakla yükümlü oldukları yakınlarına yardım etmek için çabalamıştır. Ayrıca Haymarket Vakası üzerine yayınlar yapmış ve o sırada hapisanede yatmakta olan Haymarket Vakası'nın üç mahkûmunun davalarını temyiz etmek için gayret göstermiştir.

Ayrıca Lucy Parsons ve kurduğu dernek, Haymarket Meydanı'na, polisin şiddetini ve sonrasındaki idamları meşru gösterecek tarzda Polis Anıtı dikilmesinin ardından, gerçek Haymarket mağdurları anısına bir anıt dikilmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Lucy, "Haymarket Şehitleri" (Haymarket Martyrs) olarak adlandırılan idam edilenler anısına

Haymarket Şehitleri Anıtı
1 Mayıs 1886 grevini örgütleyen ve 4 Mayıs'ta yaşanan Haymarket Vakası'nın sorumluluğu üzerlerine yıkılmış ve düzmece bir mahkeme ile idam edilmiş olanların anısına yaptırılmıştır. Lucy Parsons'un öncülüğünde Waldheim Mezarlığı'nda yaptırılan anıt, 25 Haziran 1893 günü büyük bir törenle açılır. Anıtın üstünde eyalet valisinin de düzmece mahkeme nedeniyle resmi ötür yazısı yer alır (bkz. karşı sayfa).

bir anıt yapılması için hemen harekete geçer. Waldheim Mezarlığı'nda, idam edilenlerin yakınında inşa edilen anıtın açılması için 25 Haziran 1893 Pazar günü büyük bir tören düzenlenir. Chicago'nun merkezinden başlayan yürüyüş bir süre sonra trenlerle mezarlığa kadar sürer. Yürüyüşe sendika, dernek, müzik grupları ve korolarla, işçi, sosyalist ve anarşistler katılır, 3.000 kişi ile başlayan yürüyüş mezarlıkta 8.000 kişiye ulaşmıştır.

Binlerce insan mezarlığa geldiğinde ilginç bir program ile karşılaşılır. İngilizce, Almanca, Lehçe ve Bohemyan dillerinde konuşmalar yapılır. İngiltere, Fransa ve Belçika'dan sendikalar çiçek demetleri yollamışlardır. Anıt kırmızı bir bezle sarılmış ve çeşitli sendikaların gönderdiği bayrak, flama ve afişler bulunmaktadır. Program, Heykeltıraş Albert Weinert'in yaptığı anıtı, Pioneer Aid and Support Association başkanına sunmasıyla başlar. Tam o sırada Fetzner Orkestrası "Marseillaise"yi çalmaya başlar ve anıt idam edilen Albert Parsons'un 14 yaşındaki oğlu Albert Parson's tarafından açılır. (Adeta Polis Heykeli'nin açılışına karşılık verilmiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi Polis Anıtı da bomba ile ölen polisin oğlu tarafından açılmıştı.) Ardından Humboldt Şan Derneği "Uyan" adlı eski bir Luteran ilahi okur.

Anıt önünde yapılan bu tören, 78 yıl sonra 1971'de, 78 yıl önceki sırasıyla tekrarlanacaktır. Törene o sırada hayatta olan son Pioneer Aid and Support Association üyesi Oscar Neebe'nin büyük torunu da katılacaktır. Sonrasında her 4 Mayıs'a en yakın Pazar günü Illinois Emek Tarihi Derneği ve diğer dernekler anıtın etrafında toplanmaya başlar.¹

O zamanki adıyla Waldheim, şimdiki adıyla Forest Home Mezarlığı'nda dikilmiş Haymarket Şehitler Anıtı, 1893 yılında yapılmakla birlikte, anıtın üzerinde idamların infaz edildiği 1887 yılı yazar. Anıtın önündeki kadın heykeli adaleti simgelemektedir. Adaleti temsil eden kadın, yere düşmüş bir işçinin önünde ayakta durmaktadır. Kadının bir elinde, ölen işçinin başının üzerinde tuttuğu defne çelengi bulunmaktadır. Kadın geleceğe doğru yürümektedir, gelen kuşakların daha iyi yaşaması için gerekirse adaleti kılıcını çekmeye hazırdır.

Haymarket Vakası sırasında göstericilerin Fransız milli marşı "Marseillaise"yi hep bir ağızdan söyledikleri biliniyor. Ayrıca heykeltıraş Albert Weinert'in da o sıralarda 100. yılı kutlanmakta olan Fransız Devrimi'nden ve özellikle Fransız milli marşı "Marseillaise"dan etkilendiği çok açık.⁴ Aslında heykel bir başka açıdan "Michelangelo'nun

Pieta'sını, İsa'nın çarmıhtan indirildiği anı canlandırır ve kollarında Ölü İsa'yı taşıyan Meryem Ana heykelini çağrıştırıyor.

Haymarket şehitlerinden August Spies'in, 11 Kasım 1887'de asılarak idam edilmeden önce darağacından haykırdığı son sözler, anıtın ön tarafındaki kaidenin altına aynen yazılmıştır. "The day will come when our silence will be more powerful than the voices you are throttling today" (O gün gelecek, sessizliğimiz bugün kısıtığınız sestten çok daha güçlü olacak.)

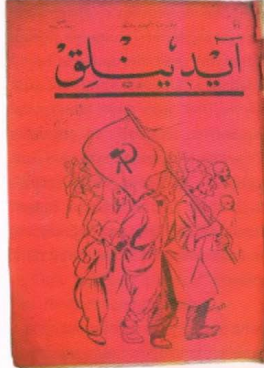
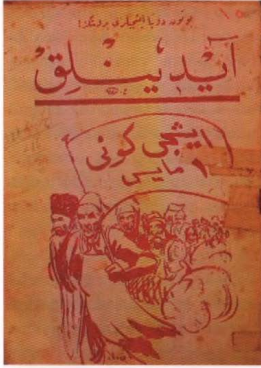
Anıtın arka tarafında dördü idam edilen, biri de intihar eden beş kişinin isimleri yazmaktadır. Ayrıca Illinois Eyaleti valisinin John P. Altgeld'in idamların üzerinden 6 yıl geçmeden, 1893'te, adil olmayan yargılamayı kınayan ve haksız idamlar nedeniyle özür dileyen uzun cümlesi okunmaktadır.⁵

HAYMARKET VAKASI PLAKETİ-1992 VE HAYMARKET VAKASI ANITI-2004

Biraz yukarıda anlattığımız gibi, Polis Anıtı, Haymarket Vakası olarak adlandırılan olayın geçtiği Haymarket Meydanı'na dikilmiş ve birçok saldırıya maruz kalan Chicago Polis Merkezi'ne taşınmak zorunda kalmıştı. Bu heykel, polisi öne çıkaran ve

Türkiye
Sosyalistlerinin
İlk 1 Mayıs
Fotoğrafı
İştirak girişinin
No: 2-20.
sayısında
(21 Haziran
1328 Perşembe
[Temmuz 1912])
s. 24 yayınlanan
bu resmin altında
"Pangaltı'daki
Belvü Bahçesinde
Efrenci 1912
Senesinde
Mayısın Birinci
Günü Osmanlı
Sosyalistleri
Taraflından İdare
Edilen Bir Mayıs
Bayramı" cümlesi
okunmaktadır.
Bu fotoğraf
bildiğimiz
kadarıyla
Türkiye 1 Mayıs
tarihinin ilk
fotoğraflarından
biri, belki de
ilkidir. Bu
fotoğrafa ilk kez
 Mete Tunçay
dikkat çekmiştir.

Aydınlık dergisinin 1 Mayıs 1923 nüshasının kapağı. Üstte, "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" yazmaktadır. Resimdeki işçinin elinde tuttuğu pankartta "İşçi Günü 1 Mayıs" yazısı okunuyor.

[Mehmet Ö.alkan Arşivi]

"Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" Aydınlık dergisinin 1 Mayıs 1924 tarihli kapağı.

1927 1 Mayıs Kutlaması ve Türkiye Amele Teali Cemiyeti, Milliyet (1 Mayıs 1927).

1927'de yayınlanan Milliyet gazetesi haberi birinci sayfadan şu başlıkla vermiştir: "İşçiler dün bayramlarını tes'id ettiler." Alt başlıkla şunlar yazıldı: "Dünyanın Her Tarafında Olduğu Gibi Şehrimizde de İşçiler Bir Mayıs Münasebetiyle Birbirlerini Tebrik Ettiler!" Haberin altına bir fotoğraf eklenmiş ve şunlar yazılmıştır: "Amele Murahhasları Türkiye Amele Teali Cemiyeti Binası Önünde".

[Mehmet Ö.alkan Arşivi]

göstericileri suçlu olarak gösteren bir tarzda yapıldığı için uzun yıllar sendikalar, sosyalist ve anarşistlerden tepki almıştı. Heykelin Polis Müdüriyeti'ne taşınması ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin yarattığı uygun ortamdan sonra, Haymarket Vakası'nın yaşandığı yerde, 25 Mart 1992'de buradaki kaldırılma niyayet bir bronz plaket konmuştu. Haymarket'te yaşanan olaylar ilk kez "polisin/devletin" bakışı dışında bir başka açıdan ifade edilebilmiştir. Ayrıca bu meydana, Haymarket Vakası'nı anacak bir anıt yapılması konusunda çabalar başlamıştır. Nihayet, Chicago'lu sanatçı Mary Brogger'in yaptığı ve sendika başkanlarıyla polis şeflerinin bulunduğu bir törenle bu anıt/heykel (Haymarket Memorial), 14 Eylül 2004 tarihinde açılmıştır. Anıt, Chicago Şehri, Illinois Emek Tarihi Federasyonu'nun da katkılarıyla günlük 8 saatlik çalışma süresi mücadelesinin anısına, Haymarket Vakası'nı ve saldırılarını anmak amacıyla dikilmiştir. Anıtın sol yanındaki açıklamalarda olayın anarşist aktivistler tarafından organize edildiği belirtilerek yaşananlar özetlenmiştir.

Haymarket Vakası'nı tasvir eden ve Chicago Kent Müzesi'nde de bulunan gravürde 4 Mayıs Günü Haymarket Meydanı'nda bir at arabasının arkasında yapılan konuşma ve bombanın patlantısı tasvir edilmektedir. Bu gravürün yıllar sonra dikilecek anıta da ilham kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. [Gravür için The Haymarket Riots Chicago, 1886. Photo credit: Library of Congress]

TÜRKİYE'DE II. MEŞRUTİYET'İN 1 MAYIS'LARI

Türkiye'de işçi hareketleri 1860'lı yıllara kadar geri gitmekle birlikte 1 Mayıs'ların kutlanması için II. Meşrutiyet dönemini beklemek gerekecektir. II. Meşrutiyet işçi ve sosyalist hareketin geliştiği bir dönemdir. Grevler hayatın bir parçası durumuna gelir. Grevlerin konularından biri günlük mesailerin 10 saate indirilmesidir.⁶ Osmanlı'da 1 Mayıs'ın ilk kez nerede ve ne zaman kutlandığı konusunda muhtelif rivayetler var. Ancak daha önemlisi kutlanmış olması ve kutlamanın bir arada yaşamı vurgulayan bir eksenle yapılmış olması.⁷ Rivayetlere göre ilk kutlamalardan biri 1905'te İzmir'de veya yeri belirtilmemekle birlikte 1906 yılındadır.⁸ Örneğin, Aydınlık 1925 yılında çıkardığı 1 Mayıs ile ilgili risalede şu bilgiyi veriyor: "Daha evvel 1906-1909-1910 tarihlerinde 1 Mayıs'ın Rum, Ermeni hatta bir miktar Türk işçileri tarafından bir bayram tarzında tes'ed edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar nihayet, kuzu pişirilen, helva yapılan Kağıthane âlemlerinden başka bir şey değildi."⁹

1 Mayıs'ın 1908'den önce kutlanıp kutlanmadığı konusunda bir bilgi olmamasına rağmen II. Meşrutiyet sonrasında, 1 Mayıs, dönemin şartlarına göre kalabalık bir şekilde kutlanır. Gerçekten Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun (SİF) kendi belgelerinden de anlaşıldığı kadarıyla II. Meşrutiyet sonrasında ilk 1 Mayıs kutlaması, 1909 yılında Üsküp

ve Selanik'te yapılmıştır. SİF'in Sosyalist Enternasyonal'e gönderdiği "Avrupa Türkiye'sinde Sosyalist Hareket" başlıklı rapora göre Üsküp'te kutlanan 1 Mayıs'a birden fazla örgüt katılmıştır.¹⁰ Osmanlı sosyalisti ve bir dönem İT listesinden parlamentoya girmiş olan Makedon (Dimitar) Vlahof Efendi'nin anılarında yazdığına göre İşçi Kulübü öncülüğünde yapılan Selanik'teki kutlamalara Yahudi, Türk, Makedon, Bulgar ve diğer milletlerden işçiler katılır.¹¹ Sosyalist hareketin bir başka önemli ismi Abram Benoraya da anılarında 1909'da Selanik'te kutlanan bu ilk 1 Mayıs'ın üzerinde önemle durur. Türk, Bulgar, Musevi işçilerin bando eşliğinde ve ellerinde kızıl bayraklarla, herkesin başkızın başkızları altında gösteri yürüyüşü yaptıklarını anlatır. İşçiler ellerinde kızıl sosyalist bayraklar, hilallı Türk bayrağı, Yunan bayrağı ve dövizlerle yürümüşlerdir. Konuşmacılar arasında Ermeni, Türk, Sırp, Yunan işçiler bulunmaktadır. Yürüyüş rıhtımdarı başlayıp Egnatia'dan devam edip, federasyon merkezinde son bulmuş ve miting'in görkemli ülke genelinde yankılanmıştır.¹²

SİF hazırladığı bir başka rapora göre 1 Mayıs, 1910 yılında da Selanik'te serbestçe kutlanmıştır. Gösteri yürüyüşü ve Balkan İttihadi'nden söz eden konuşmalar yapılmıştır. Bulgar Sosyalist Grubu da SİF ile birlikte yürüyüşe katılmıştır.¹³ Kırmızı mürekkeple basılan Ladino ve Fransızca makalelerin yer aldığı 1 Mayıs Gazetesi hazırlanmış ve dağıtılmıştır.¹⁴

SİF ile İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) arasında artan gerilim, İTC'nin sendikalar üstünde artan baskısı ve sosyalist harekete dönük bastırma girişimleri 1911 yılında Selanik'te kutlanan 1 Mayıs'ın İTC'yi protestoaya dönüşmesine neden olur. 1 Mayıs yürüyüşüne 7.000 civarında emekçi katıldığı tahmin edilmektedir. Katılanlar arasında 14 sendika ve ayrıca sendikasıız işçiler de bulunmaktadır. Öğleden sonra büyük yürüyüş başlamıştır. En önde bando-mızka, onların arkasında 1.000 civarında 7-8 yaşında işçi çocuk, onların arkasında

da sendikalı, sendikasıız işçiler yürüyüş yapmışlardır. Sonra da Mebus Vlahof Hürriyet Meydanı'nda büyük kalabalığa hitaben konuşma yapmıştır. Dört ayrı dilde konuşmalar yapılmıştır. Yürüyüş ve gösteriler bir şenlik havasında geçmiş ve sona ermiştir.¹⁵ Benaroya da anılarında bu mitingi anlatır. Musevi Bulgar, Yunan ve Türklerin katıldığı mitingde Enternasyonal birçok farklı dilde söylenir.¹⁶

Daha önceki yıllarda İstanbul'da kutlanıp kutlanmadığı kesin olmamak-

Mayısın Birinci Günü Osmanlı Sosyalistleri Tarafından İdare Edilen Bir Mayıs Bayramı" cümlesi okunmaktadır. Bu fotoğraf bildiğimiz kadarıyla Türkiye 1 Mayıs tarihinin ilk fotoğrafıdır. Fotoğrafın ortasında doğru iki pankart dikilerek çekmekte. muhtemelen birinde Yunanca, diğerinde Latin harfli birer yazı bulunmaktadır.

1913 ve 1914 yıllarında 1 Mayıs kutlanamamış, İTC tam anlamıyla bir baskı kurmuştur. Konu federasyonun raporuna şu cümlelerle yansır: "1 Mayıs 1914 günü yürüyüş yapamadık, bu keyfi yönetimi protesto ediyor ve sizlerle birlikte bir kez daha haykırıyoruz: Kahrolsun Burjuvazi! Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Toplumsal Devrim!"¹⁷

MÜTAREKE VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARI

Mütareke döneminde 1919 yılından itibaren kutlama haberleri yayınlamaya başlar.¹⁸ 1920'de kutlanmayan 1 Mayıs, 1921'deki kutlamalarda bir yandan İstanbul Hükümeti'ni, diğer yanda da Milli Mücadele'yi destekleyen işçi örgütleri arasında bir zıtlıkla yaratılmıştır. 1 Mayıs'ın İstanbul'da 1921'den itibaren kutlanmaya başladığı görülmektedir. Polis kutlamaları yasaklamakla ve katılanların cezalandırılacağı açıkça belirtilmekle birlikte, gösterilere hükümete sempati duyan Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi'nin öncülüğü emesi müdahale edilemesinin nedenlerinden biri olmuştur. Kutlamaların Kâğıthane'de yapıldığı, bando eşliğinde marşlar söylendiği, İştirakçi Hilmi ve bazı işçilerin mavi gömlek, kırmızı kravat taktıkları bu halleriyle Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ettikleri ve "Bilumum İstanbul Amelisin" başlıklı bildiri yayınladıkları anlatılır.

1922 yılındaki kutlama aynı zamanda işgale karşı kapsamlı bir tepki olarak örgütlenmiş, Ankara Hükümeti ve Milli Mücadele'ye destek verilmiştir. İstanbul dışında Ankara ve İzmir'de de kutlamalar yapılmıştır. İşçiler aileleriyle birlikte kutlamalara katılmışlardır. Kutlamaların Sultanahmet'te başladığı

Menderes Plâğı
"Menderes'in
Bir Protokol
Konuşması ve
Türk İşçilerine
Hitabesi" (Sultan
Plak:HP-502)
başlıklı plak.

[Mehmet Ö. Alkan
Arşivi]

Osmanlıca Enternasyonal

Kalk ey lanetle damgalanmış
Aç ve çıplak mazlum dünya!
Zulme karşı yürekler yarımış,
Alevlenmiş bu daval!
Yıkılın bu köhne cihani
Kurallı bir yeni âlem:
Arzın selâ ve mahkûm insanı
Arza hâkim olur o dem.

"nakarat"

Bu kavga son en kat'ı
Şanlı bir harb olur,
Enternasyonal
İnsanlık can bulur.

Yok bize hiç kimsenin imdadı
Sultanlardan, vezirlerden!
Bizi bunlardan kurtaracak
Kuvvetimizdir ancak.
Parçalayıp köhne zinciri
Hükmi ele almak için,
Kızgın iken doğan demiri,
Ocakları körükleyin!

"nakarat"

[Bu kavga son en kat'ı
Şanlı bir harb olur,
Enternasyonal
İnsanlık can bulur.]

Demir kollu zahmet ordusu
Dünyada bizleriz ancak;
Zahmetkeşin fabrika, toprak;
Tenbellere ölüm! Korkul
Celladların başında bir gün
Şimşek çakar, ölüm gürler!
Al bayrakla doğan parlak gün
Bize kurtuluş getirir!

"nakarat"

[Bu kavga son en kat'ı
Şanlı bir harb olur,
Enternasyonal
İnsanlık can bulur.]

[Aydınlık, Sayı 5 (Mayıs 1999/92) s. 378]

la birlikte, en azından 1911 yılında 1 Mayıs'ın kutlandığı bilinmektedir.¹⁷

TÜRKİYE SOSYALİSTLERİNİN İLK 1 MAYIS FOTOĞRAFI

İTC hükümeti genelde muhalefet, özellikle ise sosyalist hareket üzerinde baskı kurmaya devam etmiştir. Bu nedenle 1909'dan beri kutlanmakta olan 1 Mayıs, 1912 yılında ne Selanik'te ne de İstanbul'da kutlanmıştır. 1912 yılının 1 Mayıs'ında yürüyüş ve toplantı izni verilince, Selanik'te SİF işçilere işbaşı yapmama çağrısında bulunur ki 7.000'e yakın işçinin bu çağrıya uyduğu yazılmaktadır. Ayrıca federasyon lokalinde de 1.200 kişinin katılımıyla bir toplantı düzenlendiği belirtilmektedir. Kutlama için dans gibi gösteriler yapılırken, polisin kalabalığı ve toplantıyı dağıttığı rapor edilmiştir.¹⁸

İstanbul'da ise Tetebeuat-ı İhtimayie Cemiyeti'nin öncülüğünde Pangaltı'da Belvü Bahçesinde kutlanır.¹⁹ İştirak dergisinin No: 2-20. sayısında (21 Haziran 1328 Perşembe [Temmuz 1912]) s.24 yayınlanan "Pangaltı'daki Belvü Bahçesinde Efrenci 1912 Senesinde

ğı ve uzun bir yürüyüşle Kâğıthane'ye dek sürdüğü belirtilir.

1923 yılındaki 1 Mayıs'a, İzmir İktisad Kongresi'nin de etki ve katkısı olur. İzmir İktisad Kongresi'ne katılan işçi gruplarının oluşturdukları Türkiye Umum Emekçi Grubu 39 maddelik bir temel esaslar kaleme almıştır. Buna göre ilk maddede "amele kelimesiyle hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı say ve amelin ba'de-mâ (emekçi) unvanıyla tevisi-mi" ve 14. maddesinde de "Bir Mayıs gününün Türkiye Emekçiler bayramı olarak kanunen kabulü" isteği dile getirilmiştir.²³ Bu isteğin 2008 yılına kadar kabul edilmemesi hazine.

1924'te yasak olmasına rağmen yine kutlanırlar, 1925'teki Kürt İsyanı ve ardından çıkan Tahrir-i Sükûn Kanunu, muhalefeti tam anlamıyla baskı altına alır. Ancak Amele Teali Cemiyeti'nin kutlamalarına izin verilir, 1926'da sınırlı kutlanırken, 1927'de son kez kutlanılır. 1927'de yayınlanan *Milliyet* gazetesi haberi birinci sayfadan şu başlıkla vermiştir: "İşçiler dün bayramlarını teş'îd ettiler." Alt başlıkta şunlar yazılıdır: "Dünyanın Her Tarafında Olduğu Gibi Şehrimizde de İşçiler Bir Mayıs Münasebetiyle Birbirlerini Tebrik Ettiler!" Haberin altına bir fotoğraf eklenmiş ve şunlar yazılmıştır: "Amele Murahhasları Türkiye Amele Teali Cemiyeti Binası Önünde"²⁴

1927 yılında son kez kutlandıktan sonra yaklaşık 50 yıllık yasak hüküm sürmeye başlayacaktır.

"BAHAR BAYRAMI" VE ADNAN MENDERES'İN "TÜRK İŞÇİLERİNE HITABI"

1935 yılında yayınlanan "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un 2. maddesinin B fıkrası ile 1 Mayıs, "Bahar Bayramı" olarak kabul ve ücretsiz tatil günü ilan edilmiştir.²⁴ 1 Mayıs'ın ücretli tatil günü olması için 1951 yılını beklemek gerekecektir.

Resmi olarak ilk defa 27 Mayıs 1960 darbesinden 27 gün önce, 1 Mayıs 1960'ta, Başbakan Adnan Menderes, radyodan yayınlanan konuşmasında

işçilerin 1 Mayıs Bayramı'nı kutlamıştı. Anlaşılan o ki DP ve Menderes yükselmekte olan sol ve işçi hareketine sempatik görünmeye çalışmaktadı. Bu kutlama Menderes ile ilgili bir plâga da alınmıştır (Sultan Plak:HP-502). Plâgın bir yüzünde "Menderes'in London Clinic'ten Türk Milletine Mesajı" adlı konuşması vardır (Sultan Plak:HP-501), diğer yüzünde ise "Menderes'in Bir Protokol Konuşması ve Türk İşçilerine Hitabesi" (Sultan Plak:HP-502) bulunmaktadır.

Plakta önce bir kadın sesi duyulur ve şunları söyler: "Rahmetli Menderes vatanını ve milletini çok severdi. Köylü ve işçinin refahı en büyük emeliydi. Onlara hitap ettiği zaman sesi alev alev ruhundan kopmuş gibiydi. Şimdi Türk işçilerine hitabını kendi sesiyle dinleyeceksiniz." Ardından Adnan Menderes'in 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı kutlayan sesi duyulur:

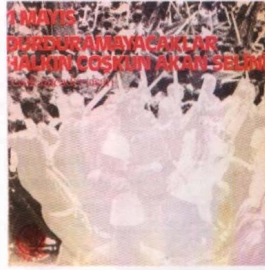
"Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı. İşçi arkadaşlarımıza elemsiz, kedsiz birçok bayranları idrak etmelerini ve onların da şu anda saadetini temenni ederken, bu gayede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelim olduğuna ifade etmek isterim."

1961 ANAYASASI SONRASI 1 MAYIS İŞÇİ BAYRAMI VE TAKSİM

27 Mayıs darbesi sonrasında yasaklar devam eder. Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun TBMM'de kabul tarihi olan 24 Temmuz günü, 1 Mayıs'ın yerine bayram olarak kabul ettirilmek istenir, işe yaramaz.

Son kez 1927 yılında kutlanan 1 Mayıs, yıllar sonra ilk kez kapalı alanda 1 Mayıs 1975'te İstanbul Tepebaşı'nda kutlanılır.²⁵ İlk kez açık olarak 1976'da DİSK'in öncülüğünde kitleselleşmiş, ama asıl 1977 1 Mayıs'ı hafızalarda kalmıştır. 1977'deki kutlama, provokasyonlar nedeniyle, 37 kişinin ölümlü ve yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanır. 1979'da sıkıyönetim komutanlığı izin vermeyip sokağa çıkma yasağı ilan etse de büyük bir kesim yasağa uymayarak korsan gösterilere katılır. 12 Eylül darbesinden sonra da uzun süre yasaklanır.

1981'de darbeciler Bahar Bayramı'nı da kaldırır. Ancak 1 Mayıs her sene merakla beklenir. 1989'da bir trafik polisinin hedef gözeterek yaptığı bir atışla öldürülen Mehmet Akif Dalcı hâlâ hafızalardadır. 1996'da polisin açtığı ateşle ölen 3 kişinin yarattığı öfkenin önünde kimse durmadı. O olayı Kadıköy'de yaşamış biri olarak

1 Mayıs plâgının kapağı. 1970'li yıllarda düzenlenen toplantılarda, yürüyüşlerde ve mitinglerde sıkça söylenen "1 Mayıs" marşı, aslında Bertold Brecht'in, Gorki'den sahneye uyguladığı "Ana" adlı tiyatro oyunu için 1974'te bestelenmişti. Söz ve müziği Sarper Özsan'a ait olan marş, Cem Karaca ve Dervişan tarafından seslendirilmiş, (Gönül Plak-525) kısa sürede yayılmıştı.

[Mehmet Ö. Akan Arşivi]

öfkenin tarifini yapmak imkânsızdı. 1996, yılların birikiminin acımasızca taşıdığı ve kutlamanın öfkeye dönüştüğü 1 Mayıs oldu. 2005 yılına kadar yasaklı kaldı. 2006 1 Mayıs'ı ise Kadıköy'de çok geniş katılımı kutlandı. 2007'de Taksim'de kutlanmak istenmesi kanlı, dayaklı bitti.

2008 ise Taksim'in zorlandığı bir yıldır. 2009'da 1 Mayıs resmen "Bayram" olarak kabul edilmekle birlikte, Taksim'de kutlanamadı. Nihayet 2010 1 Mayıs'ı yıllardan sonra büyük bir coşku ve mahşerli bir kalabalıklıkla Taksim'de kutlandı.

1927'deki 1 Mayıs Marşı

Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü!
Dağın rüzgârı gibi gönülden günü
Karışık günleri yansıtsın kâh olsun!
Kırmızı çiçekli bahar uyanınsın.

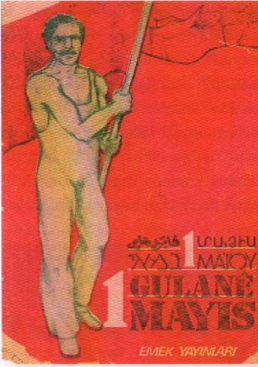
Hoş geldin! Bir Mayıs, ey ulu minca
Kurtuluş yolunun ilk dönemece
Bir Mayıs bize şiar getirmiş
Yaşasın yaşasın sekiz saat iş
İş sekiz saat, uyku sekiz saat
Sonra sekiz saat ders ve istirahat

Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak sentitunç bileğimiz.

[Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları II Cumhuriyet'in İlk Yılları"
Tarih ve Toplum No:41 (Temmuz 1982) s.47'den alınmıştır.]

1 Mayıs Broşürü
Türkçe,
Kürtçe, Arapça,
Ermenice,
Süryanice ve
Japonca olarak
"1 Mayıs"ın
yazıldığı ve
Emek Yayınları
tarafından 30
Nisan 1977'de
yayınlanan
kitabın kapağı.

[Metinlet Ö. Alkan
Arşivi]

1 Mayıs'ın "Emek ve Dayanışma Günü" olarak kutlanması konusunda ilk girişim 21 Nisan 2008 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın görevlendirilmesiyle başlar [Reşmi Gazete No:26857 (25 Nisan 2008)]. Yapılan çalışmalar sonucu 22 Nisan 2009'da Ulusal Bayram ve Tatil Günleri Hak-

kında Kanuna eklenen bir madde ile "1 Mayıs" "Emek ve Dayanışma Günü" olarak tatil günü ilan edilir [Reşmi Gazete No:27212 (27 Nisan 2009)].

Türkiye'de kutlanmaya başlayan 1 Mayıs'ların 100. yılında 1 Mayıs, resmi bayram olabilmıştır.

SONUÇ YERİNE

1 Mayıs yalnızca sol, sosyalist, anarşist veya emek tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından çok önemli bir olaydır. Çalışanların günlük ortalama 12-14 saat olan çalışma süresinin hayata geçirilmesi ve insanca yaşam koşullarının sağlanması için yapılan 1 Mayıs 1886'daki ilk greve çok şey borçlu olduğumuzu hatırlamamız gerekir. 1 Mayıs'ın ABD'de ortaya çıktığı halde orada hâlâ kutlanmıyor olması da yeterince tuhaf bir durum. Öte yandan

1 Mayıs'ın yaşandığı alanların ve 4 Mayıs Haymarket Vakası'nın geçtiği yerlerin işçiler, çalışanlar için değil de, Polis Heykeli dikerek, yaklaşık 100 yıl boyunca, devlet için önemli olduğunun vurgulanması da oldukça ilginçtir. Lâkin önce Polis Anıtı'nın bu meydana kaldırılmak zorunda kalınması, 1990'lardan itibaren de bu alanların yeniden gerçek sahiplerine verilmesi önemlidir. Bu amaçla bir plaket konulması ardından da bir heykel/anıt yapılması, Haymarket Meydanı'nın işçi ve emekçilerin tarihini hatırlatacak şekilde düzenlenmesi uzun bir mücadelenin ürünüdür. Türkiye'de ise 1 Mayıs'ın tarihinin sanıldığının eksiye gittiğini bilmek gerekiyor. Türkiye'de 1 Mayıs'la özdeşleşen ve yıllarca kutlamanın ana mücadele alanı olmuş Taksim Meydanı'na da 1977 olayları'nın ansızına bir plaket koymanın ve bir anıt/heykel yapmanın zamanı çoktan gelmiş de geçmekte...

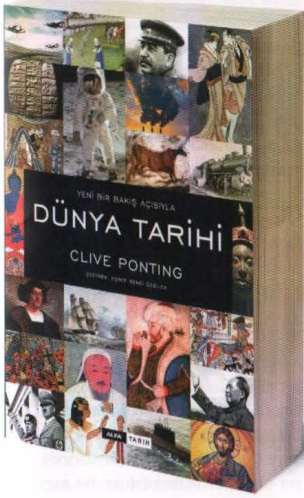
DİPNOTLAR

- Haymarket Vakası'yla ilgili gayet güzel bir makale için bir. Barış Uygur; "1 Mayıs'ta 1886 Haymarket Olayı'nı Hatırlamak: Haymarket Trajedisi ve Günümüzdeki Temsil" *Tarih ve Toplum* No:85 (Mayıs 2009) 39-47.
- Bu hikâye konuyu en iyi şekilde özetlediğini düşündüğümüz Illinois Emek Tarihi Derneği (Illinois Labor History Society) tarafından yayınlanan şu eserden alınıyor: "William J. Adelman; The Haymarket Affair" i; Joe Powers, Mark Rogovin, Mark Almhrg, Franklin Rosemont, William J. Adelman, Mike Giocundo, Michelle Melin, Ted Pearson, Jim Williams Tam Yeager; *The Wday Will Come... Stories of the Haymarket Martyrs and the Mer. and Women Buried Alongside the Monument* (Chicago: Sapsedu Press, 1997) second printing.
- Bilgiç "The Haymarket Monument: At Wakhheim" [Resmî tanıtım broşüründen] alınmıştır.
- Bilgiç "The Haymarket Monument At Wakhheim" [Resmî tanıtım broşüründen] alınmıştır.
- "These charges are of personal character, and while they seem to be sustained by the record of the trial and the papers before me and tend to show that the trial was not fair, I do not care to discuss this feature of the case any farther, because it is not necessary. I am convinced that it is clearly my duty to act in this case for the reasons already given, and I therefore grant an absolute pardon to Samuel Fielden, Oscar Neebe and Michael Schwab this 26th day of June, 1893." - John P. Altgeld, Governor of Illinois
- Mete Tunçay; *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1950* Cilt.1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) s.41, 4. Baskı.
- Bu bağlamda değerli bir makale için Y. Doğan Çetinkaya; "Tarih-yazım, Gelecek İcadı ve Türkiye'de 1 Mayıs'ın 100. Yılı", *Birikim*, No. 241 (Mayıs 2009), s.70-74.
- Herhangi bir kaynak zikretmek istediğimiz kutlamaları 1965'ten başlatılan bir çalgıda için Ahmet Seren; "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Tarih: 1 Mayıslar (1906-1926)" *Yurt ve Dünya* 3 (1977) s.393 v.d.
- Mayıs 1 Nedir?* (İstanbul: Amedî Matbaası, 1941) s.10 Aydınlık Kütüphanesi.
- Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) BELGE-7 s.97.
- "Vlahof Efendi'nin Anıları: Makedonya'da Sosyalist İşçi Hareketi" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) s.5-274.
- Abraam Benoraya'nın Anıları i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) s.290 ve "1909 Yılı'nın 1 Mayıs Bayramı" s.296-301.
- Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) BELGE-6 s.85-86.
- Abraam Benoraya'nın Anıları: "1909 Yılı'nın 1 Mayıs Bayramı" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) s.300.
- Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) s.53 ve 64 ve BELGE-18 114-115.
- Abraam Benoraya'nın Anıları: 1911 Yılı'nın 1 Mayıs Bayramı i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) s.305-306.
- Orhan Siler; "Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadi" *Tarih ve Toplum* No:79 (Temmuz 1990) s.24-30.
- Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*
- (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) BELGE-50 s.62-103.
- Keskinözü İrem, "1 Mayıslar" *Türkiye Sendikacılığı ve Anıktedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın, 1996), C.1 s.180.
- Paul Dumont; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" i; George Haupt-Paul Dumont; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977) BELGE-68 s.190.
- Elbette Mete Hoca'nın kitabı bu konuda birinci kaynak. Mete Tunçay; *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* Cilt.1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 4. Baskı örneğin s.79,73, 776, 814, 836. Ayrıca Müraat ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki 1 Mayıs kutlamaları için hâlden ilay kaynak Zafer Toprak'ın (bir kısmını Ahmet Seren ve hâlden Onurgüzel kalma isinlerle kaleme aldığı) makalelerini. Aksi belirtilmedikçe Cumhuriyet'in başlarındaki 1 Mayıs'larla ilgili bilgiler birbirini tekrarlayan ve tamamlayan bilgilerleşu kaynaklardan derlenmiştir. Ahmet Seren; "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Tarih: 1 Mayıslar (1906-1926)" *Yurt ve Dünya* 3 (1977) s.380 ve Zafer Toprak; "Memleketimizde Amele Bayramları i: Cumhuriyet Öncesi" *Tarih ve Toplum* No:41 (Mayıs 1987) s. 35-42 ve "Memleketimizde Amele Bayramları i: Cumhuriyet Öncesi" *Tarih ve Toplum* No:43 (Temmuz 1987) s.44-47 ve "1 Mayıs Kutlamaları" s.236-239 ve "1 Mayıs Anıktedisi" 1970'lerden Günümüze i: *Mayıs* s.238-239. *İstanbul Anıktedisi* Cilt.2 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1990).
- Metinlet Ö. Alkan; "1923-İzmir İktisat Kongresi'ne Kalka-1 Türkiye Umum Emekçi Grubu Tarafından Tespi: Edilen Esasat-1 Umumiye" *Birikim* No:21 (Ocak 1995) s.30-40.
- Milletler* 2 (Mayıs 1927) s.1.
- "Ulusal Bayram ve Tatil Tarihleri Hakkında Kanun" *Resmî Gazete* 1 (1935) No:3017 s.5665. Kıymetli not: Tarih 29 Mayıs 1935.
- Keskinözü İrem, "1 Mayıslar" *Türkiye Sendikacılığı ve Anıktedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın, 1996), C.1 s.181.

ALFA®

TARİH

DİZİSİ BAŞLIYOR

TARİHİN FARKLI DÖNEMLERİ,
FARKLI COĞRAFYALAR, KONULAR, FİGÜRLER

◀ DÜNYA TARİHİ

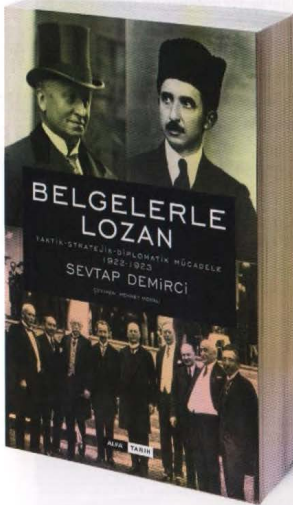
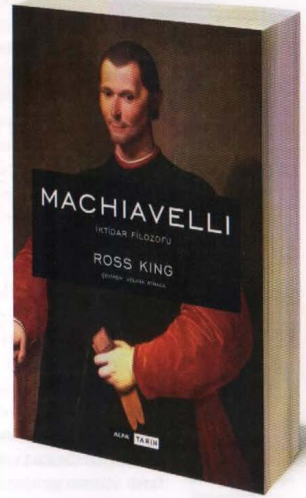
CLIVE PONTING

Tarihçi Ponting, ilk insandan 20. yüzyıla kadar insanlık tarihinin çarpıcı serüvenine yeni bir bakış açısı getiriyor ve bu özelliğiyle tüm diğer dünya tarihi anlatıcılarından ayrılıyor. Özellikle Avrupa merkezli tarafsızlığa saplanmış anlatılan ve tarih kurgularını reddediyor. Hiçbir coğrafyaya ya da döneme iltimas geçmeden, tarih boyunca dünyanın her yerinde bulunan insan topluluklarının hikâyesini eşzamanlı olarak gözler önüne seriyor.

▶ MACHIAVELLİ

ROSS KING

Hükümdar adlı eseriyle siyaset biliminin temellerini atan ünlü filozof Machiavelli, popüler kültür tarihçisi Ross King'in sürükleyici anlatımıyla ete kemige bürünüyor. Renkli ve aykırı kişiliğiyle Machiavelli, tarih boyunca kimileri tarafından iktidar ilişkilerinin soğukkanlı ve sağduyulu düşünürü, kimileri tarafından ahlaksız, düzenbaz ve yalancı bir iktidar budalası olarak tanınıyor.

◀ BELGELERLE LOZAN

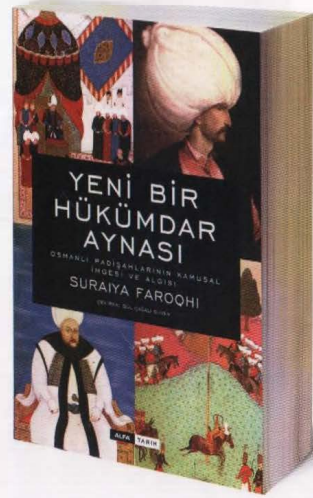
SEVTAP DEMİRCİ

Türk diplomasi tarihi uzmanı Sevtap Demirci, bu kapsamlı çalışmasında, cumhuriyetin kuruluşunda verilen diplomatik ve stratejik mücadeleyi tüm detaylarıyla ele alıyor. *Belgelerle Lozan*, kapalı kapılar ardında yapılan pazarlıklar üzerine, Türk ve İngiliz birincil kaynaklarına dayanan ilk çalışma.

▶ YENİ BİR
HÜKÜMDAR AYNASI

SURAYIYA FAROQHI

Osmanlı tarihçisi Faroqhi'nin arşiv çalışmalarına dayalı makalelerinden oluşan *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, Osmanlı hanedanının ölümcül krizlerde bile kesintisiz olarak koruduğu istisnai ikbalını kuşatan sultan hükümlerinin ne şekilde ve hangi araçlarla sağlandığını inceliyor: Padişah imgesi, söylemler, yenilikler, geçit alayları, kabul törenleri, avlar, egzotik ve vahşi hayvanlar, tüccarlar, korsanlar ve esirler...

HEM KARTON KAPAK HEM DE ÖZEL CİLTLİ BASKILARIYLA TÜM KİTAPÇILARDA

Yakında... Klasik Dünya, Kısa Yahudi Tarihi, Arapların Gözleriyle Bizans, İslam Öncesi Türk Tarihi, Bizans'ın Sonu, Hitler'in İmparatorluğu...

Ticaretane Sokak No: 53, 34110 Cağaloğlu / İstanbul Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 519 33 00 e-posta: info@alfakitap.com, www.alfakitap.com

KUZEYBATI İRAN'DA DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

BÜLENT GENÇ

Kuzeybatı İran'da yer alan Urartu kalelerinden bazılarının bulundukları coğrafyayı, bu yerleşimlerin oluşturulmasında çevrenin rolünü gözlemleyebilmek, merkezdeki yerleşimlerle benzerlik ve farklılıklarını yerinde değerlendirmeyi amaçlayan bir incelemede bulunduk. Doğu Anadolu'dan bildiğimiz ve çoğunluğu bir ovaya açılan dağ burnunda bulunan Urartu kalelerinin, bu bölgede de ovaların kıyılarında kurularak devletin ekonomisinin örgütlenmesinde önemli rolleri olmuştur. Bu yazıda bölgede yapılan ilk çalışmalardan başlayarak Urartularla ilişkili gezdiğimiz yerleşmeleri ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık.

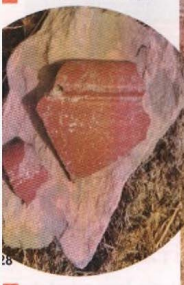
Urartu Krallığı'nın yayılım alanı, kabaca Türkiye'nin doğusu, Ermenistan ve İran Azerbaycan'ı olmak üzere üç farklı ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Van Gölü'nün çevresi krallığın esas merkezini oluşturan en büyük parçasıyken, İÖ 8. yüzyılın ilk çeyreğinde ve I. Argişti ile birlikte Armenia ülkesi, Aras Ovası ve Sevan Gölü havzası Urartu Krallığı'nın etkili olduğu alanlar olmaya başlar. Bu bölgeler, 19. yüzyılın sonundan itibaren (Van) ve 1930'dan beri (Armenia) araştırılıyor. Kuzeybatı İran'daki yeni keşifler ise Urartu arkeolojisinin üçüncü aşamasını oluşturmaktadır.

Zagros Dağları'nın doğusunda 1970'lerden itibaren yapılan sistematik araştırmalarda, krallığın inşa faaliyetleri ile mimari kalıntılarına ve ayrıca çivi yazılı belgelerine rastlanmıştır. Bu bölgede çok önemli kentler inşa edilmiş, Urartu krallarının bölgedeki hâkimiyetini yansıtan çivi yazılı steller dikilmiştir. Bu durum İÖ 9. yüzyılın sonundan itibaren Urartu genişlemesi ile ilgili ilk önemli sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

1859 yılında Hermitage Müzesi, Ağı Dağı civarında Aras Nehri'nin İran kıyıları üzerinde yer alan Alishar'dan

(Shotlu) geldiğini belirttiği bir grup Urartu objesi alır. 1905 yılında, Urmiye Gölü'nün kuzeybatı kıyılarında yer alan Guschi'de köylüler bir mezar içerisinde istiflenmiş halde Urartu objeleri bulurlar. Ancak İran'daki Urartu yerleşimlerini araştırmak, bu buluntular ve yazıt parçaları üzerine çalışmak uzun bir süre arkeologların ilgi alanlarının dışında kalmıştır. 1964 yılında durum değişmeye başlar. Hasanlu Projesi ve Metropolitan Sanat Müzesi R. H. Dyson'un direktörlüğünde, T. Cuyler Young ve O. Muscarella'nın sorumluluğunda, Solduz vadisinde Hasanlu yakınlarında Agrab Tepe olarak adlandırılan küçük bir kalede kazı yapılır. Burada ortaya çıkarılan keramikler Urartu yerleşmelerindekilerle benzerlik göstermektedir. 1968 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü, Wolfram Kleiss'in başkanlığında Kuzeybatı İran'da kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştirir ve bu çalışmaların sonuçları 1970 yılında yayınlanır. Kleiss Shapur'un kuzeyinde yaklaşık olarak bir düzine Urartu yerleşmesi keşfettiğini belirtir ve Khoyn'un kuzeyinde yer alan Bastani'yi kazmaya başlar ve bu kazı 1978'e kadar devam eder.

Qalatgah'tan
sur duvarları ve
Urartu keramigi.

Aynı yıl Charles Burney, Shapur civarında Haftavan'da yaptığı kazılarda, Urartu kültürüne ait verileri ortaya çıkarır. 1968, 1969, 1971, 1973, 1975, 1978 yıllarında sürdürülen Haftavante kazıları, özellikle III. tabaka Demir Çağı dönemini ilgilendirmektedir. Kaleden ziyade Urartulu yöneticilerinin bir ikametgâhı olarak düşünülen Haftavante'nin ya II. Sargon'un sekizinci seferi sırasında veya Assur ya da Kimmerler tarafından yıkıma uğratıldığı düşünülmektedir. 1968 yılında Hasanlu Projesi ekibi bir Urartu yerleşmesi olan Qalatgah'ı keşfeder. T. Cuyler Young, Godin Tepe'de Assur Kralı II. Sargon'a (722-704 B.C.) ait taş bir stel bulur, böylece önemli bir tarihsel keşif yapmıştır.

III. Salmanasar dönemi (858-824) Asur kaynaklarında Urmiye Gölü havzası Nairi'nin aşağı denizi olarak bilinir. Khoy, Salmas/Shahpur, Urmiye, Ushnaviyeh-Naqadeh-Solduz ve Godar Çayı vadileri gibi büyük ve bereketli alanlar yer almaktadır.² Bu bölgeler başlangıçtan itibaren Urartu Krallığı'nın parçası olmaya başlar.

QALATGAH KALESİ

Godar Çayı vadisinde yer alan Qalatgah Kalesi Naqadeh'e (Hasanlu) doğru Ushnaviyeh boyunca yaklaşık olarak 20 km doğuda, güçlü bir pozisyonda ve bu topraklar üzerinde Urartu varlığının kanıtı durumunda-

dır. II. Sargon'un sekizinci seferinin anlatıldığı metinlerde geçen kent adlarından Uajais ve Ulhu³ ile ilgili birbirinden farklı lokalizasyon problemleri vardır. Uajais⁴ ve Ulhu⁵ bu farklı görüşler çerçevesinde Qalatgah'la eşleştirilmektedir.

1968 yılında, Kuzeybatı İran'ın Ushnu vadisinde, günümüzdeki Cheshme Gölü köyünün yakınlarında bulunan Se Girdan'da Hasanlu Projesi'nin bazı kazılarını yöneten Oscar White Muscarella'ya köylüler, 1967 yılında tüm yüzeyi yazıyla kazınmış ve üç parçaya bölünmüş durumda büyük bir taş bulduklarını söylerler. Böylelikle Muscarella, Carol ve Christopher Hamlin Qalatgah'a ilk ziyareti gerçekleştirir.⁶

Qalatgah, birkaç yüksek noktadan oluşan oldukça büyük ve dik bir sitedir. Günümüzde kullanılan yoldan birkaç yüz metre yukarıda, en azından iki yerde, iyi kesilmiş büyük kaya bloklarından oluşturulmuş savunma duvarları doğu-batı hattında uzamaktadır. Düz bir alanın yer aldığı üst kısımda ise çok daha fazla duvar kalıntısı bulunmaktadır. Bu yüksek noktadan tüm Ushnu vadisi ve Solduz vadisinin büyük bir kısmı görülebilmektedir.

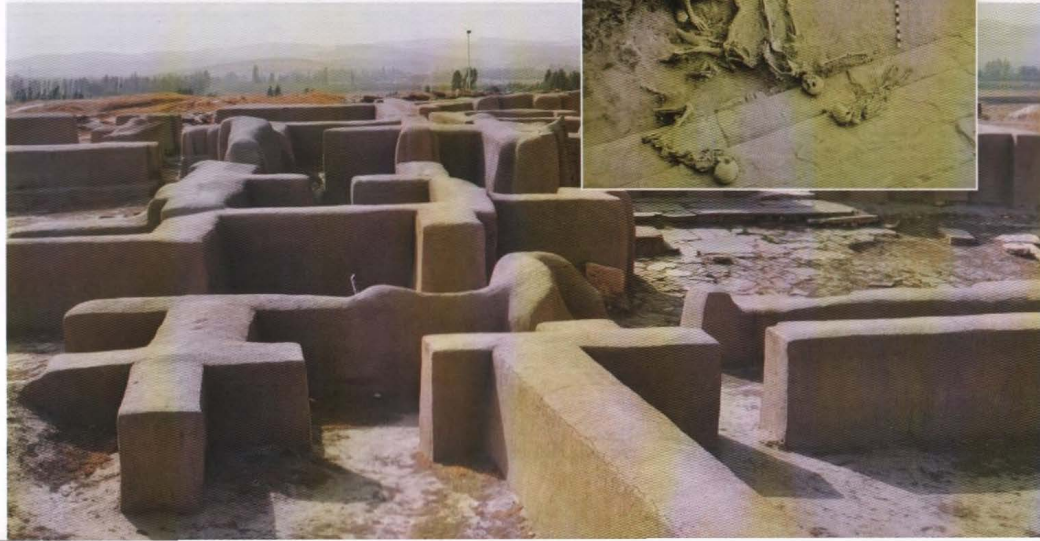
Qalatgah'ta birçok tipte bulunan kap parçalarının yanı sıra, karakteristik Urartu tip ve motifinde, kaidesinde

stilize boynuzlu bir hayvanın sağa doğru koştuğu, ip delikli taştan silindirik bir mühür ve kırık bir taş blok üzerinde yer alan Urartu yazıtı keşfedilir.

İşpuni ve Minua'yı⁷ gösteren Qalatgah yazıtının (CTU A 3-10) keşfinden sonra, İşpuni ve Minua zamanında Godar Çayı vadisinin Urartuların denetiminde olduğu kesinlik kazandı. Büyükle bir alanı kaplayan kalenin sur duvarları ve teras duvarları günümüzde hâlâ görülebilmektedir. Yüzeyde görülebilen keramik parçaları da diğer Urartu kalelerinde bulunanlarla benzer özelliktedirler.

J. Friedrich, 1967 yılında Ushnu vadisinde bulunduğu eksik bir taş yazıtı yayımladı.⁸ Bu parça 1967 yılında Qalatgah'ta bulunan taş parçalarından biri olabilir; Friedrich'in yazıtı İşpuni'nin oğlu Minua için yazılmıştır ve özel bir yapının inşasından söz eder. Bu yazıt babası İşpuni ile birlikte olduğu yönetim döneminin sonunda Minua tarafından dikilmiştir, İÖ 805-786 yılları arasına tarihlenebilir⁹, Qalatgah'ın 15 mil kadar doğusunda Taştepe'de Minua tarafından dikilen yazıtla çağdaştır. Taştepe(CTU A

Hasanlu Projesi'nin restore ettiği duvarlar ve üstte Hasanlu'nun ele geçirilmesi sırasında öldüğü düşünülen insanlar.

Solduz vadisinde bulunan Agrab Tepe, Urmiye/ İran.

5-9)¹⁰ yazıtı henüz bilmediğimiz bir bölgede bir kent kurulmasından söz eder ve güneydoğuda, şu ana kadar bildiğimiz Urartu yazıtlarından en uzakta olanıdır. Hasanlu'nun 40 km doğusunda Solduz Ovası'ndaki bu yazıt, Kel-i Shin yazıtıyla birlikte İÖ 8. yüzyılın başlarında Minua döneminde İran'ın batısının ve Urmiye Gölü'nün güneyinin Urartuların kontrolü altında olduğunu anlamamızı sağlar.

Qalatgah'ta yapılan yüzey araştırmaları, Ushnu ve Solduz vadilerinin geçmişi ile ilgili çok önemli bilgilerin açığa çıkmasını sağladı. Bir site olarak Qalatgah'taki Urartu varlığının ne kadar süre ile bu alanda bulunduğunu ancak yapılacak kazılar ortaya çıkaracaktır. Ancak yerleşmenin İşpini ve Minua tarafından İÖ 9. yüzyılın sonlarında kurulduğu ve varlığını II. Sargon'un İÖ 714'teki kuşatmasına kadar sürdürdüğü öne sürülmektedir.¹¹

HASANLU

Ovalık alanda yer alan pozisyonuyla diğer Urartu yerleşmelerinden ayrılan Hasanlu, batı kısmı Ushnu ve doğusu Solduz olarak adlandırılan Godar Çayı vadisinde yer alan büyük bir sitedir. Urmiye Gölü'nün güney-batı köşesinde ve Qalatgah'ın 20 km doğusunda yer alan Hasanlu epigrafik ve arkeolojik buluntularla önemli bir merkezdir. Bastionlar, kuleler ve büyük taşlardan yapılmış temelleriyle 3 m kalınlığındaki duvarlar tepenin çevresini dolar.

Urartular Van'dan çıkıp, Kotur Deresi vadisi üzerinden Zagrosları aşarak Urmiye havzasına ulaşırlar.

Hasanlu'nun varlığıyla İÖ 9. yüzyılın sonunda Godar Çayı vadisindeki Urartu'nun varlığı Hasanlu'da (İÖ 1000-800) IV. döneme son veren olaylarla doğrudan ilişkilidir. Kazılarda insan ölüleri ve silahların bulunması, yerleşmenin savaş sonucunda büyük bir yangınla sonlandığını gösteriyor. Radyokarbon yöntemiyle IV B tabakasının yıkımı İÖ 9. yüzyılın sonu ve 8. yüzyılın başlarına tarihlendirildi¹² ve Minua¹³ veya Arğıştı I¹⁴ dönemine bağlandı. Urmiye Gölü civarında bulunan yazıtlar, bu olayların İÖ 800 civarında Urartu krallarından İşpini ve Minua'nın Ushnu ve Solduz vadilerini ele geçirerek politik yayılmalarını güneye doğru sürdürmeleriyle de örtüşür.

Hasanlu III B döneminde Urartu geleniğine göre yapılan devasa bir duvarın varlığı ve birkaç çanak çömlek buluntusu II. Rusa dönemine tarihlenebileceği olasılığını da akla getirmiştir.¹⁵

Özellikle Karagündüz stelinde (CTU A 3-9) Mesta kentinin Hasanlu ile özdeş olduğunu destekleyen ve Parsua'nın konumunu ortaya koyabilecek birçok veri bulunmaktadır.¹⁶ Urartular tarihsel olarak Parsua adıyla birlikte ilk defa Perslerden bu stelde söz ederler. Ancak Hasanlu'nun Gilzanu ile eşleştirilebileceğini içeren farklı yorumlar da vardır.¹⁷

AGRAB TEPE

Agrab Tepe, Hasanlu'nun güneybatısında Solduz vadisinde, Dalma köyü yakınlarında yer alan üç tepeden biridir ve Hasanlu gibi ovada yer almaktadır ve Hasanlu'nun görüş açısı içinde inşa edilmiştir. Doğu-batı yönünde 31 ve kuzey-güney yönünde 28 metre ölçülere sahiptir ve 0,05 hektarlık bir alanı vardır. Çok sayıda askerin barınmasına imkân vermeyen ancak oldukça güçlü savunma duvarlarına sahip bir yapıdır. Küçük bir garnizon olarak değerlendirilen Agrab Tepe'de oklar mızrak uçları, sapan taşları, miğferler ve çeşitli bronz parçaları bulunmuştur. Agrab Tepe'yi kimlerin inşa ettiği ve yaşadığı bir sorun olarak ortada durmaktayken Muscarella burada Urartu çanak çömleğinin kullanıldığını ifade etmektedir.

Agrab Tepe en azından iki yangınla yıkıma uğratılmış ve üçüncü dönemi de aynı plan üzerine inşa edilmiştir. Başlangıçta kazılar sırasında, yıkımdan sonra eski duvarların üzerine yeni duvarlar yapıldığı ve yoğun bir yangın geçirdiği için bu durum fark edilmemiş, detaylar ortaya çıktıkça Agrab Tepe'de üç dönem yerleşim olduğu anlaşılmıştır.¹⁸

Ana bir giriş kapısı, güçlü ve büyük duvarları, kapı kuleleri, sekiz adet payandalı dış duvarları ile sağlam bir yapıdır, Agrab Tepe yüksek bir noktada değil de ovada açık bir alanda inşa edildiği için bir gözetleme kulesi olarak hizmet etmeye elverişli değildir. Ayrıca Hasanlu'nun görüş alanı içerisindedir. Bu kadar yakına bir kalenin neden inşa edildiği sorusu akla gelmektedir.

Agrab Tepe'nin sağlam ve kalıcı yapısı ve kazılarla ortaya çıkarılan farklı dönemleri, bu yerleşmenin geçici bir yapı olarak tasarlanmadığını gösteriyor.¹⁹ Hasanlı'da yaşayan insanların bu kaleyi inşa etmiş olmaları da olasıdır. Agrab Tepe ve Hasanlı III B'nin duvar yapılarındaki benzerlik aynı şekilde kullandıkları çanak-çömlekte de görülür. Keramik kalıntıları Urartu çanak-çömleğinin Agrab Tepe'de kullanıldığını gösterir. Demir Çağı III dönemine tarihlenen Agrab Tepe'de bulunan keramikler İran'ın dışında kalan Urartu yerleşmelerinden Karmir Blur, Altıntepe, Çavuştepe, Patnos, Norşuntepe ile güçlü paralellikler içerir.²⁰

KALE İSMAİL AĞA

Stratejik bir pozisyona sahip olan Kale İsmail Ağa ise, Urmiye'nin 23 km batısında yer alır ve Urmiye Ovası'nı Salmas Ovası'ndan ayırır, kuzeybatıya Van eyaletine doğru geçişleri kontrol eder. Nazlı Çayı boyunca ırmağın yukarısına doğru giden yol, Sero yakınında Urmiye'den Hakkâri'ye giden günümüzdeki yol gibi havzanın ötesine geçerek devam eder. Yüksekova vadisinden geçerek Büyük Zap'ın yukarısına ulaşır.

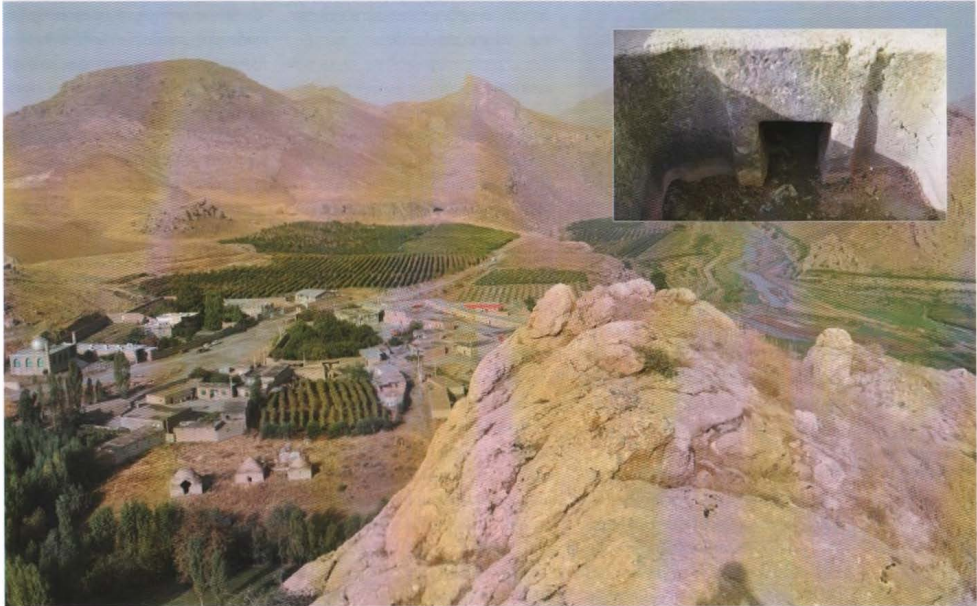
Kale İsmail Ağa, II. Rusa dönemi boyunca yapılan BastamRusai URU. TUR'un²¹ dışında İran Azerbaycanı'ndaki en büyük kalelerden biridir. Ovanın kenarında ve dik bir kayalık üzerinde bulunan Kale İsmail Ağa İran'daki en büyük tarım alanlarından birinin üzerinde yer alır ve bu yönüyle Bastam'la benzer. Site tek bir duvar tarafından çevrelenmiş görünmektedir. Yüzyet araştırmalarında toplanan çanak-çömlekler Demir Çağı gri kapları ve Demir Çağı II tipindedir. Kalenin coğrafi pozisyonu da Asur Kralı II. Sargon'un yazıtının 298. satırında söz ettiği, Nairi'nin sınırında ve Urartu'nun aşağı sınırı olarak tanımladığı Uişe ile uyushmaktadır.²² Sargon, günümüzde Urmiye Gölü'nün batısında Türkiye-Iran sınırına yakın bir alana lokalize edilen kraliyet kenti Hubuşkia'ya²³ devam ederken, Ueşi/Uaiais'in Nairi ülkesinin yakınında olduğunu söyler. Üstelik Uaiais "kendi kaleleri arasında en güçlü olanıdır". Uaiais büyük olasılıkla Kale İsmail Ağa'yla örtüşmektedir. Bu rekonstruksiyona göre, Sargon'un gördüğü "deniz", Thureau-Dangin'in iddia ettiği gibi Van Gölü değil, Urmiye Gölü'dür.²⁴

Kale İsmail Ağa'nın 9,3 hektarlık bir alanı kaplayan duvarlarıyla, büyüklüğü göz önüne alındığında bu alandaki ilk Urartu projelerinden biri olduğu önerilmektedir.²⁵ Kalenin aşağı uç kısmında yakın zamanlara kadar kullanılan bir karakol harabesinin çevresi mayınlanmış olduğundan bu bölümü tamamen gezemedik ancak bu alanda görülen sur duvarları diğer bölgedekilerle hemen hemen aynıdır. Burada yer alan kaya mezarı²⁶ işleniş bakımından Zernaki Tepe ile benzerlik göstermektedir.

KIZ KALESİ

Bölgedeki önemli ve verimli ovalardan biri de Khoy Ovası'dır ve bu ova çeşitli kaleler tarafından denetlenmiş görünmektedir. Khoy şehrinin 12 km kuzeyinde yer alan Kız Kalesi de Dukhtar köyünün güneyinde yaklaşık kuzeybatı-güneydoğu yönünde, uzunluğu 750 m, genişliği 200 m olan dik ve yer yer oldukça sarp bir kireçtaşı resifli üzerinde yer alır. Khoy'un kuzeyindeki düzlüğün batı kısmında, dağların önünde, tek başına duran Kız Kalesi etrafını saran düzlükten sıyrılıp yükselir. Kalenin önemli bir kısmı taş ocağı olarak kullanılmaktadır.

Kale İsmail Ağa'dan Nazlı Çay vadisi, Urmiye/ İran. Üstte Kale İsmail Ağa kaya mezarının girişi.

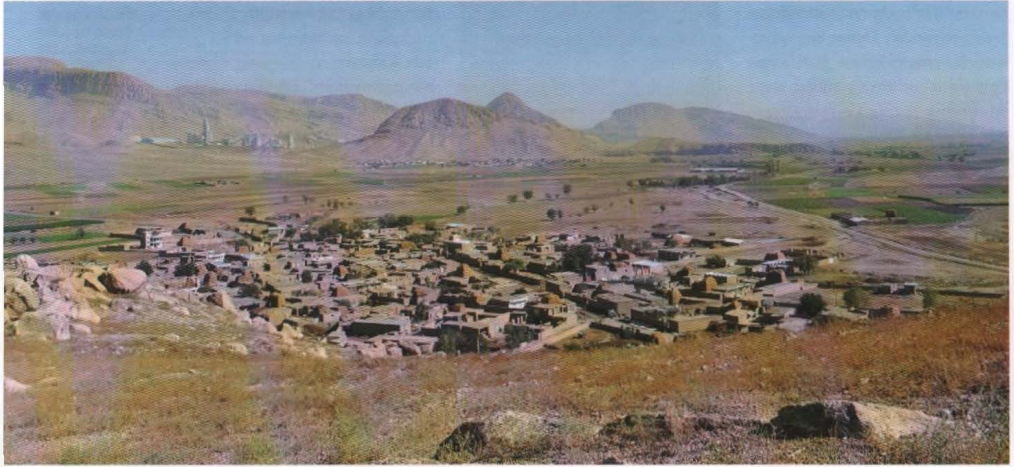
Kalede yapılan çalışmalar sırasında toplanan yüzey keramiklerine dayanarak, burada dört ayrı yerleşim dönemi olduğu belirtilmiştir. Keramiklere göre en eski yapı alanı Bronz Çağı'na ait bir kaledir. Urartu kalesinin surları Ortaçağ'ın yığıntıları nedeniyle, yerden ancak yarım metre yüksekliğe görülebilmektedir. Mimarı özelliklerine göre Kız Kalesi'ndeki kalenin surları geç Urartu dönemine, yaklaşık İÖ 7. yüzyıla aittir. Böylece

ceği ifade edilmektedir.²⁶ Her ne kadar kazısı yapılmadan Urartu ile ilişkisi net olarak ortaya konamasa da Kleiss kalenin üst kısmında yer alan büyük kaya parçalarının Urartu duvarlarında kullanılmak için bulunduğunu belirtmektedir. Ancak gezdiğimiz Urartu alanları özellikle de sitadel içinde böyle işlenmemiş kaya bloklarına hiç rastlamadık. Bu yönüyle Kız Kalesi'nin yapı katları bir soru olarak ortada durmaktadır. Kız Kalesi Khoy Ovası'ndaki

kalesi yer alır. Burada yarım daire şeklinde kuleler kısmen eski duvarlara yansımış kısmen de Ortaçağ duvarları eklenmiştir. Kalede toplanan yüzey keramiklerine göre kale yapısı Urartulara aittir.

BASTAM

Khoy'un 54 km kuzeybatısında yer alan Bastam ise, Kuzeybatı İran'da dağlarla çevrili Qara Ziyaeddin

Kız Kalesi'nden
Dukhtar köyü
Khoy Ovası,
Ürmiye / İran.

Kız Kalesi'nden
Ortaçağ keramik
örnekleri.

Kız Kalesi'nde İÖ 3-2. binyılın, Urartuların, Med-Akamenid döneminin ve Ortaçağ'ın (13.-14. yüzyıl) yerleşim kalıntıları görülmektedir.²⁷

Kalenin yüzeyinde yoğun bir şekilde Ortaçağ keramiği gözlemlenebilmektedir. Ayrıca önündeki terasla birlikte kare şeklindeki bir zeminin, köşe rızalitleri olan ve kare şeklinde kule türü bir Urartu tapınağının kaidesi olabile-

liğini denetleyen ve sürdüren bir yapı gibi görünmektedir.

GAVUR KALESİ

Yine Khoy Ovasında bulunan Gavur Kalesine Khoy-Shapur kayayoluyla gidilebilir. Khoy'un 15 km güneyinde Aghaverdin Köyünden güneybatıya doğru Bilverdin, Sevan, Bahtıyaran ve Khandje köylerinden geçerek ana yoldan 8 km uzaktaki Gavur Kalesine ulaşılabilir. Khoy düzlüğüne ve Shapur yoluna hakim bir yerde ve 35 km kuzeyde yer alan Kız Kalesini görecekle şekilde konumlanmıştır. Güneydoğudaki duvarlar 2 m'den yüksektir. En etkileyici kısımlar batısındaki rızalıtli duvarlardır. 5,70 m uzunluğundaki rızalıtler 2,70 m kalınlığındaki duvarın cephesinden 1 m öne çıkarlar ve genelde 7 m aralıklıdır.

Gavur Kalesinin en yüksek noktasında, Urartu surları içinde bir Ortaçağ

Ovası'nın ucunda, Maku'nun 85 km güneydoğusunda ve Aras Nehri'nin bir kolu olan Akçay'ın oluşturduğu vadinin Qara Ziyaeddin Ovası'na giden dar ağzında çok stratejik bir pozisyonunda durmaktadır. Böylece vadi ve ova arasındaki bağlantıyı kesmektedir. Eski güzergâhla aynı olan bu bağlantı Van Gölü bölgesinden günümüzdeki Türkiye-İran sınırındaki dağlık alanı geçiyor ve sonra Akçay'ı takip ederek, Marand vadisine, Aras vadisine ve Kafkas içlerine doğru devam ediyor.²⁹

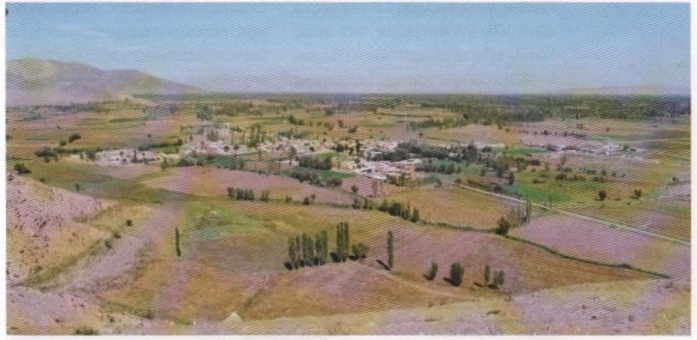
Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Wolfram Kleiss 1967 yılında İran'ın kuzeybatı eyaleti Azerbaycan'da yüzey araştırması yapmaya başlar. Öncelikli olarak küçük Bastam köyünde bulunan bir yazıt Kleiss'in Shapur'un 75 km kuzeyinde bu köyü ziyaret etmesine neden oldu. II. Rus (İÖ 685-645) bu yazıtında daha önce hiçbir şeyin bulunmadığı bir yerde kale

ve yerleşim inşası için emir verdiğini söylüyor ve bu yerleşmeye Rusa'nın kenti anlamında Rusa-i URU.TUR adını veriyor. Ayrıca Urartu'nun en güçlü tanrısı Haldi'ye adanmış bir tapınak inşası için emir verdiğini belirtiyor. Yazıtı Rusa-i URU.TUR'u yok edebilecek herhangi birine karşı beddua kalıbı ile son buluyor (CTU A 12-7). Bastam yazıtta küçük olarak tanımlanmasına rağmen bilinen en büyük Urartu yapılarındandır.

1968'den İran Azerbaycanı'nda Bastam köyü yakınlarında bulunan Urartu yıkıntılarındaki ilk sondaj çalışmalarından İran Devrimi'nin başlangıcına kadar geçen sürede, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından düzenli kazılar gerçekleştirildi ve Bastam'ın mimari tarihi ile ilgili önemli keşiflerde bulundu.

Kale 11,4 hektar, yerleşme 7,9 hektar, doğu yapısı 1,5 hektar olmak üzere toplamda 20,8 hektarlık³⁰ bir alanı kapsıyor ve Bastam'daki Urartu yapılaşmaları, 1.600 m uzunluğu ve 850 m genişliğiyle toplamda 1,36 km²'lik bir alanı kaplıyor. Akçay, yoğun yaz yağmurlarından sonra ve baharda taşıdığı için güçlü duvarlar tarafından kontrol altında tutuluyor, bu duvarların 600 m'lik kısmı bugün hâlâ görülebilmektedir. Bastam Kalesi'nin kontrolünde ve Akçay'dan ayrılan kolla birlikte bu kanal, 11 km uzakta ki tarlaları sular. Bugün olduğu gibi Urartu döneminde de, Qara Ziyaeddin Ovası'nın kanalları vasıtasıyla sulanan alanları sitadelin dibinden itibaren başlar. Bastam sürülmüş ve işlenmiş ovanın girişini kontrol ederek korur ve bu ova Urartu dönemindeki yerleşme ve sitadeli büyük ölçüde desteklemiştir.

Rusa-i URU.TUR'nun kurucusu II. Rusa (İÖ 685-645) döneminde inşa edilen 100 x 400 m'lik Bastam sitadeli, iki katlı dış dünyaya bağlanırlar. Güneydeki kapı sitadele ana girişi sağlar ve başkent Van'dan Urartu'nun doğu bölgelerine gelen yolla bağlanır. Birbirinden ayrı olarak tasarlanmış sitadelle üç bölüm bulunmaktadır: 1- Aşağı sitadel, bir garnizon olarak Rusa-i URU.TUR'un

Gavur Kalesi'nden Khoy Ovası'nın görünüşü.

askeri kurumu şeklinde işlev gördü, fakat birtakım konutlara da sahipti; 2- Orta sitadelle, Tanrı Haldi Tapınağı ve ekonomik arşivleri içeren büyük depo odaları bulunmaktaydı; 3- Yukarı sitadel, yöneticinin kaldığı yeri ve kral Bastam'dayken kaldığı konutları içeriyordu; ayrıca tehlikeli zamanlarda son sığınacak yeri. İlk inşa aşamasında, sitadel bir kale, bir tapınak, kraliyet ikametgâhları ve bir yönetim merkezi olarak tamamıyla fonksiyoneldi.³¹

Bastam'ın orta sitadeline kuzey kapısından olduğu gibi, güney kapısından da ulaşılabilir. Burada yer alan Tanrı Haldi Tapınağı yok edilmiştir, fakat temelleri (13,50 m x 13,50 m) korunmuştur. Urartu tapınak planları kare bir sella ve köşe çıkıntılarıyla dikdörtgen biçimli olarak çok iyi bilinmektedirler.

1978 yılında, girişin hemen güneyinde, 15 x 4,50 m ölçülerindeki bir oda da, kalın bir yangın tabakasıyla karışmış halde, yaklaşık olarak 500 bin hayvan kemiği ve 1.240 kil bulla, yüzlerce damga mühür ve bazı silindirik mühür baskıları bulundu. Burada 1.500-2.000 civarında hayvan depolandığı tahmin edilebilir. Bullalar üzerindeki baskılar Van ve Bastam'dan bilinen tipteki silindirik mühürlerle benzerdir. Buluntu durumuna göre, sitadeldaki yangın sırasında tavan çökünce, hayvan gövdeleri ile birlikte bullalar alt katlara veya aşağı depolara, kilerlerin içine düşmüşlerdir. Bullalar gibi kemiklerin tamamı kötü bir şekilde yarılmıştı. Bullanın yanı sıra 1978 yılında aynı

odada, koyun listesinin bulunduğu bir tablet parçası bulundu.³²

Bu buluntular Urartu'nun ekonomik yapısı üzerine birtakım açıklıklar getirdi. Merkezi yönetimi temsil eden, kraliyet mührü kullanan ve belki de başkentte yaşayan görevliler, eyaletlerde birçok noktada erzakların depolanmasını sağlıyorlardı. Depolanan yiyeceklerin envanteri bullalar aracılığıyla yapıldı ve bunlar arşivlerde saklandı.

Böyle tahkimatlı yapıların ortasında yer alan merkezlerde, günümüzdeki İran topraklarında Urartu sınırları içinde ekilebilen tüm ovalarda daha küçük Urartu yerleşmeleri bulundu. Bastam bir saray yerleşmesi olmasının dışında, ekilebilir tarım alanlarının merkezinde olmalıdır. Bu tip yerleşme örnekleri, Urartu Krallığı'nın doğu bölümündeki sosyal yapı üzerine de açıklık getirmiştir. Bu bölgeler kendi sitadellerinde yaşayan daha küçük zengin bir sınıf tarafından yönetilmiştir. Bu insanlar Urartu kültürünü özellikle çanak-çömleğini benimseyerek almışlardır.³³

İran'ın bu bölümü genel olarak İÖ 9. yüzyılın sonuna doğru, Urartu Kralı Işpuni ve Minua'nın İran içlerine ilk seferlerine başladıklarında Urartu kontrolü altına girmiş olmalı.

İÖ 8. yüzyılın başlarına ait yapı kalıntıları kalenin dip kısmında yer almaktadır. Kalenin üstünden aşağılara doğru baktığımızda yüzey toprağının altındaki yapıların izini çok net görebilirsiniz. Çatısı, taş kaideler

üzerine yerleştirilmiş iki sıra ahşap sütunla desteklendiği bir yapı Salon olarak adlandırılmıştır. Duvarları taş temeller üzerine güneşte kurutulmuş kerpiçlerden oluşturulmuştur. Bu yapı Van Gölü istikametinde bir yol istasyonunu veya han olarak işlev görmüş olabilir; belki de buraya yerleştirilmiş küçük bir Urartu garnizonuydu. Bu ya-

larında anlatılan kent kurma, kanal inşa etme gibi projeler sadece bir krala ait olmayabilir.

Bastam yerleşmesindeki evlerin planı, Ermenistan'da Erivan yakınında bulunan Karmir Blur'da Boris Piotrovskii tarafından kazılan Urartu evleri ile benzerdir. Bastam'daki ve

İÖ 9. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar, Urmiye Gölü'nün kuzeyi, güneyi ve batı bölgesi Urartulara aitti. Çöküştten hemen sonra Urartu toprakları, Akhemenid İmparatorluğu'nun parçası haline geldi; Darius İÖ 520 civarında Bisutun yazıtının Akadca kısmında Urartu (Urashtu) olarak, eski Pers çevirisinde ise tarihte ilk defa "Armenia" olarak söz ediyordu.

Ayrıca Ermeniler, Persepolis'teki Apadana Sarayı'nın merdiven rölyeflerinde, Akhemenid İmparatorluğu insanlarının bir bölümü olarak görünüyor. Bunlar günümüzde Persepolis olarak bilinen Takht-ı Djamshid'de Akhemenid İmparatorluğu'nun her yerinde Urartuların mirasını taşıyorlar.

Persepolis'in duvarlarını güçlendirmek için basamak şeklinde kesilen temel kayaları, Persepolis'te ve Naqsh-e Rüstem'deki Akhemenid kaya işçiliği, Bastam'daki Urartu kaya işçiliği ile çok benzerdir. Ermeniler Urartu inşa sistemleri ve detaylarının mirasını taşıdıklarının altını çizen Kleiss, Persepolis'te Akhemenid konutlarından birinin duvarını sağlam bir temele oturtmak için bir kayanın kesiminde Ermenilerin çalıştıklarını belirtir.¹⁰

Bastam'ın, İÖ 600-590 arasında İÖ 6. yüzyılın başlarında Medler tarafından kuşatılarak ele geçirildiği ve en azından bir bölümünün yakıldığı da öne sürülmektedir. Fakat şimdiye kadar Kuzeybatı İran'daki bilimsel çalışmalara ve kazı sonuçlarına göre, büyük olasılıkla Medler Ecbatana bölgesinden (Hamadan) kuzeybatıya doğru ilerlediler.

Özellikle kapı alanları olmak üzere kalenin yeniden güçlendirilmesi, yaşıyanların hirçok düşman saldırısı ile karşılaştığını gösteriyor. Aynı dönemde Van Gölü yakınındaki Toprakale, Ayanis ve Ermenistan'da günümüzde Erivan'ın kuzeyinde yer alan Karmir Blur gibi diğer büyük Urartu kaleleri belki de İskitler tarafından kuzeyden veya Medler tarafından güneyden yapılan bir saldırıyla yok edildi.¹⁹

Bastam sitadelinin güney girişi ve restore edilen duvarları.

Bastam Kalesi'nin üstünden Bastam köyü ve sitadelin güney girişi.

pidan büyük miktarda çanak-çömlek ele geçti. Burada bulunan çiviyazılı kil bir tablet önemli bir keşifti ve ticari bir metin olduğu anlaşılmıştır.¹⁴

Sütunlu yapı Bastam'daki en eski Urartu yapısidir ve orijinal formu Rusa-ı URU.TUR'un kurucusu II. Rusa döneminden önce inşa edilmiş olabilir. Buradan Rusa-ı URU.TUR bölgesinin II. Rusa'nın yazıtlarında anıldığı gibi, tam olarak ıssız olmadığı sonucuna varabiliriz.¹⁵ Bu durumda var olan yerleşimlerin çeşitli dönemlerde geliştirildiği ve yenilendiği de öngörülebilir. Böylece kraliyet yazıt-

Karmir Blur'daki bu evler İÖ 7. yüzyıla tarihlenir.¹⁶

Rusa-ı URU.TUR'un güneyine yakın bir noktada, tahkimatın iç tarafında bazıları üç, bazıları dört nefli ve ayrıca dört sütunlu kare odalar olmak üzere sütunlu birkaç salon açığa çıkarılmıştır.

Bu örneklerin tamamı, Pasargad'da Cyrus dönemindeki daha gelişmiş sütunlu salonların ve Persepolis'te Akhemenid saraylarındaki (İÖ 500 civarı) zengin ve gelişmiş yapı türlerinin mimari öncüsü durumundadır.¹⁷

Yıkımdan sonra uzun bir dönem yerleşim görmeyen Bastam'da İS 4. ve 5. yüzyıl boyunca yıkıntıların üzerinde küçük bir yerleşme oluşturuldu ve 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Ermeniler, Urartu yıkıntılarının üzerine yerleştiler ve tepenin üstüne güçlü bir kale inşa ettiler. Çoğu İslami kökenli renkli ve parlak astarlı Ortaçağ çanak-çömleği ve haç şeklindeki Hristiyanlık izleri bırakıldılar. Bastam çevresindeki çoğu kalelerin adı Armenian literatüründen bilindiği halde, Ortaçağ'da kalenin ve yerleşmenin adı şimdiye kadar kesin olarak verilemiyor. Bastam ve çevresi 10. yüzyılda bir süreliğine Bizans İmparatorluğu'na dâhil oldu ve 16. yüzyıldan sonra yerleşim görmedi.

Bastam'ın kapladığı alan düşünüldüğünde, II. Rusa'nın yazıtında Rusa'nın küçük kenti anlamına gelen Rusa-ı URU.TUR'u neden kullandığı karmaşık bir konudur. Burada kullanılan "küçük" kavramı yüzölçümünden ziyade başka bir şeyle ilgili olabilir mi, sorusu akla gelmektedir. Son derece ince işçilikli ve bazalttan yapılmış Ayanis⁴⁰ surlarından bildiğimiz duvar örnekleri vb. mimari detaylarla burada karşılaşmıyoruz. II. Rusa döneminde inşa edilen Aya-

nis ve Bastam'ı aralarındaki mimari, sanat, estetik ve ince işçilik ilişkisini karşılaştırdığımız da Bastam işçilik ve görkem derecesinde Ayanis gibi değildir.

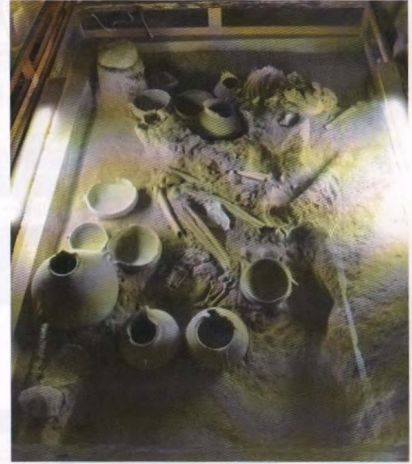
URARTU KALELERİ

Urartu kalelerinin yerleşim pozisyonuna bakıldığında hemen hepsi bir ovanın ucunda ve içinde yer almakla birlikte hem ovalık alanların tarımsal potansiyellerini değerlendirmede hem de bölgesel güzergâhları kontrol etmede önemli işlevler görürler. Urartu'nun doğu kısmında kalan ve Urmiye Gölü havzasındaki ovaların denetimi bu bölgelerdeki merkezler tarafından sağlanmıştır. Daha küçük merkezler ise bölgenin yerel güçleri ile ilgilidir. Urartu kralları seferleri boyunca her iki cinsten on binlerce esir ele geçirmiş ve bazı durumlarda bu esirleri kentlere veya kalelere yerleştirmiştir. Urartu yazıtlarında sözü edilen on binlerce esirin nasıl kontrol altında tutulup disipline edildiği, farklı kabilelerden ele geçirilen esirlerle nasıl anlaşıldığı ayrı bir tartışma konusudur.

Urartu kaleleri, Urartu ekonomisinin altyapısını oluştururlar. Ovaların tarıma açılarak sulama kanallarının

yapılması, üretici güçlerin ve üretim araçlarının sağlanması ve bu arazelerin sürülerek hasadının toplanması ve bu işlerde kullanılan esir-kölelerin organizasyonu bu merkezlerden yürütülmüştür. Ayrıca bölgenin her türlü vergisini toplamasının yanında dönemsel olarak yapılan seferler için de üs olarak kullanılmışlardır.

Günümüzde krallığın doğu bölümünü oluşturan İran topraklarındaki Urartu nüfuz alanı ile ilgili sınırları net bir şekilde belirlemek zordur. Fakat bu-

Mavi Cami-
Gözü
Eşyalarıyla
birlikte bir
mezar.

Tehriz'de
Masjed-e
Kabood
(Mavi Cami)
yakınlarında
yer alan müzeye
dönüştürüldüğü
İÖ 1. bin yılın
altı Demir
Çağı mezarları.

luntu ve yazıtlar doğuya doğru Urartu sınırını kabaca gösterir. Bu bölgede ovaları çevreleyen dağlar ve nehirler de doğal bir sınır oluşturuyor.

İRAN'DA ARKEOLOJİ, BİRKAÇ ÖRNEK

İran'da 1979'lara kadar sürdürülen kazılarda önemli restorasyon projelerinin de gerçekleştirilmiş olması dikkate değerdir. Özellikle Bastam, Hasanlu ve Persepolis'te yürütülen çalışma ve restorasyonlar kazılan alanların günümüze kadar korunarak gelebilmesini sağlamıştır. Öyle ki bu yerleşmelerin 30-40 yıl önce yayınlanmış resimlerine baktığınızda şu anki durumuyla pek bir şeyin değişmediğini görebiliyorsunuz. Günümüzde bu türden korumaya yönelik anlayış arkeolojiyle ve dolayısıyla ortaya çıkarılanın korunması ile çok sıkı bağlar içermektedir. Özellikle taşınmaz varlıkların duvar, mimari vb. kazıdan sonra korunabilmesi ve

gelecekte bu alanlardan sadece birkaç fotoğraftan daha çok şeyin kalabilmesi için ciddi restorasyon projeleri gerekmektedir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz Bastam ve Hasanlu

bu anlamda ayrıcalıklı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İran'da yönetim değişikliğine ve 1979'lara kadar kazıları süren bu yerleşimlerin günümüze kadar gelebilmesinde restorasyon politikaları son derece önemlidir. Restorasyon kapsamında her ikisi de Urartu yerleşmesi olan Bastam ve Yoncatepe'yi karşılaştırdığımızda yapılan çalışmaların kalıcılığının ne kadar farklı seviyelerde olduğunu görmek şaşırtıcıdır da. Bastam'da dönemine uygun olarak restore edilen duvarlar uzun yıllardır ayakta dururken, Yoncatepe'de 2009'a kadar restorasyon çalışmaları sürdüğü halde, son halini 2010 yılında gördüğümüz, "restore edilmiş duvarlardan" bazıları yıkılmış durumdadır. 1979 yılında kazısı biten Bastam'la 2009 yılına kadar devam eden Yoncatepe arasında 30 yıllık bir zaman dilimi bulunmasına rağmen Bastam'da yürütülmüş olan çalışma hâlâ özgünlüğünü korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Burney, C. and D. Lang, 197. *The Peoples of the Hills*. London.
- Dyson, R. H., 1965 "Problems of Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu," *Journal of Near Eastern Studies* 24: 193-217.
- Friedrich, J., 1969 "Urartäische Inschriften aus Iran," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 2: 121-122.
- Grisson, K. A., 1991 *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. I* (1114-859 B.C.). London, University of Toronto.
- Kleiss, W., 1974 "Plan und Aufbau von urartäischen Burgen und Neufunde urartäischer Anlagen in Iranisch-Azerbeidjan im Jahre 1973," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 7: 79-106.
- 1979 *Bastam I. Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1972-1975*. Teheraner Forschungen 4. Berlin.
- 1988 *Bastam II. Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978*. Teheraner Forschungen Band 5. Berlin. Gehr. Mann Verlag.
- Muscarella, O. W., 1973 "Excavations at Agrab Tepe, Iran," *Metropolitan Museum Journal* 8: 47-76.
- Salvini, M., 1984 "I documenti Tra lo Zagros e l'Urmia: la ricerca storica ed archeologica nell'Azerbeidzhan iranico," P. F. Pecorella and M. Salvini, Rome, Edizioni dell'Ateneo: 53-134.
- Salvini, M., 2009 *The Eastern Provinces Of Urartu And*

- The Beginning Of History In Iranian Azerbaijan, Altın Çağsıroğlu'na Armağan*. Yukarı: Üzleniz Kıyasında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayal: 581-598.
- Thureau-Danşin, F., 1912 "Une relation de la huitième campagne de Sargon," *Textes cunéiformes du Louvre* 3 (Paris: Paul Geuthner).
- van Loon, M. N., 1975 "The inscription of Ishpuini and Meimua at Qalagah, Iran," *Journal of Near Eastern Studies* 34: 201-207.
- Friedrich, J., 1969a, "Urartäische Inschriften aus Iran," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 2: 121-122.
- Muscarella, O. W., 1986, "The Location of Ulhu and Uše in Sargon, 'It's Eighth Campaign, 714 B.C.'" *Journal of Field Archaeology* 13: 464-475.
- Oppenheim, A. L., 1966, "The City of Assur in 714 B.C." *Journal of Near Eastern Studies* Vol. 19 - No. 2: 133-147.
- Kleiss, W. and S. Kroll (1977), "Urartäische Plätze in Iran," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 10: 53-118.
- Kleiss, W., 1970, "Ausgrabungen in der urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1969," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 3: 7-65.
- Kleiss, W., 1980a, "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century, B.C." *American Journal of Archaeology* 84: 299-304.
- Kroll, S., 1972, "Excavations at Bastam, Iran."

- Archaeology* 25: 292-297.
- Kleiss, W., 1978b, "Bastam and the East of Urartu: *Atti del Primo Simposio Internazionale di Archeologia Armena (Versam, 28 U'gust 1975)*, G. Ieni and L. B. Zekanyan, Venice, San Lazzaro: 395-402.
- Salvini, M., 2008, *Corpus Del Testi Urartei I. Le Iscrizioni Su Pietra e Roccia I Testi Roma, CNR Istituto di Studi sulle Civiltà Dell'Egeo e del Vicino Oriente*.
- Dyson, R. H., 1989, "The Iron Age Architecture at Hasanlu: An Essay," *Expedition* 31(2-3): 107-127.
- Salvini, M., 2006, *Urartu Tanhi ve Kültürü* Çilingiroğlu, A. and M. Salvini, Eds., 2006, *Ayama I, Ten Yıllar' Excavations at Rusahinili Edurur-Kai 1989-1998*. Documenta Asiana, Roma, CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Pecorella, P. E. and M. Salvini (1982), "Researches in the Region between the Zagros Mountains and Urmia Lake," *Persiae* 10: 1-35.
- Kleiss, W., 1976, "Urartäische Plätze in Iran (Stand der Forschung Herbst 1975)," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 9: 19-43.
- Zimansky, P. E., 1990, "Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign," *Journal of Near Eastern Studies*, 49: 1-21.
- Kroll, S., 2001, "Iran'daki Urartu Şehirleri," *Urartu Doğu da Değişim/Transformation in the East*, K. Koroğlu E. Konyasuoğlu: 169.

DİPNOTLAR

1. Bastam I, 1979; Bastam II, 1988.
2. Salvini 2009: 581.
3. Oppenheim 1960: 142.
4. Zimansky 1985: 17.
5. Muscarella 1986: 468-469.
6. Muscarella 1971: 45.
7. Van Loon 1975.
8. Friedrich 1969: 121-122.
9. Muscarella 1971: 48.
10. Salvini 1984.
11. Muscarella 1986: 469.
12. Dyson 1989: 109, 1965: 202.
13. Dyson 1969-Kleiss 1979.

14. Burney-Lang 1971.
15. Kroll 2001: 168.
16. Salvini 2006: 50.
17. Kroll 2001: 154.
18. Muscarella 1973: 54.
19. Muscarella 1973: 69.
20. Muscarella 1973: 72.
21. Kleiss 1979-1988.
22. Muscarella 1986: 472-473.
23. Muscarella 1986: 474.
24. Salvini 2009: 588.
25. Zimansky 1985: 21.
26. Kleiss 1976: 28.
27. Kleiss 1974: 81-82.

28. Kleiss 1974: 81.
29. Kleiss 1978: 398.
30. Zimansky 1985: 35.
31. Kleiss 1980: 301.
32. Kleiss 1980: 303.
33. Kleiss 1980: 303.
34. Kroll 1972: 294.
35. Kleiss 1978: 400.
36. Kleiss 1978: 399.
37. Kleiss 1978: 400.
38. Kleiss 1978: 402.
39. Kroll 1972: 297.
40. Çilingiroğlu-Salvini 2006.

Texpo Eurasia 2011

28. Tekstil, Dokuma, İplik, Terbiye, Örgü, Nakış, Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı

www.texpoeurasia.com

www.istanbuliplikfuari.com

28-31 Mayıs 2011

**TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.
FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS**

TÜYAP YURTIÇİ OFİSLERİ

TÜYAP YURTDİŞİ OFİSLERİ

E-posta : Yurtiçi Satış yusuf@tuyap.com.tr Yurtdışı Satış sales@tuyap.com.tr Reklam Satış reklam@tuyap.com.tr	Yurtdışı Fuarlar tuyapoverseas@tuyap.com.tr Proje Tanıtım tanitim@tuyap.com.tr Fuar Alanı fairarea@tuyap.com.tr	E-posta : Tüyap Adana tuyapadana@tuyap.com.tr Tüyap Ankara tuyapankara@tuyap.com.tr Tüyap Bursa tuyapbursa@tuyap.com.tr Tüyap Diyarbakır tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr Tüyap Gaziantep tuyapgaziantep@tuyap.com.tr Tüyap İzmir tuyapizmir@tuyap.com.tr Tüyap Kayseri tuyapkayseri@tuyap.com.tr Tüyap Konya tuyapkonya@tuyap.com.tr Tüyap Samsun tuyapsamsun@tuyap.com.tr	E-posta : Tüyap Moskova tuyapmoscow@tuyap.com.tr Tüyap Sofya tuyapsofia@tuyap.com.tr Tüyap Halep tuyapaleppo@tuyap.com.tr Tüyap Tahran tuyaptehran@tuyap.com.tr Tüyap Üsküp tuyapuskope@tuyap.com.tr
---	---	---	--

DENEYSEL ARKEOLOJİNİN TEMEL KULLANIMI

GLADYATÖRLER GERÇEKTE NASIL DÖVÜŞÜYORLARDI?

ÉRIC TEYSSIER

Sinema ve tarihsel romanlar sayesinde, herkes gladyatörleri çok iyi bildiğini düşünür. Herhangi bir çocuk bile size imparatorun bir gladyatörün ölümünü hangi işaretle belirttiğini anlatabilir. Ancak, bu adamları ve onların dövüş biçimini gerçekten tanıyor muyuz? Her şeyden önce, belli noktaları açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Öncelikle, gladyatör kavramının sadece Roma'da değil, Akdeniz havzasının tamamında 700 yıl sürdüğünü unutmamalıyız.

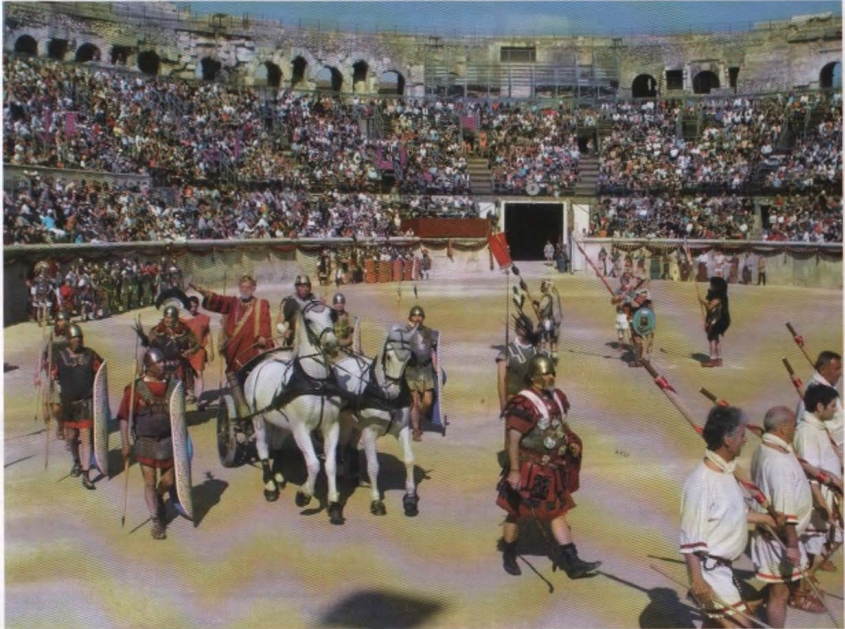
ÇEVİRİ: SELİN ÖNDER

KAYNAKLARIN ÖNEMİ...

Gladyatörlükten bahsettiğimiz zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan bugüne dek süregelen futbol kadar evrensel ve kitlesel

bir olay düşünmeliyiz. Günümüzde, gladyatörlerden artakalanlar müzelerdeki 'Gladyatör Dövüşleri' etiketiyle sergilenmeye indirgenmiştir ve bundan kaynaklanan algı da çok yanlışır. Bunu anlayabilmek için iki bin yıl sonra torunlarımızın, ayırım gözetmeksizin top oyunları olarak

sınıflandırılmış futbol, basketbol toplanını, voleybol filesini ve birkaç su topu ve rugby fotoğrafını seyre daldığını düşünmek gerekir. 4000 yılının müze ziyaretçileri bu spor dallarıyla ilgili her şeyi yoksayarak, yalnızca toparı inceledikleri zaman ellerine geçecek olanlar spor dalla-

Res. 1: Ars Maiorum tarafından Nîmes'te düzenlenen Roma oyunları ve kültür alanları resmi ve Culturespaces. Deneysel arkeoloji ile Roma mirasını geliştirme örneği.

Res. 2: Pompei'deki gladyatör kıyafetlerinden çeşitli teçhizat.

Chicago'daki bir sergiden "Pompeii, Storice from an eruption" 2005.

Res. 3: MÖ 5. yüzyıl phalanx düzeni.

Arş. Majorum Derneği <http://www.wars-majorum.com>

Fotoğraf E. Teysier.

rının kurallarından, sporcuların antrenmanlarından ve bu oyunların etrafında oluşan sosyal, ekonomik ve siyasal konulardan tamamen kopuk olacaktır. Bu objeler, bugün müzele-
rimizin vitrinlerinde görebileceğimiz gladyatör kabartmalı bir kandel ya da bir miğfer kandelı anlamsız olacaktır. Top ya da fotoğraf, miğfer veya kandel gibi kendi bağlamından izole bir biçimde yorumlanan objelerin, dün anıtiyatrodada maharet ve cesare-
tini nasıl heyecandırıldığını anlatması ya da bugün stadyumdaki binlerce izleyicinin nasıl hissedeceğini an-
latması için yeterli değildir çünkü kalabalığın ilgisini çeken kullanılan enstrümandan ziyade, sporcu ya da dövüşçüyü izleyiciye tanıtmaya yarayan tekniği, mahareti ve cesare-
tidir. Bu çok iyi bilindiği düşünülen alanda, sinema tarafından oluşturulan indirgeyici ve şematik vizyondan korunmak gerekmektedir.

Bize kadar ulaşan kaynaklar sayıca çok, ama tutsazdır. Gladyatörlükle doğrudan ilişkili miğferler ve silahlar gibi arkeolojik nesneler, donanımlarıyla ilgili bilgilenmemizi sağlar. Bunlar, dövüşleri anlamamız konu-
sunda en değerli ve en nadir görülen parçalar arasında sayılmaktadır. Neyse ki, 1766'dan beri Pompei'deki gladyatör kıyafetlerinin silah deposu kazıları, 1. yüzyıla tarihlenen birçok el değmemiş gerceğin keşfedilmesine yarımıştır. Bugüne kadar, bu nesneler estetik anlamda değerlendirilmiş ve ancak çok yakın zamanda bunlar otantik, gelişmiş dövüş aleti olarak

analiz edilmeye başlanmıştır. Ikonografik kaynaklar da, gladyatörlerin nasıl dövuştüğünü anlamamız da temel bir görev üstlenmektedir. Bu belgeler sayıca çok ve çeşitlidir. Bu konunun işlendiği yüzlerce mozaik, duvar resmi, kandel, keramik, kabartma ve heykel bulunmaktadır. Amatörce gladyatörlerle ilgilenenlere hitap eden dekorlar görünür basitliklerine rağmen teknik açıdan önemli bilgiler vermektedir. Bu tema üzerine oluşturulmuş derlemenin bütünü bugün sayıca 1.600'ü bulmaktadır ve çoğunluğu birçok bilgi içeren sahnelerden oluşur. Bu derleme henüz tamamlanmamıştır. Bilinmeyen parçalar kazılar ve sergilerle ortaya çıkarak derlemeyi zenginleştirmeye devam etmektedir. Roma İmparatorluğu bölgeleri arasında Türkiye gladyatörlüğe bağlı en zengin kalıntılarına sahip olan ülke sayılmakta ve bu parçalardan birçoğu hâlâ listelenmeyi beklemektedir. Roma toprakla-

rına yayılmış yüzlerce epigrafik kayıt bulunmaktadır. Bu steller genellikle şatafatsız olmakla beraber, bazen de Muğla Müzesi'ndeki örnekleri gibi çok uzundur. Steller gladyatörlerin kişisel kaderlerini öğrenmemiz için çok önemlidir çünkü gladyatörler kendi kendilerini ancak bu şekilde bahsedirler. Steller gladyatörün yaşından, coğrafi kökeninden, soy ağacından az çok bahsederek ve bazen de ölümü üzerine birkaç şey söyleyerek, gladyatörlük dünyasının bir yüzüne ışık tutarlar. Ancak, gladyatörlerin sosyal bağlamlarını anlayabilmemiz için edebi kaynaklara ihtiyaç duyarız. Görsel materyaller gibi, edebi göndermelere de çok sık rastlanılır. George Ville¹ tarafından halihazırda araştırılmış bu dosya "La mort en face"² adlı eserde ele alınmış ve tamamlanmıştır. Bu araştırma için klasik yazarlardan 200'den fazla alıntı kullanılmıştır ama yine de bunlar gladyatörlerle ilgili alıntıların tamamı değildir. Bazı yazarlar belli belirsiz referanslar yapsa da, Titus Livius, Cicero, Martialis, Juvenalis, Cassius Dio ya da Suetonius gibi yazarlar, eserlerinde bu konuya sık sık değinmiş ve kimi zaman değerli teknik bilgiler de verdikleri olmuştur. MS 4. yüzyılda, gladyatör görselleri neredeyse tamamen ortadan kalkmış ancak edebi referanslarda bir eksilme görülmemiştir. Bununla birlikte, gladyatörlüğün irdeleyen yazarların çoğu Hristiyan düşünürler oldukları için düşmanca ve ahlakçı bir bakış açısıyla bu fenomene yaklaşmışlar. Bu önyargılı ve kısmi bakış açısı 19.

Res. 4: 1776'da Pompei'deki gladyatör kıyafetlerinden bir mirmillo miğferi.

Napoli Arkeoloji Müzesi Fotoğraf E. Teysier.

yüzyıl ressamlarını ve 20. yüzyıl sinemacılarını doğrudan etkilemiş ve tabii bu şekilde bizim bakış açımızı da çarpıtmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, konu üzerine belgeler az değildir ancak konunun

özünün bize ulaşması için yeterli olmamışlardır. Zira hiçbir kaynak gladyatör antrenmanlarından, dövüş tekniklerinden, oyun kurallarından ve gerçek amacından bahsetmez. Ek olarak, belgelerin başparmak hareketiyle ölüm, kadın gladyatörler ve esir gladyatörler gibi bazı detaylar konusundaki sessizliği de bunların bizim fantazilerimizden ve modern düşüncelerimizden etkilenmiş tarihçiler tarafından ortaya konduğunu düşündürür.

... VE YENİ BİR YAKLAŞIMIN GEREKLİLİĞİ HAKKINDA

Kaynakların bölük pörçük oluşu ve ahlaki bakış açıları, tarihçileri genel-

likle basitleştirmelere ya da yanlış yorumlamalara yöneltti. Mücadele zorlukları üzerine eksik teknik bilgiler ise gladyatörleri karikatürleştirdi. Nitekim yakın zamanda gladyatörlere adanmış bir eserde, *secutor* "küçük bir miğfer, büyük bir kalkan, mızrak, Samnit kılıcı ve *retarius*'un ağından kurtulabilmek için bir hançer" taşıyormuş gibi tasvir edilmiştir. Bu donanımı duyunca, insan *secutor*'un sopası ve baltası eksikmiş diye düşünür. Ağdan hançerle kurtulma fikrine gelince, bu spekülasyon teorik bir bakış açısıyla yaklaşan yazarların, gladyatör mücadelelerinin hızını ve şiddetini yakalayamadıklarını göstermektedir. Sonuçta *retarius*'un, rakibi ağı yırtmak gibi meşakkatli bir işe girdiğinde kesinlikle boş duramazdı.

Aslında *secutor*, mükemmel bir *retarius* rakibi olup, yalnızca büyük bir kalkan ve kısa bir kılıç taşır. Ellerinde bu ikisi varken, ikinci bir silah ve özellikle üçüncü bir silah yönlendirmesi zor olacaktır. Üstelik genellikle kabul gören fikre karşın, *retarius*'un ağı basit bir balıkçı ağı da değildir. *Secutor*'u bir balık gibi yakalamaktan ziyade, hareketlerini engellemeye yönelik bir silah olan ağı, ağır ve sert bir sicimden oluşur. Bu örnekten

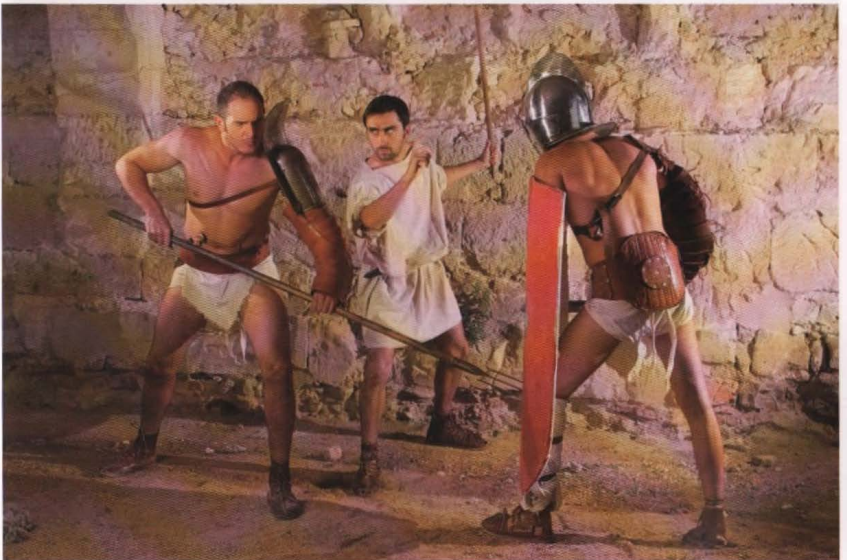

Res. 5: *Secutor* miğferi, önden ve profilden, 1776'da Pompei'deki gladyatör kışlasında bulunmuş.

Napoli Arkeoloji Müzesi Fotoğraf E. Teyssier.

Koştan bir villa mozaigi (Res. 6) ve *Ars Maiorum* deneyi. *Retarius* ve *secutor* karşı karşıya (Res. 7).

Fotoğraf F. Teyssier et Vincent Chambon.

Hierapolis (Türkiye)'ten *secutor* ve *retiarius*u betimleyen bir kabartma (Res. 9, alta) ve *Ars Maiorum* deneyi (Res. 8).

Fotoğraf: E. Teyssier.

de daha birçok başka örnekte olduğu gibi, modern araştırmacılar, kendilerinden öncekilerin yaptıkları tanımlamaları doğruluklarını tartışmadan, mantıkları üzerine düşünmeden kabul etmişlerdir. Bir resimde, *murmitto*, *traks* ya da *secutor*'un birbiriyle karıştırıldığı nadir görülen bir şey değildir. Silahların tanımlanması da genellikle yaklaşık olarak yapılmaktadır. Yakın zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nde düzenlenen bir sergide, Pompei'de keşfedilmiş parçalar arasında sergilenen umulmadık bir gladyatör zirhi bulunmaktadır. (Res.2) Bu, aceleyle bir *murmitto* miğferiyle, *retiarius* omuzluğuyula, *eques* (atlı gladyatör) kalkaniyle ve *secutor* tozluğuyula ilişkilendirilebilir. Bu şekilde sunulduğu takdirde, şüpheli olmayan kimseler bir gladyatörün ortaçağ sonundaki bir şövalye kadar tam teçhizatlı bir zirha ve silahlara sahip olduğunu düşünebilir. Bu eleştirel bakış açısı, deneysel arkeoloji tarafından getirilen yeni yaklaşımla mümkün olmaktadır.

DENEYSEL ARKEOLOJİ...

Deneysel arkeoloji kaybolmuş medeniyetlerin tekniklerini incelememize ve anlamamıza yarar.

Belirli metinlerin doğruluğunu kontrol etmek ve kazılarda ortaya çıkan antik gereçlerin veya nesnelerin yapımında kullanılan yöntemlere bağlı hipotezleri doğrulamak ihtiyacından doğmuştur. Deneysel arkeoloji yeni bir bilim dalı değildir, 19. yüzyıldan beri varlığını sürdürmektedir. Aslında ilk başta, bu bilimsel yaklaşım İmparator III. Napoleon (1848-1870) tarafından Caesar zamanındaki Roma savaş makinelerini deneyden geçirecek kullanılmıştır. Bu olgular eleştirisi, pratik görüşleri ve deneysel olarak kullanılan teknik imkânları dikkate alarak kaynakları tamamlamaya yarar. II. Dünya Savaşı'nın ardından, tarihçiler bu tip deneyleri yeniden gündeme getirdiler. Yazılı kaynaklardan mahrum olan tarih öncesi dönem uzmanları, ateş yakmak, çakmak taşını yontmak, silah kullanmak ya da ilk keramik üretimi metotları gibi çeşitli teknikleri deneyerek, dallarında önemli gelişmeler sağlayabiliyorlardı. Bununla beraber, bu tip deneyler antik medeniyetlerle ilgili cevaplar getirebiliyordu. Yunan dünyası ve Roma bize çok fazla yazılı belge bırakmış olsa da, bunlar bize antik tekniklerle ilgili hiçbir şey söylemiyor. Özellikle eserler bakımından çok zengin bu alanı inceledikten sonra, deneyiciler mücadele teknikleri ala-

nına büyük ilgi göstermişlerdir. Bu yaklaşım öncelikle Anglosaksonlar tarafından *re-enactement* (yeniden sahneleme) alanında başlatılmıştır. Bu çalışmalar aynı zaman da "Yaşayan Tarih" başlığı altında da toplanabilir. Yetmişli yıllarda, İngilizler Roma lejyonlarını incelemeye başladı. Kuruluşundan itibaren, Hermine Street Guard İngiliz grubu Roma ordusunun yenilenmiş bir vizyonunu sunmayı başardı. Daha sonra, antik yeniden yapılandırma, eski kıtanın diğer ülkelerine de sıçradı. Yirmi yıl boyunca, çeşitli Alman ve Fransız araştırmacıların girişimiyle, deneysel arkeoloji eski savaş sanatlarının her çeşidini keşfetmek konusunda daha

Res. 10: Retiarius'un pozisyonu. Ars Maiorum deneyi.

Fotoğraf V. Chambon.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden kabartma (Res. 11) ve *secutor* tarafından kalkan kullanmanın Ars Maiorum tarafından deneyi (Res. 12).

Fotoğraf E. Teysseier.

fazla ilerleme kaydedilmesi için yardımcı oldu. Yunan dövüşçülerinin ve güreşçilerinin, gladyatörlerin, Romalı lejyonerlerin, Kelt savaşçıların ve *hoplites*'lerin (Res. 3) teknikleri teorik değil, pratik olan bu yaklaşım sayesinde artık daha iyi biliniyor. Uzun zaman tarihsel yapılandırmayla veya *re-enactement* ile karıştırılan deneysel arkeoloji, bunlardan birçok özelliğiyle ayrılır. Burada sadece herhangi bir antik zirhi oluşturulan eserlere sadık kalarak bir yeniden yapılandırmadan bahsedilemez. Deney iyi düşünülmüş bir yeniden yapılandırmanın üzerine kurulmuş olsa da, bundan çok öteye gider çünkü tek bir dövüşçüye odaklanmaz. Özellikle ekipmanın ve mücadele yöntemlerinin mantığını anlamaya ve bundan gerçek bir deneyim edinmeye çalışır. Tarihi sahnelemekle ilgisi olmayan bu yaklaşım ulaşılabilen çeşitli kaynakların ve sıkı deneysel kuralların somut pratiği üzerine kurulmuştur. Bu plan üzerinde, Nîmes Üniversitesi Tarih Bölümü, Fransa'da

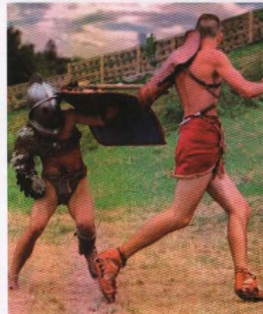

ders programına deneysel arkeolojiyi ekleyen tek üniversite olmuştur. Bu amaçla oluşturulan Ars Maiorum Derneği sayesinde, Nîmes'de deneysel araştırmaların yapılabilmesi için bir laboratuvar da kurulmuştur. Öğrenciler ve Nîmes Üniversitesi Tarih Bölümü profesörlerinden oluşan bu dernek, antik mücadelelerin değişik temaları üzerinde çalışmaktadır. Deneyler bu alandaki bilgi birikimimiz de gerçek bir gelişme ve sorularla antik kaynakların tekrar okunmasını sağlamaktadır. Bu araştırma sık sık üniversite duvarlarının dışına taşar. Öğrenimin halkın geneline yayılması sağlarken, antik anıtların korunmasına katkıda bulunur. (Res. 1)

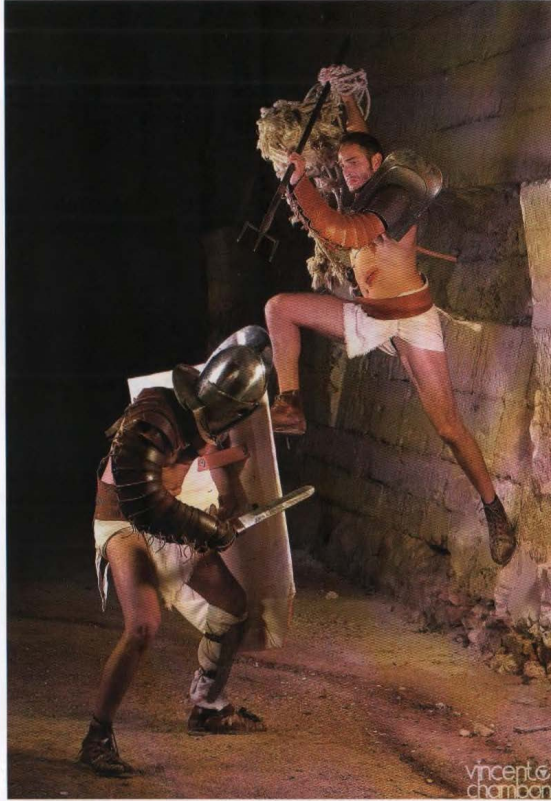
DENEYSEL ARKEOLOJİNİN UYGULANMASI VE GLADYATÖRLÜK

Gladyatör örneğinde, deneyin ana katkılarının biri de her donanım parçasının nasıl kullanıldığını gös-

termesidir. Sonuç olarak, deney her dövüşçünün donanımının, rakibine göre kendi mantığına sahip olduğunu gösterebilmektedir. Bu teknik yaklaşım, uzun bir süre boyunca bu sporun neden Romalılar için bu kadar popüler olduğunu anlamamızı sağlar. Günümüzün spor dallarında olduğu gibi, gladyatörlüğün de teknikleri, kuralları, ekonomik ve sosyal oyunları ve tabii ki starları vardı. Bu doğrultuda, *retiarius-secutor* çifti özellikle aydınlatıcıdır. Augustus zamanından itibaren, gladyatör miğferleri git gide askeri miğferlerden farklılaşmıştır. Dövüş gösterisi için hazırlanan bu miğferler yanak koruyucuları ve sarmalayan geniş kenarlarıyla gladyatörleri daha iyi korur. Bu evrim, MS 1. yüzyılda dövüşçülerin bütün yüzünü kaplayan korumalara geçilmesiyle sona ermiştir. (Res. 4) Söz konusu gelişmeler insanı kaygılar taşımıyordu. Ciddi yaralanmaları engelleyerek, antrenörler (*doctores*) her biri büyük bir yatırım olan gladyatörleri kaybetmenin önüne geçiyorlardı. Bununla birlikte, yüzlerinin iyi korunması, hal-ka daha saldırgan bir gösteri "sunmak" için daha fazla risk alabilmelerini sağlıyordu. Teknik ve gösteri arayışının derinliklerinde ise gladyatörlüğün en ünlü çiftlerinden olan *retiarius* ve *secutor*'un geç ortaya çıkışı yatmaktadır. (Res. 7) Bütün gladyatörler arasında, *retiarius* en kolay tanınabilir. Çatal biçiminde bir zıpkını, ağı ve hançeri vardır. Miğfer, dizlik ve kalkan kullanmaz. İlk *retiarius*'lar Augustus döneminin başında ortaya çıkmışlar ancak hemen kendi boylarına uygun bir rakip bulamamışlardır. Öncelikle, *traks*'la savaşmaya uygun ama *retiarius*'a karşı dezavantajlı olan gladyatör *murmillio*'yla karşı karşıya getirilmiştir. *Murmillio*'nun miğferinin (Res. 4) girinti ve çıkıntıları, rakibinin ağına takılmaya çok uygundur. Yüzünü koruyan kafes ise zıpkının darbelerine katlanabilecek durumda değildir. *Retiarius*'a uygun bir rakip olan *secutor*'un ortaya çıkışını görmek için Vespasianus dönemine (MS 69-79) kadar beklemek gerekir. Pompei'de bulunan üç miğfer de onun *armatura*'sına aittir. (Res. 5) Gladyatörlüğün bu temel terimi de farklı tipteki gladyatörleri karşı-

lar. Çoğunlukla zırh olarak çevrilen bu terim ortaçağı çağrıştırdığı için, onunla eşdeğerde Yunanca bir kelime olan *panoplia* tercih edilmelidir. *Secutor*'ların *armatura* miğferlerinin özelliği kenarının olmaması ve yüzü koruyan kısımda kafesin bulunmamasıdır. Onun yerine bir santimetreden daha kalın çelik bir plaka üzerinde iki dairesel çukur bulunmaktadır. Bu miğferin bir diğer özelliği ise yarım ay biçimindeki ince sorgucudur. Fütüristik hatları olan bu etkileyici objenin askeri dünyada muadili yoktur. *Retiarius*'a karşı mücadele için biçilmiş kaftan olan *secutor* gladyatörlerin dünyasının en çok betimlenen çiftinin oluşmasını sağlar. Deneyisel arkeoloji bu hızlı, silahlı ama az korunan bir gladyatörle, görünür biçimde daha çok silahlı ama takip sırasındaki darbelere açık bir gladyatörün karşılaşmasının teknik özelliklerini göstermeye yarar. *Retiarius*'un zipkını *secutor*'u uzakta tutmayı sağlar (Res. 7). Sol ayağının önde olduğu, *retiarius*'un gard alma postürü, sol kolundaki *galerus*'un (omuzluk) görevini anlamamıza izin verir. Sonuç olarak, miğfersiz tek gladyatör olan *retiarius* bu orijinal donanım parçasıyla durumu telafi eder. (Res. 10) Bu koruma sayesinde, vücut vücuda bir çarpışmada, *secutor* rakibinin yüzüne ve omzuna ulaşmak için daha fazla zorlanacaktır. *Retiarius* ile karşı karşıya geldiğinde, *secutor* rakibini takip ederek onun koruma alanına girmek zorundadır. Bunun için, büyük kalkanı (*scutum*) sadece bir savunma değil aynı zamanda bir saldırma aracıdır. Bu kullanımlı tarzı gladyatörlerin eskriminin de kökenidir. Çoğu zaman kaynaklarca (Res.11) ve deneylerle (Res. 12) gösterilmiş bir olaydır. Yine de, *retiarius*'a yaklaşmak tehlikesiz değildir. Ağın kullanımı her zaman belirleyici olmasa da düzgün kullanıldığı takdirde *secutor*'a engel olmaya katkı sağlar. (Res. 11) Bu durumda, *secutor*'un miğfer sorgucunun incecik ve yuvarlak olması çok işe yarar. Girintisi çıkıntısı olmayan bu koruma sayesinde, *secutor* başını eğerek ve kaldırarak, ağın altından kayıp kurtulabilir. Bu manevralar, eğer bir *murmillo* ya da *traks* miğferiyle gerçekleştirilseydi tabii ki hiçbir başarı

Res. 13:
Retiarius ve
secutor'un
deneyisel
mücadelesi.

Fotoğraf V. Chambon.

şansı olmazdı. Diğer *armatura*'ları gölgede bırakmadan, *retiarius-secutor* gladyatörlüğün 5. yüzyılın sonunda ortadan kalkmasına kadar büyük başarı sahibi oldular. Çiftin, MS 3. yüzyıla kadar devam eden başarısı ve starlıkları, iki dövüşçünün olağan dışı tekniklerinden kaynaklanıyordu. Gladyatörler ölümlü yüzleşmek için eğitiliyor olsalar da, halkı tatmin etmeyi başaran en cesurları her zaman kurtuluyordu çünkü beyazperdede aktarıldığı gibi Romalıların gözleri kapalı kalmıyordu. Onların ilgisini çeken belirsizlik, dövüşçülerin cesareti ve halkı imparatorluğun zirvesinde heyecanlandıran teknik çeşitliliği. Büyük heyecan kahramanının onuruna ya da kaybedenin korkaklığına katkı da bulunulan son ana kadar her izleyici için devam ederdi.

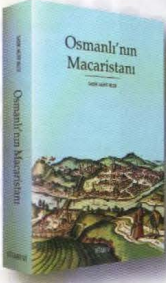
Gladyatörlüğe uygulanan deneyisel arkeoloji yaklaşımı, bütün sorula-

ra cevap veremese de, belli başlı gladyatör tipleriyle ilgili birçok soru işaretini ortadan kaldırıyor. Ayrıca, deneyisel araştırmalar, kaynakları da yeni bir gözle bir daha okumamızı sağlıyor ve daha iyi bir yaklaşım kazanmamıza neden oluyor. Genel anlamda, gladyatör karşılaşmalarının tekrar yorumlanması bu kurulum Roma toplumdaki yerini daha doğru bir şekilde algılamamızı sağlıyor. Ressamlar, 19. yüzyıl Roma tarihçileri ve çağdaş sinemacılar tarafından sürekli olarak tekrar edilen gladyatör stereotipinden uzak bir bakış açısı elde etmemize yardımcı.

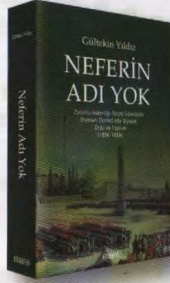
ÉRIC TEYSSIER
NİMES ÜNİVERSİTESİ
ROMA TARİHİ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

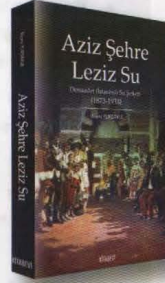
1. VILLE Georges, *La gladiature en Occident*.
2. TEYSSIER Eric, *La mort en Jace, le dossier gladiateur*, Actes Sud, 2009.

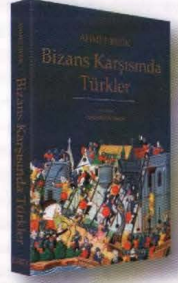
Osmanlı'nın Macaristanı
Sadık Müftü BİLGE

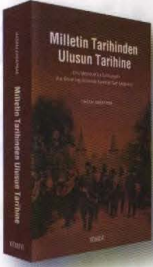
Neferin Adı Yok
Gültekin YILDIZ

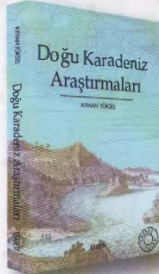
Aziz Şehre Leziz Su
İlhami YURDAĞUL

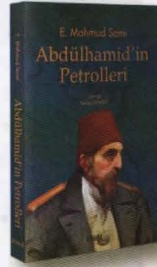
Bizans Karşısında Türkler
Ahmet REFIK

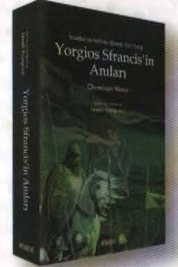
Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine
Hasan AKBAYRAK

Doğu Karadeniz Araştırmaları
Ayhan YÜKSEL

Abdülhamid'in Petrolleri
E. Mahmud SAMİ

Yorgios Sfrancis'in Anıları
Chronicon MINUS

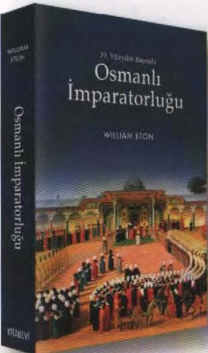
Osmanlı İmparatorluğu

William ETON

İngiltere'nin XVIII. yüzyıl ortalarında Britanya Adası'nı tamamen hükümraniği altına aldıktan sonra bir imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte Doğu, Londra'nın ilgi alanına girmeye başlamıştı. Daha önce genellikle seyyahların ya da maceraperestlerin masalsi anlatılarının, halkı eğlendirmek ve korkutmak için yapılan gazete haberlerinin gözde konusu olan Doğu ve Osmanlı İmparatorluğu, bu yeni devirde Aydınlanma Çağı'nın birinci elden gözleme dayalı "Doğu'yu keşif" literatürünün bir parçası haline gelecekti. William Eton tarafından kaleme alınmış olan elinizdeki kitap, İngiltere'de hızla büyüyen bu literatürün en önemli örneklerinden birisidir.

Ticarî ve diplomatik görevleri sebebiyle uzun seneler İzmir, Basra, Malta ve Odessa'da kalmış olan William Eton 1794-1801 yıllarında, William Pitt kabinesinde Savaş Bakanlığı yapmış Henry Dundas'a "Doğu uzmanı" olarak hizmet etmiştir. Eton'un en çok ses getiren eseri, 1798'de ilk baskısı yapılan *A Survey of the Turkish Empire* isimli çalışmasıdır. Bu kitabın, takip eden on sene içinde üç kez daha (1799, 1801, 1809) basılmış olması, gördüğü yoğun ilginin bir işareti kabul edilebilir. Elinizdeki eser bu kitabın Türkçe çevirisidir.

İhtilal savaşlarıyla altüst olan Aydınlanma Çağı Avrupası'nın "Doğu'ya bakışını" yansıtan kitap, aynı zamanda devrin oryantalist literatürünün de tipik bir örneğidir. Nitekim kitaba hâkim olan oryantalist "dejenetasyon" söylemiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun "yükseliş ve düşüşünü" açıklamaya çalışan Eton, Osmanlı askerî teşkilatındaki zaafî çöküşün bir tezahürü olarak ele almaktadır.

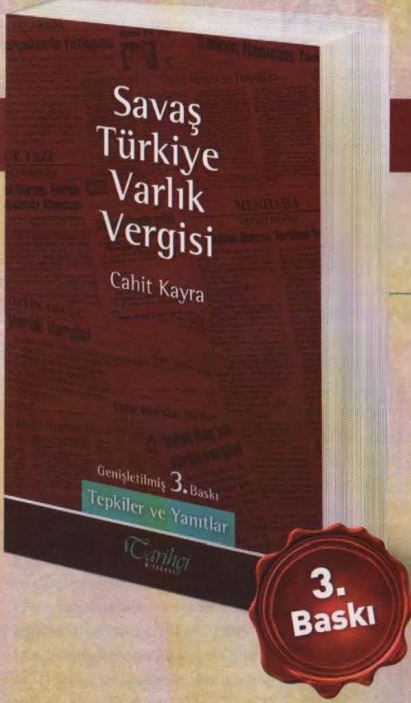
Savaş Türkiye Varlık Vergisi

Cahit Kayra

Varlık Vergisi Çalışmalarına Katılmış
En Genç Müfettişin Kaleminden Gerçekler...

"Bugün o çalışmaya katılan müfettişlerden hiçbiri sağ değil. Ben yaşamımın sonuna geldim. Ama bizim çocukluğumuzda ve gençliğimizde haklı umutlarla bağlandığımız Kemalist ideallerin hoyrat ellerde hırpalandığını görmekten hüznün ve ezâ duyuyorum. Varlık Vergisi konusunun o dönemi yaşamamış, o dönemi bilmeyen, anlamayan, belki de kasıtlı olarak anlamaz görünen insanlar tarafından yanlış ve haksız yere eleştirilmesini hoş görmek gibi bir hakkım olmadığını düşünüyorum".

Cahit Kayra

Atatürk İlkeleri ve
Devrim Tarihi
Editör Zübeyde Öktem

İngiliz Yıllık Raporları'nda
Türkiye 1920
Derleyen Ali Satın

İngiliz Yıllık Raporları'nda
Türkiye 1921
Derleyen Ali Satın

Türkiye'de Köy Enstitüleri
Fay Kirby

Cumhuriyet Döneminde
Antalya
Ali Rıza Gonullu

UNUTULMUŞ BİR TÜCCAR VE GAZETE PATRONU

HABİP EDİP TÖREHAN

RIFAT N. BALI

Gazetecilik mesleğinden gelmeyen işadamlarının basın sektörüne yatırım yapmış olmaları günümüz Türkiye'sinde artık kanıksanmış bir gerçeklik. Ancak geçmişte bu pek böyle değildi. Babiâli basın âleminin merkezi, gazete patronları da gazeteciliğin basamaklarını tek tek çıkıp nihayet patronluk tahtına oturmuş kıdemli gazetecilerdi. Bu gazete patronları arasında en aykırı sima II. Dünya Savaşı yıllarındaki ticari faaliyetlerinden elde ettiği servetinin bir kısmıyla 1949 yılında Yeni İstanbul gazetesini yayınlamaya başlayarak basın âlemine dışarıdan intibak eden ve 1962 yılında gazetesini satacak olan işadamı Habip Edip Törehan'dır.

Bayan Törehan, İstanbul Salacak'taki arsasını bir törenle Dışişleri Bakanlığı'na bağışladı.

Milliyet 24 Nisan 1989.

1890 yılında Bursa'da doğan Habip Edip Törehan Mercan İdadisi'nde okudu. 1914 yılında Mektebi Mülkiye-i Şahane'den mezun oldu. 1914-1915 yıllarında Mülkiye Mektebi'nde Müderris Müdavimliği görevinde bulundu. Almanca, Fransızca dillerine vakıftı.¹ 1916 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Berlin'e giden Törehan'ı burada hukuk ve iktisat eğitimi gördü.² Berlin'de bulunduğu yıllarda

Almanlara Türkçe öğretmeyi amaçlayan *Türkisch Praktische Türkische Sprachlehre für Anfänger* (1916), ünlü Türk yazarların hikâyelerinin tercümelerinden oluşan *Türkische Geschichten* (1918), I. Dünya Savaşı'nın bitiminde "Türk hukuku ve Türklüğe yapılan tecavüzlere protesto olmak üzere" Berlin gazetelerinde yayınladığı makalelerinin derlemesi olan *Die Türker* (1919) ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanııtma amacıyla

Die Türker Von Gestern Und Heute (1928) eserlerini yayınladı.⁴ Bu son eserinin bir nüshasını da imzalayarak Mustafa Kemal'e armağan etti.⁵ Törehan Berlin'de öğrenci olduğu sırada orada bulunan Mehmet Akif Ersoy ile de tanışacaktı.⁶

Törehan'ın II. Dünya Savaşı yıllarına kadar olan faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Cumhuriyet gazetesinin kurucusu Yunus Nadi'nin matbaa makinelerini 1924 yılında Törehan vasıtasıyla satın aldığı, daha sonra ödemesi gereken komisyonu kendisine ödememesi üzerine birbirleri aleyhine neşriyata başladığı bilinmekte.⁷ Habip Edip Berlin'de bulunduğu sıralarda Riga'da doğup büyümüş, Rusya'nın Letonya'yı işgal etmesi üzerine bir Alman subayıyla Berlin'e kaçmış olan müstakbel eşi Lola ile tanışacak ve çift 1919 yılında evlenecekti.⁸ Törehan Almanya'da bulunduğu yıllarda Şark tütünlerini elle sararak sigara imal etmeye başlayacak, daha sonra bu girişim 250-300 işçi çalışan bir fabrikaya ve yaygın bir dağıtım teşkilatına dönüşecektir. Törehan'ın

bu işi 1929 Dünya Buhranı sırasında batacaktır. Kalan az miktarda parası ve eşi Lola ile birlikte Türkiye'ye gelen Törehan Ticaret Vekâleti'nde çalışmaya başlayacaktır.⁹ Törehan'ın 1933 yılında yayınladığı *Türk-Şark Tütünleri ve İhracatı* kitabının önsözünü "İktisat Vekâleti Müşaviri" sıfatıyla imzalaması o tarihlerde İktisat Vekâleti'nde çalıştığını kanıtlar. Törehan'ı tanıyan gazeteci Bedii Faik de anılarında Törehan'ın İktisat Vekâleti'nde "uzun süre önemli görevlerde" çalıştığını belirterek bu bilgiyi teyit etmekte.¹⁰ Celâl Bayar'ın 10 Kasım 1932 tarihinde İktisat Vekili olmasından bir süre sonra hakkında "bu adam otelde oturup dosya hazırlıyor. Böyle şey olur mu?" türünden şikâyetlerin kulağına gitmesi üzerine görevinden istifa eden Törehan Park Otel'i'nin sahibinin kefaletiyle Türkiye İş Bankası'ndan krediyi alıp Almanya'ya geri dönecek ve Almanların tavsiyesi ile Türkiye'den pamuk, tiftik, meyve ithal etmeye başlayacaktır.¹¹ Törehan Türkiye'de bulunduğu yıllarda Habip Edip imzasıyla "Siyaset ve İktisadiyat Kütüphanesi" başlıklı bir dizi kitap yayınlıyordu. Dizinin ilk kitabı *Almanya'da Siyasi Firkaların Programları* (Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931), ikincisi *Avrupada Tütün İhşarları ve Türkiye'de Tütün İhşar İdaresi* (Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931), üçüncüsü *Siyaset İktisadiye Mebahisinden İhracatın Teziyi Çareleri* (Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1932), dördüncüsü ise *Türk-Şark Tütünleri ve İhracatı* (Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1933) kitabıdır. Törehan bir kitabında ileride şu eserleri de yayınlacağını ilan edecektir: *Dünya Tütün İhşar İdarelerinin Teşkilatı*, *Dünya Tütün Bandrol Usulleri*, *Tütünlerimiz ve İhracatı*, Kiel Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Albert Wissler'ın bir eserinin tercümesi olan *Afyon Mesalesi, İktisadi Düşünceler, Siyaset ve İktisadiyat Reklam ve Propaganda, İçtimai Muavenetler, Gazetecilik ve İktisadi Terbiye*. Ancak bu kitapların yayımlandıklarına dair bir kayda rastlanamıştır.

Törehan II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya ile olan ticari ilişkileri sa-

yesinde (Türkiye'den tütün, krom ve pamuk ihracatı) büyük bir servet edinecekti.¹² Törehan'ın çok yakınında bulunmuş eski bir gazeteci Törehan'ın nasıl servet sahibi olduğunu şöyle izah edecektir:

"Alman savaş sanayiinin, Türk kromuna gereksinmesi vardı. Top, tüfek oluşumunda önem taşıyan krom ve diğer gereksinimler, Almanya'ya Akdeniz'den gidemezdi. Törehan Karadeniz'i seçti ve Köstence'den, Tuna yoluyla bunları Almanya'ya ihraçetti."¹³

Çalıştığı banka Swiss Bank Corporation (SBC) idi.¹⁴ 1943 ila Haziran 1944 arasındaki dönemde SBC Türkiye'den Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve İtalya'ya yapılan pamuk ihracatını finanse etmekteydi. 25 Ekim 1943 tarihi itibarıyla Türkiye'den bu dört ülkeye yapılan pamuk ihracatının finansmanı 28,4 milyon İsviçre Frangı'na erişmişti. Bu akreditifler Törehan'ın şahsi hesabının bulunduğu SBC lehine açılmaktaydı, zira Törehan öyle şart koşmuştu. 26 Ekim 1943 tarihinde SBC Genel Müdürlüğü Romanya'ya ihraç edilecek 700 ton pamuk karşılığında Törehan lehine 8.126.522 İsviçre Frangı tutarında bir akreditif açılması için Zürih şubesine onay verecekti. Aralık 1943 ila 2 Haziran 1944 arasında SBC Romanya lehine toplam 12 milyon İsviçre Frangı tutarında akreditifler açacaktı.¹⁵

Törehan edindiği servet ile Zürih ve Tessin'de gayrimenkuller satın alacaktı.¹⁶ Gayrimenkullerden biri Leman Gölü'nün kıyısındaki Nyon'da bulunan sekiz hektarlık Tatiana Malikânesi idi. "Tatiana baronçesi" sıfatıyla anılan Lola Törehan ellili yılların sonunda malikânesinin 30.000 m²'lik bir kısmını Société Immobilière Malart'unvanlı gayrimenkul şirketine satacaktı.¹⁷ Törehan'ın dillere destan bu malikânesini de ziyaret etmiş olan Bedii Faik anılarında "muavmetli Lutfi Kırdar'dan Törehan'ın Nyon'daki villasının methyesini dinlediğimde birazını mübalağa sanmıştım. Ama sonra gördüğüm ve bir gün ağırlandığım zaman, Dr. Kırdar'ın az bile söylemiş olduğu kanısına varıp şa-

şırdım" diye yazacaktı.¹⁸ 1944 yılında Zürih'te yardımcı konsolos olarak görevli iken¹⁹ Törehan çifti ile tanışan emekli büyükelçi Semih Günver izlenimlerini şöyle aktarmakta:

"İsmail Habip Törehan, zengindi, çok zengindi. Aynı zamanda da gayet hesabı idi. Kendisini beğenmişti. Herkese ders verir gibi bir hali vardı. Savaş çöndür pamuk ticaretine para kazanmış ve kazancını Almanya'dan İsviçre'ye transfer ettirebilmişti. Törehan çifti, Baur au Lac Otel'i'nde bir daire kiralamışlar, orada yaşıyorlardı. Törehan o tarihte yeni işler yapıyormuş gibi bir izlenim vermiyordu. Uzun boylu, kulmal ve açık mavi renkli gözlü, retro giyinen, büyük kearnarlı çiçekli, dantelli şapkalar taşıyan Bayan Lola, oldukça snopu. Letonya- lı ve soylu bir aileden olmakla gururlanırdı. Bir gün, vatandaşlık ilmuhaberini yenilemek için konsolosluga geldi. İlmuhaberini bıraktı, ertesi günü yenisini otele göndermeye söz verdim. Kançılaryada Sarı Nejat, mahalli kâtiplik yapıyordu. Sözde öğrenciydi, acar, oldukça dalgacı, fakat sıcakkanlı bir çocuktu. İlmuhaberini hazırlayıp bana imzalattı, otele yolladı. Biraz sonra Lola Törehan telefon etti. Fransızca konuşuyordu. Çok alınmıştı. Kendisine kasten hakaret

Yeni İstanbul'un
1 Aralık 1949
tarihli birinci
sayısı.

edildiği inancındaydı. Vatandaşlık il-mühaberinde doğum yeri Riga yerine, Rize olarak yazılmıştı. Doğduğu şehir, Karadeniz sahilinde değil, Baltık kıyı-larındaydı. Ya bilerek hareket etmiş-tik, ya da kara cahildik. Lola Hanımı zorlukla yatıştırdım.⁴⁰

Habip Edip Törehan, Türkiye'ye dö-

bir akşam eve yemeğe çağırdık. Karı-koca mutfığa girdik. Prenses Han-zade, 1945'te henüz Türkiye'ye dö-nebilmek için izin alamamıştı. Türk yemeklerini özlediğini söylemişti. Biz de kendisine bir anlayış ve dostluk jesti yapmayı düşünmüştük. Hanım, düğün çorbası, tıvuk kızartması, zeytinyağı patlıcan ve biber dolması

Törehan hakkında izlenimlerini kale-me alan bir diğer kişi Bedii Faik'tir. Faik anılarında şöyle yazmakta:

"Zürich'teki Baur au Lac otelindeki bir daire devamlı emrindete tutulur. Paris'te de Plaza Athénée'nin lüksü içinde bir başka daire her zaman em-rindedir.

Bedii Faik de bir dönem *Yeni İstanbul*'un yazarlar kadrosunda yer aldı (sağdan ikinci).

Habip Edip Bey, uzunca boylu, yüzü sonradan mı olmuş, doğuştan mı ol-muş pek belli olmaz bazı çopurluklar ve gerikler taşıyan, doğrusu hayli narsuz, ama hayli de nazik bir zattı.

Her haliyle Alman'dır. Kapısına vu-rana 'Yaaa' diye bağırarak, el sıkışır-ken topuklarını birleştirip Almanca-Türkçe karışımı bir memnuniyet garipliği gösterecek kadar... Ve tabii her fırsatta Alman kalkınmasını, Al-man çalışkanlığını söyleyip övünecek kadar!..."⁴¹

nüp *Neue Zürcher Zeitung* tipi bir gazete çıkarmayı aklına koymuştu. Kendisinin çok iyi bir yazar ve fikir adamı olduğuna samimiyetle inan-mıştı. İsmimin ara sıra İsmail Habip Sevük⁴² ile karıştırılmasına içinden memnun olur, dışından kızardı. Kar-şılaştığımız her fırsatta bana, *Yeni İstanbul* ismini vereceği, adını yeşil manşetle basacağı, resimsiz siyasi gazetesine ait tasarılarını uzun uza-dıya anlatırdı.

O tarihte Osmanlı hanedanından Prenses Hanzade de eşi Mısırlı Prens İbrahim ile birlikte Zürich'te yaşı-maktaydı. Habip Edip Törehanlarla çok ahabtılar. Prenses Hanzade, genç, güzel, sakın, kıbar bir kişili-ğe sahipti. Prens İbrahim de çok iyi bir insandı. Esmerdi, orta boylu idi, toplu idi, yakışıklı sayılmazdı. Ya-kup Kadri Karaosmanoğlu ve Leman Hanımefendi de Prens İbrahim ve Hanzade'yi severler ve onları Bern'e sefarete davet ederlerdi.

En lüks otellerde, en pahalı lokanta-larda hayatlarını geçiren bu iki çifti

yaptı. Ben aynı başarıyı gösterdiğimi iddia edemem. Hamur açtım, puf bö-reği hazırladım. Börekler, biraz büyük oldular, pek de kabarmadılar, hamur da çok ince açılmış sayılmazdı.

Misafirler, yemekleri kıbar kıbar ye-diler, bizi kutladılar.

Aradan yıllar geçti. Bir gün Habip Edip Törehan'la İstanbul'da karşı-laştık. *Yeni İstanbul* kısa ömrünü yaşıyordu. Habip Edip'in başmaka-lelerinin hazmı, benim puf börekleri kadar zordu.

Törehan'la İsviçre'deki savaş yıllar-ının anılarını tazeledik. Törehan, 'Unutulmaz günlerdi' dedi. 'Hele sizin ikram ettiğiniz terlikleri hiç unutma-dık. Prenses Hanzade üç gün hasta yattı' diye ekledi.

'Ne terlikleri?' diye sordum.

'Puf böreği diye bize yedirdiğiniz ter-likleri'. Törehan yalnız hasis, kasırgan, kendisini beğenmiş bir adam değil, aynı zamanda da kaba ve kırıcıydı.⁴³

Törehan Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa tarafından İstanbul'da kurulan ve akabinde iflas eden Sanayi ve Ticaret Bankası'nın hisselerini satın alacaktı.⁴⁴ 1965 yılına kadar İsviçre'de ikamet eden Törehan vergi kanunla-rının ağırlaşması üzerine sonrasında işlerini Monaco'ya nakledecekti⁴⁵ *Yeni İstanbul*'da çalıştığı yıllarda kendisini tanımış olan gazeteci Sami Kohen'e göre Törehan otelde kaldığı zamanlar soyadını bölüp imzasını, bir asalet unvanını andırır şekilde, Töre Han olarak attığı söylenirdi.⁴⁶ 18 Ocak 1954 tarihinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edil-dikten sonra Törehan Amerika'ya gidecek ve ortak yatırım yapacak şirket arayacaktı. Önce FORD ile oto-motiv sanayiini düşünecek, ancak Vehbi Koç'un FORD ile ilgilenme-si üzerine bu projeden vazgeçecek ve Remington Rand ile birlikte yazı makinelerinin Türkiye'de montajı hususunda anlaşmaya varacaktı.⁴⁷ Bunda Remington Rand'in Yönetim Kurulu Başkanı'nın ünlü General Do-uglas MacArthur olması da etkiliydi. MacArthur Törehan'a Kore Savaşı'nda gösterdiği kahramanlık-tan dolayı hayran olduğunu söyle-yecekti. Bu proje için fabrika arsası satın alınacak ve Türk Remington

Rand unvanlı bir şirket kurulacaktı. İlk parti montaj malzemelerinin ithal edilmesine rağmen 4 Ağustos 1958 tarihinde Türk Lirası'nın ₺22,14 oranında devalüe edilmesi üzerine yatırım projesi gerçekleşmeyecek ve şirket tasfiye edilecekti.²⁸ Törehan yabancı

rehan çifti 1958 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Psikiatri Kliniği Direktörü Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksef'in kliniğe bağlı olarak tesis ettiği Çocuk Psikiatri Enstitüsü'ne de maddi yardımda bulunacaktı.²⁹ 1962 yılının başında yer alan bir habere göre

Törehan Kızılay Genel Merkezi'ne başvurup Kıbrıs'ta on yataklı bir hastane bağışlamak istediğini, hastanenin bütün teçhizatını, ameliyat malzemesini ve istihdam edilecek personelin masraflarını üstleneceğini bildirmişti.³⁰ Törehan kendi adıyla

Haldun Taner: "...İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yine Beyoğlu'nun Şişhane sırtlarında, yine uygarca bir insan, basın üslubumuza yeni bir açı tutturmayı deniyordu. Habib Edip Törehan adındaki bu zat uzun yıllar Avrupa'da kalmış, pamuk ticaretinden servet yapmıştı. İş hayatını bırakıp yurda döndüğünde şimdi ne zamandır gönlünde ve hayalinde yatan ciddi gazeteyi çıkarmak istiyordu. Kazançta gözü yoktu. Parası boldu. Bu hobbysini gerçekleştirmek zor olmayacaktı."

sermayenin Türkiye'de yatırım yapması için her zaman teşebbüslerde bulunacaktı. Fransız otomotiv sanayii Renault'dan bir heyet Türkiye'yi ziyareti esnasında kendisiyle de görüşecek, Törehan görüşmenin ardından Başvekil Adnan Menderes'i ziyaretten haberdar edecek ve heyet ile görüşmesini tavsiye edecekti.³¹

KOLEKSİYONERLİĞİ

Törehan büyük servet sahibi kişilerde rastlanan koleksiyonerlik merakına da sahipti. Çoğunluğu Cenevre yapımı bir eski saat koleksiyonunun sahibiydi. Saatçilik tarihinin ünlü araştırmacılarından Prof. Alfred Chapuis bu koleksiyonu "enfes" olarak nitelendirecek ve iki uzun makalede de bir değerlendirmesini yapacaktı.³² Salacak'taki evi için 1938 yılında dönemin ünlü antikacısı S. Haim'den beş bin lira karşılığında bir çeşme satın alacaktı. Çeşmenin yalağı yekpare mermer olup banyo büyüklüğünde ve banyonun iki misli yüksekliğinde idi. Yekpare mermerden bir de aynası vardı.³³

HAYİRSEVERLİKLERİ

Törehan çifti dönemin önemli hayırseverlerindendi. Törehan'ın 1960 yılında Eskişehir'de ilkokul olarak inşa ettirdiği okul binası bugün Habip Edip Törehan Kız Teknik ve Meslek Lisesi adıyla faal durumda.³⁴ Tö-

Yeni İstanbul'da Çalışan Gazetecilerin Anıları

Bedii Faik

"Yeni İstanbul bütün sayıları, havası, seviyesi ve tüm muhtevasıyla gerçekten bir Batılı gazete görünümündeydi. Ama aileşirdi, nabızsızdı, hatta nefessizdi... Bir gerçeği vakar içinde söyler, ama sonucunu sormaktan, hatta görmekten çekinerek... Bir olayı bulup çıkarır ve süknütle yazar, ama gerisini getirmekten veya daha sonrasını arayıp bulmaktan adeta korkarak...

Habib Edip Törehan'ın İsviçre'den getirdiği 1000 saati, okurlarımıza dağıtma kararına varılmıştı. O yıllarda gazete piyangoculuğu, Hürriyet ile Yeni Sabah'ta henüz belirmeye başlamış, başlayanlar da daha çok okuma teşvikine veya geçim derdi hafifletmesine yönelik şeylerdi. 1000 İsviçre saati, iyi de duyurulunca, gerçekten büyük ilgi gördü ve gazete ilk defa Babıali kodamanlarını, özellikle Hürriyet'i silkeledi.

Yeni İstanbul birden başa geçmiş ve saat kuponlarının sonuna kadar, hatta saat piyangosunun çekilişine kadar da bu birinciliğini sürdürmüştü!

*Habib Edip Törehan'ın keyfinden dört köşe olduğu günlerdir onlar... Herkese karşı mütefakki, her denileni, gazete için her istenileni de yapmakta hiç duraksamıyordu."*³⁵

anılan ödüller tesis edecek, 1959 yılında bilim dalında bu ödülü A. Kadir ile birlikte Homeros'tan çevirdiği *İliada* ile Azra Erhat,³⁶ Sanat Ödülü'nü ise *Eşikteki* romanı ile Afet İlgaç³⁶ kazanacaktı.

YENİ İSTANBUL GAZETESİ

Törehan *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'ün kurucusu ile dost idi ve *Yeni İstanbul*'u onun tavsiyeleri ile kuracaktı.³⁷ *Yeni İstanbul* gazetesi 1 Aralık 1949 tarihinde yayınlanmaya başlayacaktı. Törehan gazetesinde "Memlekete ve Dünya Borsası ve Piyasaları" başlığıyla her gün emtia borsalarını ve menkul kıymet hareketlerini yayımlayarak ekonomi gazeteciliğinin öncülerinden olacaktı.³⁸ *Yeni İstanbul* abone kuponları dağıtarak abonelik sistemi kuracak, aboneler arasında yapılan kura çekilişleri ile bir kişinin Avrupa'da, bir kişinin de Türkiye'de üç yıl boyunca yükseköğrenim giderlerini karşılayacak, dokuz okuyucuya da teselli armağanı olarak üçü altın, altısı da krom olmak üzere dokuz saat armağan edilecekti.³⁹ 1950 yılında *Yeni İstanbul*'da çalışmaya başlayan ve Törehan ile birlikte ileride Remiçac şirketinin kurucuları arasında yer alacak olan Yılmaz Poda'ya göre gazete ikramiye kampanyaları sayesinde 50-60.000'lik bir tiraja ulaşmıştı. Ancak ikramiye kampanyaları durdurulduğunda tiraj he-

Hitler ve Mareşal Göring. Lola Törehan'ın mareşalın yeğeni olduğu ileri sürülen iddialardan biriydi.

HERMANN GOERING KİMDİR?

Goering, 1922 yılında Nazi Partisi'ne üye oldu. Hitler'in en yakın arkadaşısıydı. 1929 yılında da Nasyonal Sosyalist milletvekili olarak parlamento'ya girdi. 1923'te Havacılık Başkani, Prusya Başbakanı ve korgeneral oldu. 1935'ten itibaren Alman Hava Kuvvetleri'nin başkomutanlığını yaptı. 1938 yılında feld mareşallığı, 1940'da da reich mareşallığına yükseldi.

1939 ile 1945 yılları arasında savaş ekonomisinin büyük şefi ve Führer'in halefi olarak ün kazanan Goering, savaşta Alman Hava Kuvvetleri'nin başarısızlıkları arttıkça Hitler'in gözünden düşmeye başladı. 1945 yılı nisan ayında Amerikan işgal kuvvetleri tarafından tutuklandı. Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanarak savaş suçlusu olarak ölüme mahkûm edildi. Hapisteyken 1946 yılında zehir içerek intihar etti.

men düşmekteydi.⁴⁰ Bir dönem *Yeni İstanbul*'da çalışmış olan günümüz *Milliyet* gazetesi dış politika yazarı Sami Kohen'e göre gazetenin tirajı 15.000 civarında idi.⁴¹ Törehan gazete patronu olduğu yıllarda Bedii Faik⁴² ve *Yeni Cephe* dergisi sahibi Osman Hâmit Tat aleyhine hakaret davaları açacaktır.⁴³ Törehan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye başvuracak ve "dolgun ücret karşılığı" anılarını yazıp *Yeni İstanbul*'da

yayınlamasını isteyecek, ancak netice alamayacaktır.⁴⁴ Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın ABD'yi ziyareti sırasında Bayar onuruna verilen davette Türk basınına temsilen davete Ahmet Emin Yalman, Suvet Bilgin, Mümtaz Faik Fenik ve Hâbip Edip Törehan katılacaklardı.⁴⁵

27 Mayıs 1960 ihtilali sonrasında *Yeni İstanbul*'un bitaraf tutumu ve Törehan'ın Celâl Bayar ile olan dost-

luğu askeri idarenin dikkatini gazete'ye yöneltecek ve soruşturmalara konu olacaktı. Bu durumdan bezlen Törehan Ord. Prof. Ali Fuat Başg'il'in tavsiyesiyle 5 Ocak 1962 tarihinde gazeteyi Gökhan Evliyaoğlu ve Hâmi Tezkan'a satacak.⁴⁶ Evliyaoğlu ile Tezkan da 1964 yılında Kemal Uzan'a satacaklardı.⁴⁷ Törehan ihtilalden sonra İstanbul Üniversitesi ile ilişkisini kesen ve İsviçre'de yaşamaya başlayan Ord. Prof. Ali Fuat Başg'il'i himayesi altına alacak ve kendisine maddi destekte bulunacaktı.⁴⁸ Başg'il Törehan'ın sahibi olduğu Sottens Radyosu'ndan cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklayacaktı.⁴⁹ Törehan İsviçre'de bulunduğu sırada "German" adlı lüks yatı İstinye koyunda demirliydi. Yatın atıl olması üzerine Bizim Kulübü'nün sahibi Muzaffer Bozok, Törehan ile temasa geçip yat ile muhtelif Akdeniz limanlarında gezile düzenleme hususunda mutabakata varacaktı.⁵⁰ Törehan İstanbul'da bulunduğu sıralarda Ekselsiyör Apt. No. 8, Ayaspaşa'da ikamet ederci.⁵¹ 1 Ekim 1966 tarihinde Monaco Fahri Başkonsolosluğu'na tayin olan⁵² Törehan, 25 Mayıs 1968 tarihinde tedavi gördüğü Almanya'da vefat edecek,⁵³ cenazesi İstanbul'a getirilecek ve 28 Mayıs günü kaldırılacaktı.

Haldun Taner.

Haldun Taner

"Yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yine Beyoğlu'nun Şişhane sirtlarında, yine uygarcı bir insan, basın üslubumuza yeni bir aşı tutturmayı deniyordu. Hâbip Edip Törehan adındaki bu zat uzun yıllar Avrupa'da kalmış, pamuk ticaretinden servet yapmıştı. İş hayatını bırakıp yurda döndüğünde şimdi ne zamandır gönlünde ve hayalinde yatan ciddi gazeteyi çıkarmak istiyordu. Kazançta gözü yoktu. Parası boldu. Bu hobbisini gerçekleştirmek zor olmayacaktı. Zararı bile göze alıyordu. İş ki, iyi bir örnek verebilin. Abartıyı ve çılgınlığı, hele kalabalığın seviyesine inmeyi ikellik saydığından ağırbaşlı gazetesinin *Yeni İstanbul* adını her gazete gibi ciyak ciyak kırmızı ile değil, *Die Weltwoche* gibi mavî basıyordu. Başyazıları eski ve olgun bir lütuhatçı M. Nermi'yi yazıyordu. O tarihlerde gazetelerin pek yer vermediği iktisadi araştırmalara bol yer veriliyordu. Sanat ve kültür de gazetenin onur ve prestijini

artıran ayrı bir önem taşıyordu. Bir süre o gazete'ye de yazdığım için bunları yakından bilirim. Törehan'ın illet olduğu konu sporda. Onca, spor nesilleri sağlığı kılma için başvurulmuş oyunlardı. Futbol maçlarına bunca önem vermek ve hele futbolcuları göklere çıkarmak, golleri ballandıra ballandıra anlatmak ölçsüzlük ve basitlikti. Yazı işleri müdürü de bir zamanların ünlü kaleesi çocukluk arkadaşım Sacit Oğret'ti. Ona verdiği direktif göre, maçlar yarım

sahife içinde özel olarak yansıtılacak, gollü falan ya da filan attı yerine gol kolektif bir çabanın ürünü olduğu için takım malcedilip geçilecekti. Gazete, seri oyunu, faulü, gözü-kızması ıtırısı ve hırçın davranışları ayıplayacak, şampiyonlara değil, centilmenlik gösteren örnek sporculara ve takımlara kupalar verecekti. Sanırım bunlardan ilkinin kaleciyi sakatlamama pahasına atacağı golden vazgeçen rahmetli Gündüz Kılıç almıştı. Sonra ne oldu? Bu aşı hiç mi tutmadı. Sebebi basit: Gazetecilik de, spor da büyük kitlelerle övünmüş alanlar olarak, o kitlelerin genel seviyesiyle doğrudan oranlıdır. Bunu sonunda rahmetli de anladı. Bir gün maç çıkışında Dolmabahçe Stadi'nin önünde tıkanan trafığı ve durup bekleme konusunda arabasının önünden geçen on binlerce fanatik seyirciyi gördükten sonra gazeteye geldi ve Sacit'e, "Haklıymışsınız" dedi, *Yeni İstanbul* birkaç ay sonra Türkiye'de ilk gündelik spor gazetesini çıkarıyordu."⁵⁴

LOLA TÖREHAN VE HİBELERİ

Törehan'ın vefatından sonra eşi Lola İstanbul'da, Salacak, Kasap Veli Sokak, No. 10 adresindeki 4361 m² arsasını üzerindeki 200 m² genişliğindeki bina ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na hibe edecek, bakanlık burayı Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı'na tahsis edecekti.⁵⁴ Cenevre'de düzenlenen bağış töreninde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Büyükelçi İltir Türkmen Lola Törehan'a bir şilt takdim edecekti.⁵⁵ Emekli büyükelçi Semih Günver bu gayrimenkulün nasıl hibe edildiğini şöyle aktarmakta:

"1983 ilkbaharında Lausanne'agıtımıştım. Lausanne Palace otelinde Lola Törehan'a rastladım. Beni ve eşimi unutmamıştı. Daimi oturduğu otelde çay içtik. Dertleştik. İstanbul'da Salacak'taki arsasından ve köşkten söz etti. Orayı kullanmadığını, buna karşın inanılmaz derecede yüksek vergi talepleri ile karşılaştığını anlattı. Kendisine arsayı Dışişleri'ne hibe etmesini söyledim. Akli yatar gibi oldu. 'Neye olmasın' dedi. Buruşmuş yüzünde hafif bir gülümseme vardı. Öpüşerek ayrıldık. Lola Törehan, Cenevre Başkonsolosumuz Lemi Kemalyeri ile hibe işini çözümü kavuşturmuş. Yine koca şapkası başında İltir Türkmen'den şildini almış."⁵⁶

Lola Törehan 1986 yılında Üniversite der Künste Berlin bünyesinde yetenekli ve muhtar piyano öğrencilerini destekleme amacıyla Lola Törehan Stiftung'u (Lola Törehan Vakfı) kuracaktı.⁵⁷ Başka bir tarihte de Topkapı Sarayı Müzesi'ne de tarihi değeri son derece yüksek, tuğralı gümüş bir mangal ve bir Türk halısı armağan edecekti.⁵⁸

TÖREHAN VE ESRARENGİZ SANDIKLARI

Habip Edip Törehan 1939 yılında "korunması" amacıyla sekiz sandık içinde bulunan antika eşyayı Osmanlı Bankası'na emanet edecek, aynı tarihte de bankada 600.000 liralık bir mevduat hesabı açacaktı. Törehan sonraki yıllarda bir daha

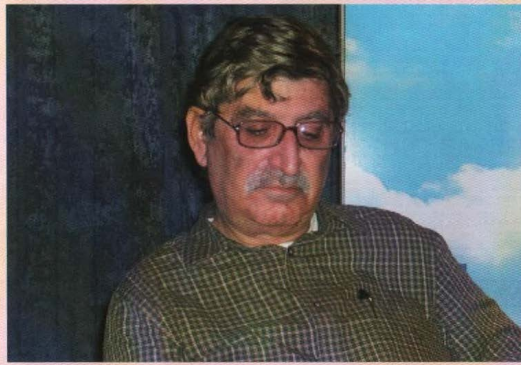
ne bu sandıklardaki eşyaları talep etti, ne de hesabına dokundu. 7129 sayılı Bankalar Kanunu'nun on sene boyunca sahipleri tarafından aranmamış nakdi ve aynı mevduatın T.C. Merkez Bankası'na (TCMB) devrini şart koşan 3'üncü maddesi gereğince Osmanlı Bankası on yıllık süre dolunca sandıkları ve mevduat hesabını TCMB'ye devretti.⁵⁹ Ancak beklenmedik bir gelişme oldu ve Lola Törehan on yıllık zamanasını süresinin geçmesinden sonraki bir tarihte kanuni mirasçı sıfatıyla sandıkların kendisine teslimini istedi ve bunun için Cenevre Başkonsolosu Lemi Kemalyeri'nin eşi Fatma Ülkü Kemalyeri'ne vekâletname verdi. Vekâleti alan Fatma Ülkü Kemalyeri Ankara'ya gelip 11. Nöbet Rasim Eyyüpoğlu ile bu meseleyi görüştü ancak bir netice alamadı.⁶⁰ Bu gelişmelerin basına yansımaları ve basın konuya önem atfetmesi üzerine TCMB şu bildiriyi yayınlıyacaktı:

"Bankamıza intikal ettirilen sekiz adet sandıktan bir tanesinin zaman-

la taşıyıcılarının kopması üzerine içindeki eşya görünebilir nitelik arz ettiğinden, sandıkların muhteviyatının kontrol ve tespit işlemi için keyfiyet 27 Ocak 1983 tarihli yazıyla Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü'ne bildirilmiş, 8 Haziran 1983 tarihinde "heyet" teşkil edilerek, sandıklar mühürlenmek suretiyle Ankara şubemizde korunmaya alınmıştır.

Lola Törehan vekili ve Cenevre Başkonsolosumuzun eşi Fatma Ülkü Kemalyeri'nin 31 Ocak 1984 tarihinde sandıkları almak üzere bankamıza başvurması üzerine keyfiyet Ankara Valiliği ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bildirilmiştir.

Ankara Etnografya Müzesi asistanlarının incelemesi sonucu 2 Nisan 1984 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı 40 kalem malın korunmasını istemiştir. Bunun üzerine 20 Nisan 1984 tarihinde söz konusu eşyaların verilecek talimat çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredileceği bildir-

Refik Durbaş

"Öğretmen olmak için geldiğim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okurken, 1967 yılında bir tesadüf sonucu kendimi *Yeni İstanbul* gazetesinde muahhif (düzeltmen) olarak buldum. O yıllarda şimdinin bilgisayar gibi, Osmanlıca eski yazı bilmek, düzeltmenlik için bir ayrıcalıktı. Çünkü Ulunay, Burhan Felek, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Mithat Sertoğlu gibi kimi eski kuşak

yazarları, Latin alfabesi yanında eski yazıyı da kullanıyorlardı. *Yeni İstanbul*, 1950-1960 arasında Habip Edip Törehan'ın çıkardığı bir gazete idi. Bütün gazeteler Çağaloğlu'nda çıkarken onun idare yeri Şişane'de, Beyoğlu Kaymakamlığı'nın karış köşesinde idi. Kendisini öteki gazecilerden ayıran bir özelliği de mavi başlıkla çıkmasıydı. Eskiler, matbaasının temizliğini anlatırken 'Bal dok, yala' derlerdi. Törehan, 27 Mayıs'tan sonra gazetesini satıyor ve Babiâli'den çekiliyor."⁷⁹

Ancak bu liste Ankara Etnografya Müzesi'nin kayıtlarına tam uymuyor. Müze kayıtlarına göre toplam 40 kalemden 52 eşya bağışlanmıştı:

"Ayna 4 adet, Peşkir 2 adet, Yastık Kılıfı 1 adet, Tepsi 1 adet, Tabak 3 adet, Tabak 2 adet, Şamdan 4 adet, Mücevher kutusu 2 adet, Saat 2 adet, Çatma Yastık Yüzü 2 adet, Bakraç 2 adet, Mangal 4 adet, Sehpa 1 adet, İbrik 3 adet, Nargile gövdesi 1 adet, Leğen, İbrik, Süzgeç 3 adet, Leğen ve İbrik 3 adet, Ahşap Kapak 1 adet, Halı Secade 1 adet, Mumluk 1 adet, İkona 1

solos Törehan çiftinin Leman Gölü kıyısında on milyon İsviçre Frangı değerinde köşkerinin bulunduğunu beyan edecek ve "Allah gecinden versin, Bayan Lola Hanım hayata gözlerini yumarsa, İsviçre yasalarına göre Türk yurttaşlığı olduğu halde bu değerli gayrimenkul İsviçre hükümetine kalacak" diyecekti. Lola Törehan ise Mareşal Göring'in yeğeni olduğu yönünde Türk basınında yer alan haberlere çok sinirlendiğini, "hazine" olarak nitelendirilen eşyanın çoğunun Türkiye'deki antikacıardan toplandığını ve bir kısmının *Yeni İstanbul*

1960 sonrasında Yeni İstanbul'un tutumu ve Törehan'ın Celâl Bayar ile dostluğu askeri idarenin dikkatini gazeteye yöneltecek ve soruşturmalara konu olacaktı. Bu durumdan bezen Törehan, Ali Fuat Başgil'in tavsiyesiyle 5 Ocak 1962 tarihinde gazeteyi Gökhan Evliyaoğlu ve Hami Tezkan'a satacak, Evliyaoğlu ile Tezkan da 1964 yılında Kemal Uzan'a satacaklardı.

İşte, Merkez Bankası'ndaki hazineyi isteyen kadın

ANKARA, (Hürriyet)-Zengin bir ağıdamlı olan ve bir ara "Yeni İstanbul" adlı gazeteyi çıkaran Habip Edip Törehan'ın yıllarca önce Osmanlı Bankası'na teslim ettiği kilitli sandıklar, eşi ve tek mirasçısı Lola Törehan'ın bunların kendisine verilmesini istemesi üzerine yetkililere açıldı. Sandıkların içinden eşine rastlanamayacak güzellikte ve paha biçilmeyecek düzeyde yüzlerce altın ve gümüş eşya ile ünlü resamlara ait olduğu belirtilen yağlıboya tablolar çıktı.

Şamdanlar, yemek takımları, saatler, vazo ve biblolarından oluşan altın ve gümüş eşyanın büyük tarihi değeri de bulunduğu ve 19. Yüzyıl'dan kalması olacağı şeklindeki değerlendirmelerin yanı sıra, tüm bu eşya ve tabloların, *Hürriyet*

kanlığı'na bir yazı yazıldı. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazı ile de Lola Törehan'ın talebi hakkında değerlendirme yapılması istendi.

Merkez Bankası'ndaki sandıklarda bulunan ve 19. Yüzyıl ve daha öncesi tarihlere ait olduğu belirtilen eserler, 23 Temmuz 1983 tarih ve 2863 sayılı "Kültür ve Tabiiyat Varlıklarını Koruma Kanunu"nun 23. ve 25'inci maddeleri uyarınca, Etnografya Müzesi'ne konulacak.

Uzun yıllar ortalarında görülen Lola Törehan, 25 Mart 1984 günü Cenevre'de birdenbire ortaya çıkarak, "Ömrümün son yıllarım Türkiye'de geçirmek istiyorum" dedi ve İstanbul'a Salacak Sem-

adet, İncil muhafazası 2 adet, Gülbahar 1 adet, Buhurdan 1 adet, Bardak 1 adet, Kupa 1 adet, Levha 1 adet".⁶¹

SANDIKLARIN ESRAFI

Sandıkları gizemli kılan içindeki antika eşyaların menşei ile ilgili söylen-tilerdi. Basında yer alan haberlerde Lola Törehan'ın Nazi Almanyası'nın Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Hermann Göring'in yeğeni olduğu belirtilmekteydi. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Uğur Mumcu yazısında bu söylentiye yer verdikten sonra "Osmanlı Bankası'nda saklı duran kilitli sandıklar içinde Mareşal Göring'in Yahudi ailelerden topladığı kıymetli tabloların bulunduğu sanılmaktaydı. Bu tablo ve eşyanın bir kısmının 19. yüzyıldan kaldığı da, söylenmekte" diye ilave edecekti.⁶⁴ Bu söylentilerin yaygınlaşması üzerine Lola Törehan 25 Nisan 1984 günü Cenevre'de Hotel President'te bir basın toplantısı düzenlemek zorunda kalacaktı. Başkonsolos Lemi Kemalyeri de bu toplantıya katılacak, Lola Törehan'ın "Türk dostu" olduğunu ve Türk pasaportu taşıdığını belirtecekti. Başkon-

bul gazetesinde çalışan İğras adında birisi tarafından bir müzayedede satıldığını, geri kalanların ise aynı kişi tarafından Osmanlı Bankası'na teslim edildiğini beyan edecekti.⁶⁵ Törehan'ın yakın mesai arkadaşısı Yılmaz Poda'ya göre Lola'nın İğras olarak bahsettiği kişi gazetede çalışan Avusturya uyruklu İğnas Kenda idi.⁶⁶ Lola Törehan sandıklarda bulunan antika eşyaları Türk makamlarına bağışlayabileceğini ancak "el koyma" işlemine sinirlendiğini, üç yıl boyunca hastanede tedavi gördüğünü, bu nedenle eşyaları ile ilgilenemediğini ve "Türkiye'deki yakınları aracılığıyla Monaco'daki evinin adresini bankaya verdiğini ancak bankanın kendisini aramadığını" da ilave edecekti.⁶⁷

SONUÇ

Sonuçta tarihi eserler Lola Törehan'a verilmeyip Ankara Etnografya Müzesi'ne teslim edileceklerdi.⁶⁸ Lola Törehan'ın herhangi bir Nazi lideri ile akrabalık bağı olup olmadığı hususu ise aydınlatılmamış bir muammadır. Bu hususta üç değişik varsayım ileri sürülecekti: a) Lola'nın

Habip Edip Törehan'ın eşi Lola Törehan.

23 Nisan 1989 tarihli *Hürriyet*.

rilmiş. Dışişleri Bakanlığı'na da Lola Törehan vekilinin talebinin isafının mümkün olmayacağı bildirilmiştir".⁶¹

TCMB'nin bildirisinde sözü edilen Kültür ve Turizm Bakanlığı'na muhafaza edilecek antika eşyanın listesi ise, basında yer alan bilgilere göre şöyledi:

"3 mücevher kutusu, 2 tabaka, 2 tabak, 4 ayna, 2 peşkir, 3 yastık kılıfı, 1 tepsi, 1 gülbahar, 1 buhurdanlık, 1 bardak, 1 kupa, 1 sehpa, 1 ahşap kap, 2 saat, 1 hali secade, 9 leğen, ıbrık, 1 nargile, 1 mangal, 1 mumluk, 1 ikon, 2 İncil muhafazası, 4 şamdan."⁶²

Mareşal Göring'in yeğeni olduğu; b) kız kardeşinin Nazi Almanyası'nın İktisat Vekili Dr. Hjalmar Schacht'in eşi olduğu ve c) kız kardeşinin Nazi Almanyası'nın Propaganda Vekili Paul Joseph Goebbels'in eşi olduğu.

Bedii Faik anılarında Dr. Schacht'in Lola'nın kız kardeşi ile evli olduğunu yazmakta:

"Törehan, Ticaret Bakanlığı'nda uzun süre çeşitli önemli görevlerde çalıştıktan sonra ayrılıp Almanya'yla pamuk ticaretine girişmiş, sonra Almanya'ya, daha sonra savaşın Naziler aleyhine dönme başlaması arifesinde

İsviçre'ye yerleşip iş hayatına orada devam etmiş bir 'müteşebbis'imizdir!.. Hitler Almanyası'nın maliye dehası olarak tanınan Dr. Schacht bacanağı idi.⁶⁴ Riga'lı olan iki kız kardeşten birini Habip Edip Törehan, diğerini Dr. Schacht almış ve bu yüzden ki, Habip Edip'in pek büyük servetinin Nazi liderlerinin kendisine emanet edilen İsviçre'ye aktarılmış servetleri olduğuna dair pek çok rivayet de çıkarılmıştır!

Servetin altında gölge, üstünde şüpheler var mıydı yok muydu, haklı mıydı, hiçbir zaman da anlaşılmamıştır. Yalnız büyük olduğu besbelliydi.⁶⁵

Buna mukabil Törehan'ın mesai arkadaşısı Yılmaz Poda ise Lola'nın kız kardeşinin Nazi Almanyası Propaganda Vekili Paul Joseph Goebbels'in eşi olan Magda olduğunu belirtmekte.⁶⁶ Ancak Magda'nın doğum yeri Lola gibi Letonya değil, Berlin gözükmekte. Törehan'ın servetinin ve emanet sandıklardaki antika eşyaların menşeleri konusundaki söylentiler de hiçbir zaman aydınlanamamıştır. Yılmaz Poda servetin şaibeli olduğu söylentilerini reddedecek ve Törehan'ın kendi alını teri ile kazandığını belirtmektedir.⁶⁷

DİPNOTLAR

1. Dr. Osman Nebiuglu, *Türkiye'de Kim kimdir*, Nebiuglu Yayınları, İstanbul, 1961-1962, s. 620.
2. Zeki Sozer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
3. Habip Edip, *Türk Şark Tütünleri ve İhracatı*, Bähranecidin Matbaası, İstanbul, 1933, s. 9.
4. Habip Edip, *Almanya'da Siyasî Fırkaların Programları*, Bähranecidin Matbaası, İstanbul, 1931.
5. www.tsktr.net/anitakbar/kutup/i.html 1958 kayıtlarına bakınız.
6. Habip Edip Törehan, "Sair Mehmet Akif", *Yeni İstanbul*, 29 Aralık 1956, aktaran Hilmi Yücebaşı, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, İstanbul, 1958, s. 171-172.
7. Cemel A. Kalyoncu, "İhtilalci gerçekten de Babıâli'den geçecek mi?", *Akşam*, Sayı 662, 13 Ağustos 2007.
8. Zeki Sozer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
9. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
10. Bedii Faik, *Marbutu Basmı Berkem...*, Medya, Doğan Kırp, İstanbul, 2001, Cilt II, s. 151.
11. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
12. Semih Güner, "Lola Törehan'ın hubesi", *Milliyet*, 24 Ağustos 1994.
13. "Lola-Habib'in İhtilalleri", *Nokta*, 30 Nisan 1984.
14. Törehan 1949 yılında *Yeni İstanbul* gazetesini kurduğunda ilan veriler arasında SBC de vardı. Bkz. *Yeni İstanbul*, 12.11.15.21.24 ve 28 Mart 1950 tarihli nüshalar.
15. Marc Perrenoud, Rodrigo López, Florian Adlank, Jan Baumann, Alan Corti, Suzanne Peters, *La Place Financière et les Banques Suisses et l'Épave du National-Socialisme: Les Relations des Grandes Banques avec l'Allemagne (1931-1945)*, Chronos Verlag, Zürich, 2002, s. 345.
16. NARA, Central Decimal Files, 1945-49 Box 475, Box 515/4-245 sayılı belgenin ekündeki 22 Şubat 1945 tarihli belge.
17. Madeleine Schürch, "Avec l'Alana et Colvany, le milliardaire offre d'un des plus vastes domaines du bord du Léman", *24 Heures*, 29 Mart 2007.
18. Bedii Faik, a.g.e., s. 152.
19. Semih Güner, "Lola Törehan'ın Hibesi", *Milliyet*, 24 Ağustos 1994.
20. Semih Güner, *Bir Kırız Ağın Oluşumunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 107.
21. Sevik (189-195) yazıya vereceği tarihtir: Dr. Semih Güner, a.g.e., s. 119-120.
22. Bedii Faik, a.g.e., s. 152.

24. Baha Akel, "Tozlu Dosyalar arasında", *Milliyet*, 14 Şubat 1980.
25. Zeki Sozer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
26. Sami Kohen ile 12 Ekim 2010 tarihli görüşme.
27. "Türkiye'de yeni bir sanayi kuruluşu", *Milliyet*, 16 Temmuz 1955.
28. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
29. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, dosya, 52 030.01.31.852.3, 4 Haziran 1958 tarihli mektup dosya 52 030.01.31.852.3, 5 Haziran 1958 tarihli mektup.
30. Alfred Chapuis, "The Habib-Edip Törehan Collection of Old Watches", *La Suisse Horlogère*, Sayı 2, Temmuz 1958, s. 77-82 ve *La Suisse Horlogère*, Sayı 1, Ekim 1958, s. 81-90. Chapuis'un bir yazısı *Yeni İstanbul* gazetesinde de yayınlanacak. Bkz. Prof. Alfred Chapuis, "İnsanlar vakti ölçme ne zaman başladılar?", *Yeni İstanbul*, 11 Aralık 1950.
31. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, dosya 5.2030.01.31.852.3, 5 Haziran 1958 tarihli mektup.
32. www.torehanim.kiz.tr/tarih.html
33. Dr. Recep Doksar, "Çocuk Psikyatrisi", *Milliyet*, 7 Ağustos 1958.
34. "Habip Edip Törehan Kıbrıs'a on Yataklı Hastane Başvısı", *Milliyet*, 22 Mayıs 1962.
35. "Azra Erhat anılıyor", *Milliyet*, 11 Haziran 1960.
36. Alet İlgaç'ın biyografisi için bkz. www.milligazete.com.tr.
37. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
38. Ramazan Solak, "Doların nereye gideceğini bilmiyorsam neden televizyonda lugaluga ediyorsun?", *Cihan*, Yıl 5, sayı 33, www.cihandergi.com.
39. "Büyük Tahsil Kur'amız noter huzurunda çekildi", *Yeni İstanbul*, 6 Mayıs 1951. Avrupa'dayıksek eğitim rımanğın. Günay Barutcu, Türkiye'de yüksek eğitim armağanını yazı: Yılmaz yazı kazanacak.
40. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
41. Sami Kohen ile 12 Ekim 2010 tarihli görüşme.
42. "Bedii Faik 'Lord Havah' yüzünden yarılacak", *Milliyet*, 15 Eylül 1958.
43. "Basın davaları", *Milliyet*, 26 Nisan 1951.
44. Haldun Derin, "Sade vatandaşın önü", *Milliyet*, 27 Aralık 1975.
45. Bayar pleiğes Turkey's support, *The Washington Post*, 29 Ocak 1954.
46. www.dusunenadam.com.tr/cc_yedek/gozhaneviyayinagui.htm
47. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
48. Metin Tokat, "Ali Fuat Paşa vakası", *Milliyet*, 23 Aralık 1999.
49. Erkin Umsan, "Türkiye'nin Çankaya Sanatları", *Yeni Asır*, 7 Kasım 2006.

50. Leylâ Eriuratu, "Cemiyet Haberleri", *Milliyet*, 13 Mayıs 1962.
51. Dr. Osman Nebiuglu, a.g.e., s. 620.
52. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1 Ekim 1966, Sayı 71276, dosya 148, Fon: 30.18.1.2, yer no 19569.3.
53. "Habip Edip Törehan Almanya'da vefat etti", *Milliyet*, 26 Mayıs 1968. Kırsatca OBIV olarak anılan bu vakıf 2009 yılında kapatılacaktır.
54. T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2006 Yılı Faaliyet Raporu, s. 5.
55. "Törehan'ın şahsı baki eşyaları sorulmuş", *Milliyet*, 24 Nisan 1984.
56. Semih Güner, "Lola Törehan'ın Hibesi", *Milliyet*, 24 Ağustos 1994.
57. "Lola-Törehan Stiftung", www.vdk-berlin.de
58. "Törehan'ın sandıklarının nerede olduğu konusunda açıklık yok", *Milliyet*, 24 Nisan 1984.
59. Kemal Balcı, "Törehan'ın sandıkları açıldı 52 parçaya el kondu", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
60. Zeki Sozer, "Allenin Yakınları: Bayan Törehan Göring'in akrabası olamaz", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
61. "Merkez Bankası'nın Açıklaması", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
62. Kemal Balcı, "Törehan'ın sandıkları açıldı 52 parçaya el kondu", *Milliyet*, 25 Nisan 1984.
63. Ankara Etnografya Müzesi Müdürü'nün 3 Mart 2011 tarihli yazısı.
64. Uğur Mumcu, "Goering'in Eyyası...", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1984.
65. Zeki Sozer, "Törehan: Göring'in akrabası değil mi", *Milliyet*, 26 Nisan 1984.
66. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
67. Zeki Sozer, "Törehan: Göring'in akrabası değil mi", *Milliyet*, 26 Nisan 1984.
68. "Törehan'ın hazineleri müzeye girtili", *Milliyet*, 6 Temmuz 1984.
69. Hjalmar Schacht (1877-1970), 1923-1930 yıllarında Reichsbank başkanlığına 1934-1937 yıllarında da İktisat Vekili idi. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Hjalmar_Schacht.
70. Bedii Faik, a.g.e., s. 151-152.
71. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
72. Yılmaz Poda ile 19 Ekim 2010 tarihli görüşme.
73. Bedii Faik, a.g.e., s. 160.
74. Mustafa Nermi'nin biyografisi için bkz. Rifat N. Bali, 1934 *Türk Çayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 99.
75. Haldun Taner, "Çağın Futbolu", *Milliyet*, 11 Temmuz 1982.
76. Relik Durbaş, "Köşe yazısına yazan...", *Şabeh*, 28 Eylül 2005.

OSMANLI KLASİK ÇAĞ SERİSİ TAMAMLANDI

Osmanlı Hanedan yapısı nasıldı?
Osmanlı Padişahlarının
özellikleri nelerdi?
Osmanlı Devlet Siyaseti
nasıl belirleniyordu?
Fatih, Yavuz ve Kanuni'ye
dair yeni bilgiler

Serinin üçüncü kitabı **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**'da Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Osmanlı'da "hanedan", onun işleyiş mekanizmalarını oluşturan "devlet" ve bunların oluşturduğu yapının gerçek sebebi "toplum"u inceliyor.

Serinin diğer eserleri

320 Sayfa
17,5 TL

432 Sayfa
20 TL

416 Sayfa
17,5 TL

yi ki
kitaplar var...

facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

212 51
timas.

TİMAŞ TARİH'TEN YENİ KİTAPLAR

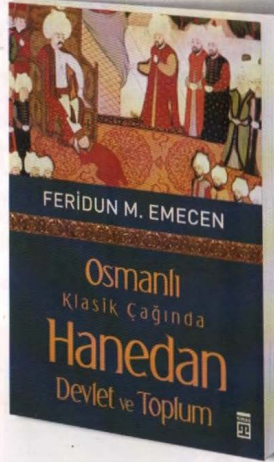

1915 - Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?
Yayımlandığı günden beri Ermeni meselesi üzerine en çok tartışılan kitaplardan biri haline gelen, hakkında davalar açılan Guenter Lewy'nin kitabı, soykırım iddialarına temel oluşturmuş belgeleri masaya yatırıyor.

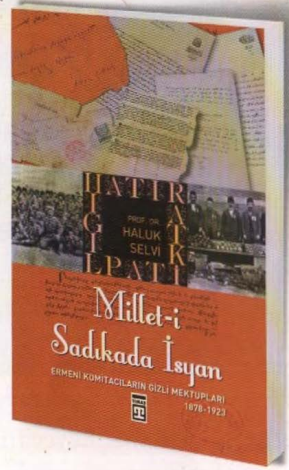
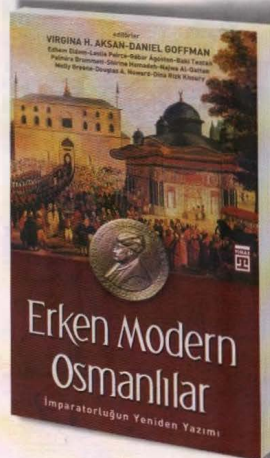

Yitip Giden İstanbul
Tarihsel süreçte birçok önemli olaya tanıklık eden, imparatorlukların sahnesi Şeh-i İstanbul'un "kayıp yapıları", Önder Kaya'nın kalemile bugüne geliyor, yeniden yükseliyor.

Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum
Osmanlı Klasik Çağ serisinin üçüncü kitabında Prof. Dr. Feridun Emecen, Osmanlı'da "hanedan", onun işleyiş mekanizmalarını oluşturan "devlet" ve bunların oluşturduğu yapının gerçek sebebi "toplum"u inceliyor.

Erken Modern Osmanlılar
1453'te İstanbul'un fethedilmesinden 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesine kadar olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemi hakkında yepyeni bir değerlendirme.

Millet-i Sadıkada İsyan
Ermeni komitalarının Osmanlı topraklarındaki eylemlerini, komitacıların mektuplarından okuyun. 1878 - 1923 yılları arasında yazılmış ve arşivlerde gizli kalmış 100 mektup ilk defa bir arada.

Tarihi Değiştiren Günler
Serinin 9. kitabı tarihten dönüm noktaları olan günlere odaklanıyor... "O sırada Türkiye'de neler oluyordu?" bölümüyle okurlara karşılaştırmalı tarih anlatım imkânı sağlıyor.

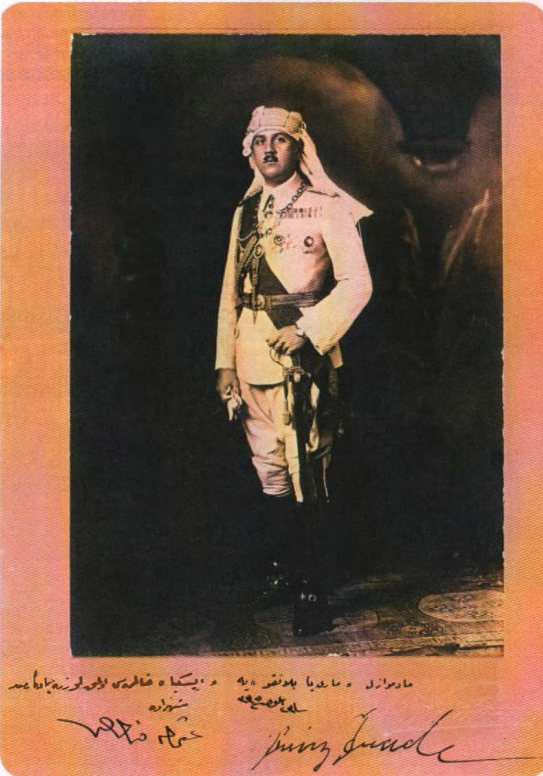
TRABLUSGARP'TA BİR OSMANLI ŞEHZADESİ: OSMAN FUAD EFENDİ SAVAŞI, ESARETİ VE KURTULUŞU

YRD. DOÇ. DR. CEVDET KIRPIK

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Enver Paşa tarafından yaklaşık bir yıl önce kurtarıcı olarak gönderildiği bu diyarda İtalyanlara karşı Afrika Grupları Kumandanı olarak mücadele etti. Mondros Mütarekesi hükümlerine ve padişahın emrine aylarca karşı geldi. Fransızlar tarafından İtalyanlara teslim edilen şehzade. Trablus Limanı'nda bir İtalyan gemisinde yaklaşık 36 gün esir kaldı. Osman Fuad Efendi son yüzyıllarda hiçbir şehzadenin yaşamadığı bir serüven yaşadı. Askeri eğitim, savaş, esaret, kurtuluş, heyecan hepsi bu serüvenin içindeydi.

Osman Fuad Efendi (1895-1973) Mehmed Selahaddin Efendi oğlu. "Madmazel Mariya Blanko'ya İscia hatırası olmak üzere yadigarımdır: Şehzade Osman Fuad, 23 Eylül 1935(1919)". Karl Pietzner, Viyana.

Hanedan ve Kamera, Osmanlı Sarayından Portreler. Bahattin Öztuncay'ın kitabından alınmıştır.

Kimdi Şehzade Osman Fuad? V. Murad'ın oğlu Şehzade Selahaddin Efendi ile Jalefer Hanımefendi'nin çocukları olarak 24 Şubat 1895'te doğdu.¹ Eğitimine özel hocalar nezaretinde başladı. II. Meşrutiyet döneminde şehzade eğitimine önem verilmesi nedeniyle daha nitelikli bir eğitim alma fırsatı yakaladı. 16-17 yaşlarındayken 1911-1912 döneminde Fenerbahçe Spor Kulübü'nün başkanlığını yaptı.² 1913'te Harbiye Mektebi'nde öğrenim görmekteydi. Aynı yılın Temmuz ayında tedavi ve dinlenme amacıyla Almanya'ya gitme talebinde bulundu. Üç ay süreyle Almanya'daki Karslsbad Kaplıcaları'na gidecekti. Harbiye Nezareti vasıtasıyla talep edilmiş olan izin padişah onayıyla verildi.³ Şehzade muhtemelen bu süre zarfında Almanya'da bulundu. 1913 yılı güz döneminde Mekteb-i Harbiye'de öğrenimine devam etmekteydi. Öğrencilik yıllarında yurtdışının yanında, bazen ülke içinde farklı şehirleri, kurumları ve halk kesimlerini de tanımak için seyahat etmekteydi. Örneğin 7 Ekim 1913'te yanlarında Askeri Okullar Genel Müfettişi Tevfik Paşa ve şehzadeler Abdürrahim ve Abdülhalim'le birlikte Bursa'yı ziyaret etmişti.⁴ Bu

münasebetle ülkeyi gezip memleket meselelerini yakından tanıma imkânı buluyordu.

Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gören Osman Fuad Efendi 22 Ocak 1914 tarihi itibarıyla mülazım-ı sâni yani teğmen rütbesindeydi. Bu sırada Harbiye Nazırı olan Enver Paşa her memlekette hanedan üyelerinin özel bir ayrıcalığa sahip olduklarını belirterek Osman Fuad Efendi'nin emsali gibi rütbesinin bir derece terfisini istedi.⁵ Enver Paşa'nın bu talebi 28 Ocak 1914 tarihinde onaylandı ve Osman Fuad Efendi mülazım-ı sânilikten bir derece üstte olan mülazım-ı evvelliğe (üstteğmen) terfi etmiş oldu.⁶

1914 yılı Osman Fuad Efendi için farklı bir kapının açıldığı yıl oldu. Üsteğmen rütbesini aldıktan sonra Mekteb-i Harbiye'den alınarak, şehzadeler Abdülhalim ve Abdürrahim'le birlikte askeri eğitim için Almanya'ya gönderildi. 12 Kasım 1914 tarihli *Sabah* gazetesinin haberine göre üç şehzade, Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa ve tercümanlık yapan iki Alman subayla birlikte Alman imparatorunun Berlin'deki karargâhını ziyaret ederek onunla görüşmüşlerdi.⁷ Bu vesile ile imparator ziyaretçilere birer nişan vermişti.⁸ Osman Fuad Efendi, aradan bir yıl geçtikten sonra da hâlâ Almanya'da eğitim görmeye devam ediyordu.⁹

Osmanlı tarihinde şehzadelerin yurtdışında eğitim alınmaları ilk kez II. Meşrutiyet döneminde olmuştu. Osman Fuad Efendi yurtdışında eğitim alan ilk dört şehzadenin biriydi. Osman Fuad, Abdürrahim ve Abdülhalim'den önce eğitim amaçlı olarak yurtdışına gönderilen şehzade son halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi'ydı.¹⁰ Bu nedenle söz konusu üç şehzade ikinci kuşağı oluştuyordu. Hanedan üyelerinin eğitim için yurtdışına gönderilmesi, hanedan ve Osmanlı Devleti açısından önemli yeniliklerden biriydi.

Eğitim konusu bir yana, sancağa çıkma uygulamasının kaldırıldığı, "Kafes" usulüne geçildiği 16. yüzyıl

sonlarından II. Meşrutiyet devrine kadar hiçbir şehzade, askeri ya da idari alandaki teorik bilgisini uygulamaya geçirememişti. Osman Fuad, bu hususta da ilklerden oldu. Şehzade, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mekteb-i Harbiye'de ve Almanya'da aldığı eğitimi uygulama fırsatı bulacaktı.

I. Dünya Savaşı'nın ilerleyen safhalarında Almanya'daki eğitimine ara veren şehzade, yurda döndü. Bu sırada rütbesi süvari üstteğmen olan şehzade, önce 29 Temmuz 1916 tarihli irade-i Seniyye ile padişah yaveri olarak atandı¹¹ ve padişahın maiyetindeki süvari bölüğü kumandan muavinliği vazifesini yürüttü. I. Dünya Savaşı'nın en hararetli dönemlerinde 22 Nisan 1917 tarihinde "İkinci Kafkas Süvari livasında münasip bir bölük kumandanlığında istih-

Afrika Grupları Kumandanlığı için neden Osman Fuad tercih edilmmişti? Öncelikle atama kararının altında imzası bulunanlardan Enver Paşa, şartlar dikkate alındığında şehzadenin iyi bir eğitim aldığıının farkındaydı. İkinci olarak Osman Fuad'ın hanedan üyesi olması iye yarayabilirdi.

dam edilmek üzere 3. Ordu'ya" tayin edildi.¹² Osman Fuad Efendi bu görevi iptal ettirmiş olmalı ki 29 Nisan 1917 tarihinde bu kez Ürdün havasında mücadele eden 6. Ordu 3. Süvari Fırkası emrine atandı.¹³

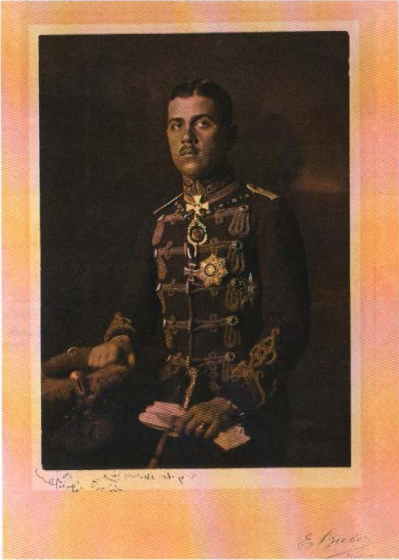
Kafkas cephesinde görevlendirilmesinden yaklaşık bir ay kadar sonra şehzadenin bu cepheye doğru hareket ettiğine dair bir haber vardı. 27 Mayıs 1917'de İstanbul Emniyet Müfettişliği'ne yazılan yazıda Osman Fuad Efendi'nin aynı gün "kabel-zeval saat sekiz buçuk"ta Haydarpasa'dan hareket eden 1070 numaralı marşandize eklenen özel vagonla yaverleri de yanında olduğu halde Pozanti'ya gittikleri belirtilmekteydi.¹⁴ Şehzade 31 Tem-

muz 1917 itibarıyla bu bölgede görev yapmaktaydı. Söz konusu tarihte Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Âliye'de bulunan Mekke Şerifi Ali Haydar Paşa'ya bir telgraf çekerek Beyrut valisi vasıtasıyla kendisine 70 lira gönderildiğini, bu paranın Şehzade Osman Fuad Efendi'ye teslim edilmesini istiyordu.¹⁵ Şehzade bir süre sonra buradan İstanbul'a hareket etti. Âliye'de bulunan Şerif Abdülmecid Efendi, Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta şehzadenin İstanbul'a ulaşıp ulaşmadığını öğrenmek istiyordu. Yazılan cevapta şehzadenin sağ salım ulaştığı haber verildi.¹⁶ Osman Fuad Efendi'ye 1918 yılı başında kendisiyle aynı rütbede bulunan Şerafeddin Efendi yaver olarak atandı.¹⁷

Ömer Faruk Efendi (1898-1969) Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu. "Aziz Hamî Bey'e takdim, Şehzade Ömer Faruk, 18 Eylül 1918.

Sebah et İvalier Hanedanı ve Kamera, Osmanlı Sarayından Portreler, Bahattin Öztuncay'ın kitabından alınmıştır.

Mekteb-i Harbiye ve yurtdışındaki teorik bilgi ve uygulamalar, öğrendiği yabancı dil, şehzadenin daha üst düzey görev almasına zemin hazırlamaktaydı. Şehzade şimdi Trablusgarp'a Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanacaktı. Şehzadeye neden böyle bir görev layık görülmüştü? Sorunun cevabını verebilmek için I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Kuzey Afrika'da olup bitenlere ve şehzadenin buraya atanmasına yol açan etkenlere göz atmak gerekmektedir.

Mehmed Selahaddin Efendi (1861-1915)
Sultan V. Murad'ın oğlu.
"Muhibb-i Fahim Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine bergüzârımdır Salâhaddin Murad 2 Zilhice 3313 Kasım 1913".

Stüdyo Julietta, Bükreş.

Nereden ve Kamera.
Osmanlı Sarayının Portreler, Bahatın Öztuncay'ın kitabından alınmıştır.

1914 yılı sonları ve 1915 yılı başlarında Osmanlılar, İngilizlerin Iskenderun ve Çanakkale'ye çıkarma yapımlarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle Süveyş Kanalı'nın kontrolünü sağlamaları gerekiyordu. Böylece İngiltere'nin Avustralya ve Hindistan'dan getireceği kuvvetlerin Osmanlı ve Alman kuvvetlerine karşı kullanılması da engellenecekti. Öte yandan hukuken Osmanlı'ya bağlı fakat fiilen İngiliz işgalı altında bulunan Mısır ele geçirilmiş olacaktı. Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için hazırlıklara başlandı. Cemal Paşa'nın komutasında Filistin tarafından saldırıya geçecek olan askerlerin sayısı yaklaşık 35.000 kişiydi.¹⁸ İngiltere'yi bir de Libya tarafından sıkıştır-

mak mümkündü. Oradan yapılacak hareket için de girişimler başladı. Şehzade Osman Fuad Efendi'nin görev aldığı cephe işte burasıydı.

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra her ne kadar Osmanlı buradan çekilmişse de İtalya bölgede tam bir hâkimiyet sağlayamamıştı. Burada kalan bazı Osmanlı subayları, bölgede etkili olan Sunusi tarikatı ileri gelenleriyle işbirliği yaparak mücadeleyi sürdürmüştü. 1913'ten itibaren Teşkilat-ı Mahsusa'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'nin mücadeleye desteği devam etti. I. Dünya Savaşı başladığında bölgedeki mücadele Sunusi Şeyhi Seyyid Ahmed tarafından organize edilmekteydi. I. Dünya Savaşı çıktığında Mehmed Reşad'ın cihad çağrısına ilk cevap verenlerden biri o oldu. 1914'te Mısır üzerinden bölgeye bir grup subay sevk edildi. Osmanlı'nın yardımları, İtalya'nın savaşa katılmasının sebeplerinden biriydi. Almanlar Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin Avrupa'ya kaydırılmasını engellemek ve mümkünse Mısır'ı ele geçirmek için Libya'daki faaliyetleri desteklemekteydi. Enver Paşa bölgede daha etkili bir faaliyet yürütebilmek için bölgeye aşına olan Kardeşi Nuri Bey'i, yanında 10.000 altın olduğu halde Şubat 1915'te bölgeye gönderdi. Nuri Bey, Sunusi lideri Seyyid Ahmed'le görüşerek İngilizlere saldırma teklifi getirmişse de şeyh, İngilizlerin bağımsızlık sözü nedeniyle tereddüt etmiş, gereken desteği vermekten imtina etmişti. Nuri Bey'in istenen girişimleri yapabilmemesinin önünde silah ve teçhizat eksikliği de bulunmaktaydı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın çabalarıyla üç piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek takımı ve bir istihkâm takımıından oluşan bir piyade taburu 17 Ekim 1915'te Derne'ye ulaştı. Birlik, maceralı bir yolculuktan sonra Salumu batısında karaya çıktı ve Bir-i Vaar yöresinde bulunan Sunusi karargâhına ulaştı. Bölgede büyük gayretler sonrasında 9 piyade taburu ve bir de menzil komutalığından oluşan kuvvet toplandı. Bu kuvvetler Afrika Grupları Kumandanlığı adı altında organize edildi. Kumandanlığa "Fahri Ferik" rütbesiyle Enver

Paşa'nın kardeşi Nuri Bey atandı. Artık "Paşa" olan Nuri, İngilizlerin engelleme çabalarına rağmen, yerli kuvvetlerle birlikte Şubat 1916'da Mısır'daki İngilizlere saldırdı. Yenilgiye uğrayarak geri çekildi. Bağımsızlığa rağmen hareket Almanların ve İtalyanların işine yaramıştı. Osmanlı-Sunusi hareketi İngilizlere karşı değil de İtalyanlara karşı yapılsaydı sayıları daha az olan İtalyanlar bölgeden atılabilirdi. Girişim Almanların çıkarına önemli ölçüde katkı sağlamıştı. Çünkü İngilizler bu sebepten Mısır'daki 35.000 kişiyi bir yıl süreyle burada barındırmak zorunda kalmış, Almanlara karşı sevk edememişlerdi.¹⁹

Başarısızlık üzerine yerlilerle işbirliği halindeki Osmanlı subayları batı yönüne doğru çekilerek faaliyetlerine Trablusgarp'ta devam ettiler. Çanakkale cephesinde elde edilen başarılar üzerine Trablusgarp'ın yeniden ele geçirilmesi ümitleri doğdu. Trablusgarp'ın bağımsızlığı için mücadele etmekte olan Süleyman El-Baruni Osmanlı Devleti tarafından 21 Eylül 1916'da Trablusgarp ve civarının valiliğine atandı.²⁰

Yapılacak faaliyetlerin ayrıntıları konusunda Osmanlı subayları arasındaki görüş farklılığı, etkili bir girişimi geciktirmekteydi. Bu sırada Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa buradaki görevinden alınarak Kafkas İslam Orduları Kumandanlığı'na atanınca yeri boş kaldı.²¹ İşte Nuri Paşa'nın yerine 23 yaşındaki süvari yüzbaşısı Şehzade Osman Fuad Efendi, uhdesine "Fahri Ferik" rütbesi verilerek 2 Nisan 1918 tarihli Irade-i Seniyye ile Afrika Grupları Kumandanlığı'na tayin edildi. Atamaya dair Irade-i Seniyye şu şekildeydi:

"Harbiye Nezareti
Irade-i Seniyye

Fahri yâverân-ı şehriyaranemizden Süvari Yüzbaşısı Şehzade Osman Fuad Efendi'nin uhdesine Fahri Feriklik rütbesi tevcihile Afrika Grupları Kumandanlığına tayini icra edilmiştir. Ancak rütbe-i mezkûreyi orada bulunduğu müddetçe hâiz olacak

ve bu rütbeye mahsus üniformayı da orada bulundukça ıktisa edecektir.

Bu iradenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. Fi 23 Cemaziyülevvel sene 1336/2 Nisan 1334.

Mehmed Reşad, "Harbiye Nazırı En-ver", Sadrazam"²²

Şehzade, fahri de olsa ferik rütbesini almış dolayısıyla "paşa" unvanını kullanabilme hakkını elde etmişti. Ancak söz konusu rütbe kalıcı olmayıp sadece orada bulunduğu sürece geçerli olacak ve yine ferik üniformasını da orada bulunduğu müddet içerisinde giyebilecekti.²³

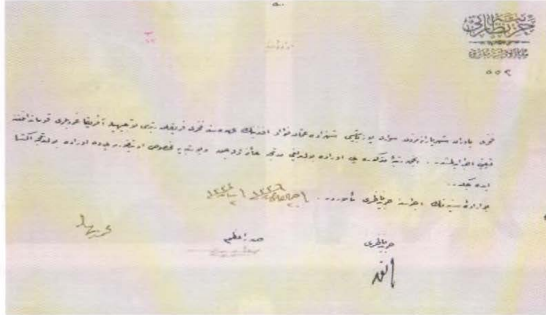
Afrika Grupları Kumandanlığı için neden Osman Fuad tercih edilmişti? Öncelikle atama kararının altında imzası bulunanlardan Enver Paşa, şartlar dikkate alındığında şehzadenin iyi bir eğitim aldığıının farkındaydı. İkinci olarak Osman Fuad'ın hanedan üyesi olması işe yarayabilirdi. Çünkü şehzade bir halife torunuydu ve Trablusgarp'taki halk ona saygı göstererek etrafında toplanabilir ve istenilen hedefe ulaşılabilirdi.

Şehzade Libya'ya gitmeden birkaç gün önce Mustafa Kemal'e buluşmuş, Mustafa Kemal ona; "Gözünü aç, biz muharebeye kaybedeceğiz. Trablus'a gidince istiklâlini ilan et. Harbiye Nezaretinden alacağın emirleri dinleme" demişti.²⁴ Atama kararının ardından heyet önce trenle Viyana'ya uğradı. Seyahat organizasyonunu Teşkilat-ı Mahsusa yapıyordu. Şehzade Osman Fuad gerekli silah ve cephane bağlantılarından sonra Avusturya'nın Pola Limanı'ndan 9 Mayıs 1918'de 559.490 frank ve yanında 60 Türk subayı ile ayrıldı. UC-73 Alman denizaltısı ile hareket eden şehzade ve yanındakiler 17 Mayıs'ta Mısra'ta'ya vardılar. Osman Fuad'ın bölgeye gelmesi İtalyanları endişeye sevk etmekle birlikte, bölgedeki İtalyan karşıtı grupların tam ittifak halinde hareket etmelerine yetmedi. Osmanlı'nın atadığı vali El-Baruni ile Fahri Ferik İshak Paşa arasında sürtüşme yaşanmaktaydı.²⁵ Dolayısıyla Osman Fuad Efendi'nin işi kolay değildi.

Afrika Grupları Komutanlığı'nın merkezi Mısra'ta'ydı. Bununla birlikte Osman Fuad Efendi Mısra'ta'ya 15 kilometre uzakta İtalyanlar tarafından inşa edilmiş bir yatırı içinde ve zaviye adı verilen bir türbenin yanındaki büyük bir binada kalmaktaydı. Trablusgarp halkının Türk subay ve çavuşlarına çok büyük

kümet istifa etmiş ve Enver Paşa da görevinden ayrılmış bulunduğundan bu talep karşılık bulmamıştı.²⁶

İttifak kuvvetlerinin yenilgileri neticesinde Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mütareke'nin 14. maddesi hükmünce şehzade ve yanındaki

Osman Fuad Efendi'nin Afrika Grupları Komutanlığı'na atandığına dair irade.

BOA, I.DUIT, 4/140, 2 Nisan 1336/1918.

Osman Fuad Efendi'nin Trablusgarp Limanı'ndaki bir İtalyan gemisinden padişaha yazdığı mektup.

BAO, AFT, 15/340, 30 Nisan 1919.

bir saygı ve sevgisi vardı. Türklerin onlara kumanda etmesinden son derece memnuniyet duymaktaydılar. Yerli halkın bu sevgilerini karşılıksız bırakmayan Osman Fuad Efendi kendisini ziyarete gelen kabile reislerine "altın para. Hazine-i Hümayun'dan gönderilen pırlanta yüzük, altın kordonlu ve çalar cep saati, pırlantalı altın kol düğmesi ve sırmalı elbiseler" hediye ediyordu.²⁶

Osman Fuad Efendi'nin komutanlığı döneminde bölgede İtalyanlara karşı birtakım direniş hareketleri yapıldı ve çoğunda da başarı elde edildi. Fakat Almanların yenilmeye başlaması buradaki mücadelenin kaderini de etkiledi. Nitekim Osman Fuad Efendi 24 ve 26 Ekim 1918 tarihlerinde rahatsızlığı nedeniyle geri dönmek istemişse de bu sırada hü-

subayların İtalyanlara teslim olmaları gerekmekteydi. Trablusgarp'ta bulunan şehzade ve yanındaki subaylara İstanbul'dan iki kez telsiz aracılığı ile padişah emri verildi ve teslim olmaları istendi. Fakat onlar bunu kabul etmediler. Şehzade, maiyeti ile birlikte önce Urfile'ye ve oradan da Terhune'ye geçti. Terhune'de padişahın üçüncü fermanı bu kez Trablusgarp Valisi Recep Paşa'nın oğlu Yüzbaşı Ekrem Bey tarafından tebliğ edildi. Burada da derhal İtalyanlara teslim olunması emredilmekteydi. Gelen son emir üzerine bölgede vazife yapan Türk subayları görevlerini kademeli olarak yerli subaylara terk etmeye karar verdiler. Şehzade de kumandanlık görevini yerli subaylardan Fahri Ferik Abdülkadir Paşa'ya terk ederek Gıryan'a gitti.²⁸

Ali Vâsib Efendi
iki arkadaşı
ile Smouha
Kulübü'nde.
İskenderiye.

Nilüfer
Hanımsultan,
Şehzade Osman
Fuad Efendi ve
Âdile Sultan
(oturan).
İthaf yazısı:
Behiye Ablama
Hilfulud'tan
bir hatıra.
Haydarabad,
1943.

Osman
Fuad Efendi
Hindistan'da
ayrı avında, 1943.

Padişahın üçüncü emrine rağmen şehzade, İtalyanlara teslim olmaktan çekiniyor, belki de Şehzade Cem'in akıbetine maruz kalmaktan korkuyordu. Endişelerden dolayı heyet içinde İtalyanlara teslim olmaktansa Büyük Sahra'yı geçerek Gine Körfezi'ne gidip tarafsız durumda bulunan İspanyollara sığınma fikri ortaya çıktığında şehzade, bu seçeneği benimsediyse de bölge şartlarını iyi bilen subaylar tarafından iyi bir plan olarak görülmediğinden kabul edilmedi. Bunun üzerine İtalyanlara teslim olmaktansa o bölgede sıcak çatışma yaşanmamış olan Tunus'taki Fransızlara teslim olmanın daha akılcı bir yol olduğu fikri üzerinde ittifak edildi. Böylece barış anlaşması imzalanana kadar burada kalınabilecekti.²⁹

Şehzadenin asıl niyeti bir yolu bu bularak İstanbul'a dönmekti ama bu mümkün olmadı. 8 Mart 1919'da Tunus'un Duheybat adlı yerleşim merkezine ulaşılar.³⁰ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bu zamana kadar aradan dört aydan fazla bir zaman geçmiş, bu zaman zarfında şehzade Mütareke hükümlerine ve padişah emrine uymayarak vakit geçirmişti. Tunus'ta 17 gün kaldıktan sonra Fransız kuvvetleri tarafından iyi muamele görmekle birlikte İtalyanların baskısıyla bir anlaşma ile Trablus'taki İtalyan yetkililere teslim edildiler. Heyet, kalabalık bir İtalyan askeri birliğinin içinden protestolar arasında ve Trablusgarp halkına teşekkür edilerek şehre getirildi.³¹ Böylece şehzade veyanınındaki bir grup subayın esaret dönemi başlamış oldu. Osman

Fuad Efendi ve maiyeti Trablusgarp Liman'ında bir gemiye hapsedildi ve şehzade bu gemide bulunduğu sırada padişaha şu mektubu yazdı:

"O. F
Trablusgarp Limanı
30 Nisan 1919
Mabeyn-i hümayun başkâtibet-i celilesine,

2 numaralı tahriratımda da bildirdiğim vechile irade-i seniyye-i padişahiyyi yerine getirmek ve bir an evvel avdet etmek için birçok teşebbüştan sonra Tunus tarikiyle Trablus şehrine gelmeğe muvaffak oldum ve 25 Mart'ta Trablus şehrine muvâsalat ettim. İtalya hükümeti tarafından pek nezaketle karşılandım. Trablus limanında bulunan bir vapuru ikâmetime tahsis ettiler. Şimdiye kadar bu vapurda oturuyorum. Misafirperverlikle muamele görüyorum. Son altı ay zarfında çektiğim pek çok müşkilât âşabımda fena bir tesir husûle getirdiğinden 'nörasteniden' muzdarıbm. Trablus şehrinde bulunduğum bu uzun müddet zarfında İstanbul'dan ve ailemden hiçbir haber alamayışım beni pek müteessir ediyor.

Mütareke şerâiti vechile doğruca Tarblus'da İtalyan mevakiine gelmek mecburiyetinde bulunuyor idi isem de ahvâl-i dâhili buna hiçbir sûretle müsaade etmemiştir. Bundan dolayı 8 Mart'ta Tunus'da Duheybat'a vâsil oldum. Fransa hükümeti tarafından pek ziyade nezaket ve misafirperverlik gördüm. Duheybat'ta on iki gün kaldıktan sonra Mednin(?) şehrine muvâsalat ettim. Burada da aynı muameleyi gördüm ve serbest bırakıldım. Bu suretle 17 gün Tunus'ta geçtikten sonra Trablus'a geldim. Ahvâlin bu merkezde cereyan ettüğünü atabe-i ulûâ-yı hâret-i padişahiye arz edilmesini rica eder, hâk-i pâ-yi şâhâneye yüz sürerim.

Şehzade Osman Fuad"³²

Şehzade her ne kadar Fransız ve İtalyanlar tarafından iyi muamele gördüğünü belirtiyorsa da esaretin sınırlarını bozduğunu ve fevkalade rahatsız olduğunu da gizlemiyordu.

Bir Osmanlı şehzadesinin esir edilmesi İstanbul'dakiler açısından kaygı verici olmalıydı. Tarihte ikinci kez bir Osmanlı şehzadesi İtalyanların elinde bulunuyordu. Hatırlanacağı üzere Fatih'in oğlu Şehzade Cem Rodos şövalyeleri tarafından Fransa'ya götürülmüş, daha sonra anlaşma ile 1489'da Roma'ya getirilerek Papa'ya teslim edilmişti. Bir süre Roma'da kalan Cem, 1495 tarihinde Fransa Kralı VIII. Şarlı tarafından Napoli'ye götürülürken hastalanmış ve Napoli'de ölmüş yahut öldürülmüştü.³³ Yüzyıl sonraya yine bir Osmanlı şehzadesi Fransız ve İtalyan yöneticileri arasında esir olarak el değiştirmekteydi.

Şehzade'nin Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanmasının üze-

mücahitler, İtalyanlara baskı yapmaya başladılar. İtalyanlar, yedi yıldır esir tutulan İtalyanları serbest bırakmaları karşılığında şehzade ve yanındaki subayları serbest bırakacaklarını söyleyince anlaşma sağlandı. Bunun üzerine şehzade ve yanındaki Osmanlı askerleri, 26 Haziran 1919'da İtalyanlar tarafından Tobruk Yatı ile Trablus Limanı'ndan hareketle Napoli yakınlarındaki Ischia/Iskiya Adası'na götürüldüler. Osmanlı askerleri burada da yaklaşık üç ay bekletildiler. Adadaki hayatları gayet rahat ve konforlu olup Trablusgarp'takinin aksine esir muamelesi görmüyorlardı. Çeşitli eğlencelere katılıyor, muhtelif yerlere geziler yaparak sivil halkla irtibat kurabiliyorlardı. Onlar, "İski-

Trablusgarb'taki kuvva-yı Osmaniye-ye İOsmanlı kuvvetlerini kumanda eyleyen ve mütareke ahkâmına [hükümlerine] tevfikanlıyarak] o havadiden inifak ile layrılarakl İtalya'ya azimet eden [ulaşan] Şehzade Osman Fuad Efendi Hazretleri ahiren şehrimize avdet buyurmuşlar ve dün saray-ı hümayuna azimetle huzur-u padişâhiye bil-vusûl [padişahın huzuruna çıkmış] atabe-i seniyyeye arz-ı ta'zimât eylemişlerdir.[padişaha saygılarını sunmuşlar]"³⁷

Şehzade, Mehmed Reşad döneminde ve onun irade-i seniyyesiyle Trablusgarp'a gitmişti. O Trablusgarp'tayken Mehmed Reşad ölmüş (3 Temmuz 1918) ve yerine Vahdeddin padişah olmuştu. Şehza-

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından dört aydan fazla bir zaman geçmiş, bu zaman zarfında şehzade Mütareke hükümlerine ve padişah emrine uymamıştı. İtalyanların baskısıyla bir anlaşma ile Trablus'taki İtalyan yetkililere teslim edildiler ve şehzadenin Trablus Limanı'ndaki esaret dönemi başlamış oldu. Bu sırada Osman Fuad Efendi padişaha sağlık durumunu bildiren ve başından geçenleri anlatan bir mektup yazdı.

ünden yaklaşık 13 ay geçmişti. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla şehzade, Mondros öncesi savaş döneminden şikâyetçi değildi fakat Mütareke'nin imzalanması onun sınırlarını bozmuştu. Çünkü gemide güverteye çıkmak, gezinmek, haberleşmek yasaktı. Şartlar gereği tıpkı Osman Fuad Efendi gibi burada bulunan diğer subayların da zor bir dönemden geçtikleri muhakkaktı. Gemide bulundukları sırada İzmir'in işgal edildiği haberi üzerine sınırları bozulan şehzadenin yaveri Şerafeddin, denize atlayarak intihar etmek istedi fakat kurtarıldı. Şerafeddin, intihar girişiminin ardından İtalya'daki başka bir esir kampına götürüldü. Bu hareket, kalanların biraz daha rahat edecekleri Vali Recep Paşa'ya ait Tobruk Yatı'na sevk edilmelerine neden oldu.³⁴

Esirlerin gemideki ikametleri uzayıp üç ayı bulunca Türk subaylara olan sevgilerinden dolayı Trablusgarplı

ya Adası'nda adeta milyoner ve çok müteber turistler gibi" yaşadılar.³⁵ Libya'nın Giryân bölgesinde direnişe devam eden Türk subaylarının teslim olup buraya getirilmesiyle heyetler birleşti. Osmanlı subayları Napoli'den bir trene bindirilerek Brendizi'ye ve orada da vapura bindirilerek İstanbul'a yollandılar. Şehzade ve diğer esirler nihayet 7 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaştı.³⁶

Şehzadenin İstanbul'a gelişi, dönemi Osmanlı gazetelerine yansıdı ancak çok da önemsenmedi. *Tasvir-i Eşkâr*, heyetin İstanbul'a gelişinden iki gün sonra olayı birinci sayfadan "Esaretten avdet eden bir şehzademiz: Osman Fuad Efendi Hazretleri" başlığı ile duyurdu. Haberin devamı şu şekildeydi:

"Ahiren [geçende] İtalya'dan şehrimize avdet eyleyen [dönen] Şehzade Osman Fuad Efendi hazretleri.

de, yeni padişah Vahdeddin'i ziyaretinden bir gün sonra 10 Ekim 1919'da bu kez de kendisini Trablusgarp'a gönderen Enver Paşa'nın koltuğunda oturan Cemal Paşa'yı ziyaret etti. Buna dair yine *Tasvir-i Eşkâr*'da yayımlanan haber iki satırdan ibaretti:

"Şehzade Osman Fuad Efendi Hazretleri ve diğer esirler nihayet 7 Ekim

Şehzade Osman Fuad Efendi Hazretleri bu sabah Harbiye Nezaretine giderek Nazir Cemal Paşa ile bir müddet mülakat etmişlerdir."³⁸

Şehzadenin dönüşü *Tasvir-i Eşkâr*'da olduğu gibi İleri tarafından da fazla önemsenmemiş, haber ancak altıncı sayfada yer bulabilmişti. "Osman Fuad Efendi-Esnâ-yı harbe Trablusgarb'da bulunan şehzade Osman Fuad Efendi hazretlerinin mütarekeden sonra İtalya'ya azimet ettikleri malumdur." şeklinde baş-

Mehmed Selahaddin Efendi ve oğulları Ahmed Nihad Efendi (solda) ve Osman Fuad Efendi.

Şehzadenin İstanbul'a gelişi, dönemin Osmanlı gazetelerine yansdı ancak çok da önemsenmedi. Tasvir-i Eşkâr, heyetin İstanbul'a gelişinden iki gün sonra olayı birinci sayfadan "Esaretten avdet eden bir şehzademiz: Osman Fuad Efendi Hazretleri" başlığı ile duyurdu.

layan haberde şehzadenin vapurla İstanbul'a geldiği ve saraya giderek padişahla görüştüğü belirtiliyordu.³⁹

Fahri Ferik rütbesiyle Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanan Osman Fuad Efendi, savaş bitiminde gerçek rütbesine döndü ve 11 Kasım 1919'da binbaşılığa terfi etti.⁴⁰

Osman Fuad Efendi yurda döndükten bir süre sonra İtalya'ya gitti. Bu ülkeyi tercihinde muhtemelen İstanbul'a gelmeden önce İskiya Adası'nda kaldığı müddet zarfında gördüğü iyi muamele rol oynamıştı. Şehzade Mart 1922 tarihinden itiba-

ren birkaç senedir Roma'da yaşamakta ve Avrupa'nın muhtelif memleketlerini de gezmekteydi. 1922 yılı Mart ayı sonlarında Berlin'e gitmişti. Osman Fuad Efendi yalnız değildi. Yanında II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Roma murahhası Osman Nizami Paşa, şehzadenin Avusturya, İsviçre ve Almanya gibi ülkelere gidip geldiğini belirtiyordu. 7 Şubat 1922 tarihinde yürürlüğe giren Hanedan-ı Âli-i Osman Kararnamesi⁴¹ gereği hanedan işleriyle ilgilenmek üzere kurulan Encümen-i Âli-i Hanedan'ın üyeleri, birkaç seneden beri yurtdışında

bulunan şehzadelerin bu tavırlarının padişahın hoşuna gitmediğini çünkü tahsil ve tedavi gibi zaruri sebeplere dayanmaksızın uzun süre yabancı memleketlerde bulunmanın uygun olmayacağı düşüncisindedir. Encümen, Hanedan-ı Âli-i Osman Kararnamesi hükümlerine göre hanedan üyelerinin padişahın resmi izin almaksızın başkentin dışına çıkmalarının ve mücbir bir sebep olmadıkça da izin süresini uzatmalarının mümkün olmadığını, bu hususlara uymayanlara yapılacak muamelelerin ne olacağının kararnamede yazılı olduğunu belirtti. Eğer padişahın izni olursa bu şehzadelerin hemen yurda dönmeleri ve kararname metninin bir nüshasının gönderilmesi; yurda dönmelerinin önünde ciddi hukuki bir engel varsa bunu açık ve delilleriyle birlikte göndermeleri aksi takdirde kararname ahkâmının uygulanacağı kararı alındı. Mabeyn başkitaleti vasıtasıyla bu hususları hatırlatan bir yazı yazılarak taraflara iletilmesi kararı alındı.⁴²

Padişahın çağrısına hiç uymamış ya da gelip geri dönmüş olmalı ki Osmanlı hanedanının yurtdışına çı-

karıldığı 1924 yılı Mart'ında Osman Fuad Efendi yurtdışında, Roma'da bulunmaktaydı. Bu sırada Mustafa Kemal'den bir askeri kurye vasıtasıyla mektup almıştı. Mektupta; "Çok esef ederim anavatan dışında kalışınız için. İstisna yapamadım. Kanun umumî idi." deniyordu.⁴³ Şehzade öğrendiği Almancasının sağladığı kolaylıkla Avrupa'nın muhtelif ülkelerini dolaşabiliyordu. Nitekim hanedanın yurtdışına çıkarılmasından sonra Peşte'de bulunan diğer Osmanlı hanedan üyelerinden bazılarını ziyaret etmişti. Şehzade Mısır Hıdiv ailesinden Said Halim Paşa'nın

kardeşinin kızı Prenses Kerime ile evlendi ve 1932'de boşandı.¹⁴ Kasım 1924'te eşi Kerime ile birlikte Paris'te kalıyorlardı. Prenses Kerime daha sonra Prens Yusuf Kemal Bey ile evlendi. Şehzade zaman zaman Mısır ve Hindistan'a gidip kaldıysa da uzun süre Paris'te yaşadı.¹⁵ Son yıllarında ailenin reisliğini de yapan Osman Fuad Efendi, sürgünde yaşadığı Paris'te 1973 yılında 78 yaşında vefat etti.¹⁶

Osman Fuad Efendi, tahsilinin niteliği, bilgi birikimi, aldığı teorik bilgileri pratiğe geçirmesi ve cesareti ile Osmanlı hanedanı içerisinde sivrilmiş bir şehzade idi. Genç yaşına rağmen Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verdiği mücadele dikkate değerdi. Zira

burada başarısız olunmamasına rağmen İttifak devletlerinin başka cep-helerde başarısız olması şehzadenin de başarısız sayılmasına sebebiyet vermişti.

Osman Fuad Efendi askeri eğitime ilave olarak bilhassa müzik konusunda özel dersler almış ve bu konuda kendini bir hayli geliştirmişti. Çığan ve Viyana müziğine aşina, flüt ve özellikle keman konusunda iyi bir tahsil görmüş olup keman çalmayı pek severdi. Nitekim kabarelerde birkaç kadeh şarap içtikten sonra saz heyetinden aldığı kemani çok güzel çalar ve seyircilerden alkış alırdı. Yeğeni Ali Vâsib Efendi tarafından "pek neşeli ve sempatik" biri olarak tanımlanan Osman Fuad Efendi,

1915-1916'da İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında Alman ve Avusturya ileri gelenleri ile askeri erkânâ Çırağan Sarayı'nda ziyafetler verirdi. Süvari olduğundan Çırağan Sarayı'nın bahçesinde atlarıyla engelli koşuları yapar, iyi araba kullanırdı. Şehzade, pek çok insan tarafından beğenilip takdir edilmesine rağmen, mutaa-sıp çevrelerce modayı takip etmesi ve Batı tarzı hareketleri nedeniyle eleştirilirdi.¹⁷ Trablusgarp macerasında birlikte olduğu subaylardan İhsan Aksoley'e göre o: "Almanca bilen, keman çalan, ata iyi binen, samimi, nazik, terbiyeli, mütevazı ve kısaca iyi ve kelimenin tam manasıyla efendi bir insan"dı.¹⁸

CEVDET KIRPKI
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

- 1 BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), I. DÜİT 10230/Usulî İradeleri, 5/10, 18 Teşrinisani 1326/1 Aralık 1910.
- 2 <http://www.fenerbahce.org/kurumsal/detay.asp?ContentID=8>
- 3 BOA, LDÜİT, 4/19, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913.
- 4 BOA, DH MTY(Dahiliye- Mülteveviva), 3B/66, 06 Za 1331/7 Ekim 1913.
- 5 BOA, İrade Harbiye, Lef.1, 9 Kânunusani 1329/22 Ocak 1914.
- 6 BOA, İrade Harbiye Lef.2, 15 Kânunusani 1329/28 Ocak 1914.
- 7 Gazetinin haberi şu şekildedir: "Şehzadelerimiz Alman Karagahında Berlin- 10 Teşrinisani- Üç Osmanlı şehzadesi şahaneli- i seniyeyin Berlin Seferi Mahmut Muhtar Paşa tercümanlık vasfını ifa eden Ali Alman zabiti ile birlikte den imparatorun karagahına azzimet eylemidir. [Teşrinisani'de akrediten şehzadelerin tahsil-i askerlerini ikmal etmek üzere Almanya'ya azzimet eylemiş bulunan Şehzade Abdülhalim, Abdurrahim ve Osman Fuad Efendiler hazerâti olması muhtemeldir. T. Sabah, nr. 9035, 30 Teşrinisani 1330/12 Kasım 1914.
- 8 BOA, İTAL(İradeler-Taltihler), 477/1332/7 03, 10 Z 1332/19 Kasım 1914.
- 9 BOA, MV(Mevlâ-i Vâkîe Mazbataları), 199/95, 25 Teşrinisani 1331/24 Ekim 1915.
- 10 Ömer Faruk Efendi, 1917:15 içinde İken Almanya'da eğitim gönmekteydi. II. Meşrutiyet döneminde şehzade eğitiminde bulunan geniş bilgi için bkz. Cevdet Kırpkı, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminin Değişimi", *SDÜ Tın Cübeyyî Fakültesi Sosyal Bilimler Borsası*, Mayıs 2010, sayı 21, s. 99-130.
- 11 "İrade-i seniyeye 1269 Tarih:28 Ramazan 1334 Şehzadegâzinin süvari müâlim-i evveli Osman Fuad Efendi hâkâretinin lahrî yaverân-ı padişâhi silâhine idhal buyrulduğuna dair. Ziyaeddin Efendiye ait dosyaya mürbuttur." BOA, LDÜİT, 3/15, 28 Ramazan 1334/29 Temmuz 1916.
- 12 BOA, LDÜİT, 4/1131, 22 Nisan 1331/1917, 3. Ordu, I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara karşı faaliyetler geçirmiş, daha ziyade belgeleri teslim etmeye amacındaydı. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihî*, IX, Ankara, 1996, s. 415-416.
- 13 BOA, I. DÜİT, 7 B 1335/29 Nisan 1917.

- 14 BOA, DH, EUM, SSM (Dahiliye Nezaret-i Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyr ü Selâ Kalemî), Lef.1, 11/2-A, 27 Mayıs 1331/1917.
- 15 BOA, DH, ŞHR(Dahiliye Şifre Kalemî), 7B/263, 31 Temmuz 1331/1917.
- 16 BOA, DH, SFR, 79-A/38, 4 Eylül 1331/1917.
- 17 BOA, LDÜİT, 4/139, 13 R.1336/26 Ocak 1918.
- 18 Karal, *Osmanlı Tarihî*, s. 424, 425, 427.
- 19 Hamî Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kuzey Afrika'da 1914-1918", *Atatürk Araştırma Merkezi Borsası*, sayı 47, cilt 6, Temmuz 2000, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler/eriklik/eriklikcerikNo-295>
- 20 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler/eriklikcerikNo-295>
- 21 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler/eriklikcerikNo-295>
- 22 BOA, LDÜİT, 4/140, 2 Nisan 1334/1918.
- 23 BOA, LDÜİT, 4/140, 2 Nisan 1334/1918.
- 24 Doğan Uluç'un Mayıs 1970'te Osman Fuad Efendi ile yaptığı röportajın aktarması. Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 179.
- 25 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler/eriklikcerikNo-295>, Malta Adası'nı geçirdiği sırada uçak saldırısı nedeniyle denizaltının kapısının kapanması esnasında Osman Fuad geç kalınca kapak kalsına çarpmış, bu yara aylarca kapanmamıştı. Bunun üzerine yaralanı tedavi için bir operatör ile beraber evxana gönderilmişti. İhsan Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye Kuhranan Bir Türk Subayı'nın Anıları*, İstanbul, 2009, s. 37, 72.
- 26 Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, s. 52, 63, 69-70.
- 27 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler/eriklikcerikNo-295>
- 28 Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, s. 78-80.
- 29 Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, 81-83.
- 30 BOA, AFT(Ali Fuat Türkçü'den Evrak), 15/340, 30 Nisan 1919.
- 31 BOA, AFT, 15/340, 30 Nisan 1919, Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, s. 91.
- 32 BOA, AFT, 15/340, 30 Nisan 1919.
- 33 Cem Sultan'ın Papa Aleksandr Borsija tarafından zehirletilerek öldürüldüğü iddiaları arasında dır.

- 34 13 yıl esir hayatı yaşayan Cem'in cesedi ölümünden dört yıl kadar sonra 1999'da Bursa'ya getirilerek büyük biraderi Şehzade Mustafa'nın yanına defnedildi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihî*, II, Ankara, 1995, s. 173-174.
- 35 Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, s. 93-94.
- 36 Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, s. 97-100; Feridun Kanderim, "Birinci Dünya Harabide Trablusgarp'da Türk Müdâfâası", *Türk Tarih ve Coğrafya Borsası*, cilt 5, sayı 27, Nisan 1966, s. 252.
- 37 Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler/eriklikcerikNo-295>
- 38 Tasvir-i Eşkâr, nr.3883, 9 Teşrinisani 1335/1919, s. 1.
- 39 Tasvir-i Eşkâr, nr.3883, 10 Teşrinisani 1335/1919, s. 2.
- 40 Aynı sayıda şehzadenin saray ziyaretleri ile ilgili olarak da: "Şehzade Osman Fuad Efendi hâkâretinin den saray-ı hümayuna azzimete huzur-ı padişâhiye kabul buyrulmuş, zât-ı hâzret-i padişâhiye arz 12'at'ın eylemidir." *İleri*, 9 Teşrinisani 1335/1919, s. 6.
- 41 BOA, LDÜİT, 4/141, 10 Teşrinisani 1335/11 Kasım 1919.
- 42 Kararname hakkıdır da geniş bilgi için bkz. 2009, Cevdet Kırpkı, "Anadolü'da Savag, İstanbul'da Kanun Hazerâti ve Hanedan-ı Ali-i Osman Kararname", *SDÜ Fen Edebiyat İnkilâfî İnkilâfî İnkilâfî Dersleri*, Mayıs 2009, Sayı 99, s. 1-24.
- 43 BAQ, LDÜİT, 4/75, 29 Mart 1331/1912, Lef.1-2; BOA, Hanedan Dersleri, No.2, s. 69, 29 Mart 1331/1912.
- 44 Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, İstanbul, 2009, s. 179.
- 45 A. Vâsib, bu prensesin Abbas Halim Paşa'nın kızkardeşi Hatice'nin kızı olduğunu belirtirken (Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin İhtidârı*, s. 133). Ötek, Abbas Halim Paşa'nın kız olduğunu belirtmektedir. Nâhid Sırı Ökçü, *Bilinmeyen Yaşamıyola Saraylılar*, İzzazlayan, Alpay Kabacak, İstanbul, 2006, s. 192-193.
- 46 Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin İhtidârı*, s. 60, 172, 258, 303, 313.
- 47 Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 179, Bardakçı, 17 yapında ölüğünü belirtiyorsa da arşiv belgelerine göre doğum tarihi 1895 idi.
- 48 Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin İhtidârı*, s. 62.
- 49 Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye*, s. 93-94.

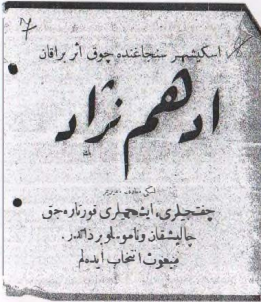
EDHEM NEJAD'IN SEÇİM BEYANNAMESİ

METE TUNÇAY

"Yarın sulh yapacağız; bu sulh hayat meselesidir. Sulhtan sonra kanunları; mektepleri, yolları, sıhhati, çiftçiliği, iktisadiyatı harab memleketi yeni baştan yapacağız; bu memleketimizin ilelebed kurtulma meselesidir. İşte beyanatım sizlere sulhu ve sulhtan sonraki işleri nasıl yollarla başartmak istediğimi anlatacak..."

Eskişehir sancagında çok eser bırakan Edhem Nejad Bey, Eski Maarif Müdürümüz çiftçileri, işçileri kurtaracak çalışan ve namuslu bir zattır. Mebus intihab edelim.

Edhem Nejad
(?1887-Sürmene
açıkları,
Karadeniz
Ocak 1921).

Türk Spartakistlerinden olup da, 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi grubu içinde Trabzon açıklarında öldürülen TKP Genel Sekreteri Edhem Nejad Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası tarafından 1919 sonlarında Osmanlı Meclis-i Meb'usani'na Eskişehir'den aday gösterilmiş, ama seçilememiştir. Ben Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 kitabıma onun hakkında uzun bir dipnot koymuştum — s. 336-337/ dn. 186. — Aynen alıntılıyorum:

Edhem Nejad (1887- 1921), eğitim alanında çalışmış, soylu bir aileden gelen eski bir Türkçüdür. 1908'den önce, İttihatçı ilişkileri dolayısıyla yurt dışına kaçmış, Fransa ve Amerika'ya gitmiştir. Meşrutiyet'in İlanı üzerine İstanbul'a dönerek öğretmenliği başlamış. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Manastır, Bursa, İzmir darülmualliminlelerinde müdürlük ve maarif müdürlüğü yapmıştır. Edhem Nejad, bu dönem

Şûra-yı Ümmet, Ulûm-u İstima'ye, Siper-i Sâika, Sây ve Amel (Edirne) gibi gazete ve dergilere yazılar yazmış. Terbiyevî Yeni Fikir adlı pedagojik bir dergi çıkarmış ve İzmir'de öğretmen okulu müdürü iken Aydın il genel meclisi için verdiği raporu Terbiye-i İptidaiye İslahatı adlı küçük bir kitap halinde yayınlamıştır. 1915. Bu kitapçık Tahsin Yılmaz tarafından yeni harflere çevrilip dilce sadeleştirilerek "İlk Eğitim Reformu" başlığı ile Ülke dergisinde (sayı 4, 1978, s. 274- 303) basılmıştır. Alpay Kabacalı da, Sosyalist Kültür Ansiklopedisi'ndeki (cilt 6, s. 434- 37) "Edhem Nejad" maddesine, onun 1911'de Sırat-ı Müstakim'de (cilt 7, sayı 157) yayımladığı bir makalenin Sait Kırkgözlü tarafından yapılmış sadeleştirilmesini eklemiştir: "Eğitimimizde Noksanlık Var" (ilk basımı: Sanat ve Toplum. Kasım- Aralık 1978

sayısı). Tevetoglu, Edhem Nejad'ın 1912 Şubat- Mart aylarında Türk Yurdu dergisinde çıkan "Manastır'da Hayat-ı Aile" başlıklı iki sayı devam eden bir yazısına işaret etmektedir; s. 108/n. 117. Edhem Nejad'ın 1913'te İstanbul'da çıkardığı Tekamül ve Kanunları adlı eseri, H. Z. Ülken memleketimizde yazılmış ilk sosyolojî kitapları arasında anmaktadır. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I, s. 265 ve n. 60. Birinci Dünya Savaşı'nda Edhem Nejad, Eskişehir Maarif Müdürlüğü'nde bulunmuş ve gönüllü olarak askerlik yapmıştır. Daha sonra Maarif Nezareti Neşriyat Dairesi'nde vazifeli iken, tetkikat için Almanya'ya gitmiştir (Eylül 1918). O ay Büyükdada'da kaleme aldığı, kadınlarla ilgili (hayli tutucu) iki makalesinin çevrimyazısı için bak. Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sayı 119 (Mayıs 1990), s. 72- 74. Edhem Nejad bu tarihten itibaren sola kaymıştır. Kurtuluş çevresindeki çalışmalarını, aşağıda Bölüm III'te göreceğiz.

Edhem Nejad'ın Bursa Darülmuallimini müdürü iken yazdığı, Türklük Nedir ve Terbiye Yolları adlı kitap, Savaşın önceki yıllarda Türkçü olduğunun en açık delilidir. Ziyetullah Nuşirevan'a göre de, Edhem Nejad "Çerkes" olmakla birlikte, bu dönemde mutaassıp bir Türkçü idi. (Aslında yalnız ana tarafından Çerkeslik vardır!) Bak. Zenon, "Edhem Nejad Arkadaş," Mustafa Suphi ve Yoldaşları, s.

Muhterem Eskişehir Sancağı ahalisi!

ÇEVİRİMYAZI: ŞEYDA OĞUZ

[Çok sevdiğim ve sevdiğimden kendisini yükseltmeye çalıştığım Eskişehir sancağı için, Çiftçi Derneği mebus namzedliğini koydu.] Siyasi akidelemler merbut olarak işbu namzediğimi sizlere aşağıdaki programla teyid ve izah edeyim.

Biliyorsunuz kardeşlerim, ezen bir harpten çok yorgun çıktık. Memleketimizi yeni baştan yapmaya çok muhtaç bir halde bulduk. Eski senelerden beri zaten terakiden kalan vatanımız bugün mahir ve bilgili tedaviler bekliyor.

Yarın sulh yapacağız; bu sulh hayat meselesidir. Sulhtan sonra kanunları; mektepleri, yolları, sıhhatı, çiftçiliği iktisadiyatı; harab memleketi yeni baştan yapacağız; bu memleketimizin illebede kurtulma meselesidir. İşte beyanatım sizlere sulhu ve sulhtan sonraki işleri nasıl yollarla başartmak istediğimi anlatacağım...

Eskişehir sancağı beni efalim ve mesaim ile tanıır; o halde sizler için kardeşler, en açık bir program, benim size malum olan efalim olacaktır.

1: SULH MUAHEDESİ

Sulh muahedesi ni şöyle kabul ederim: (A) Türkiye denilen, Türkçe konuşulan ve Trakya'dan Kafkas hududlarına, İran hududundan Kilis ve Akdeniz sahillerine kadar imdad eden vatan toprağında Türkiye müstakim olmak, (B) hiçbir mül esirin memleketimizin hakimiyetine dahil olmamak şartıyla.

2: GARBIN MÜZAHERETİ

Harap memleketimizi yeniden yapmak, fakir ahalimizi refaha ve hakkına eristirmek için garbın ilminden, fenninden, tecrübesinden ibaret müzaheretinden istifade etmemelidir diyorum.

3: HALKIN KUVVETİ

Kanun-ı esasiyemizin millete daha kuvvet irade verecek surette tadilini

ve meclis-i Mebusan'dan geçmeden katien kararname ve muvakkat kanun neşredilmesini isteyeceğim.

4: HÜRRİYET

Serbest toplanmak, serbest yazmak aleyhindeki kanunların ılgısı ve badelma madde yapılmasını talep edeceğim.

5: İNTİHABAT

Vasiye muhtaç olmayan ve hukuk-i medeniyesine sahip olan yirmi yaşını ikmal etmiş her ırdın doğrudan doğruya, müsavi intihab hakkına malik olmasına ve nisbi usulün kabulüne taraftarım.

6: HARB VE ASKERLİK

Harb ve sulh kararlarının yalnız millet vekilleri tarafından verilmesine ve milletler arasında çıkacak itihafaların hüküm usulüyle halledilmesine dünyada terk-i teslimat oluncuya kadar vakt-i hazırda mahdud miktarda asker toplanmış bulunmasına lüzum görürüm.

7: ÇİFTÇİLERİMİZ

Memleketin hayatı olan çiftçilere ve işçilere hükümetin fevkalade müzaheret etmesi muktedir. Aşar vergisinin çiftçinin hakkını; daha ziyade kurur bir surette değiştirilmesi... Çiftçiye kolaylıkla yeni ziraat alati ve çeki hayvanları verilmesi... Arazinin sulanma ve bataklıkların kurutulmasına çalışılması... Çiftçi muavenet kasalarının dünyanın her yerinde kabul gördüğü üzere işçi ve çiftçiye mahsus kaza, maluliyet ve ihtiyarlık sigortalarına ve köylünün hakkını koruyan (kooperatif) alım ve satım şirketlerinin ve sendikaların ihdası... Ziraat tecrübe-hanelerinin ve çiftçilik ve sanayi-i ziraatı amele ve ameliyat mekteplerinin açılması hükümetin vazifesi olmalıdır.

8: DAHİLİYE, BELEDİYE

Nahiye teşkilatının bir an evvel tatbikini, belediyelerin ahalinin hakimiyeti altında tam bir istiklale nalliyetini, merkezîyet usulünün devam etmemesini isterim.

9: MAARİF, TAHSİL, TERBİYE

Umum ahalinin suhuletle istifadesini temin etmek üzere dercatt-i tahsil

meccani ve ibtidai mektepleri mecburi olmalı; işçinin ve çiftçinin ve şehrinin işine yarayacak bilgileri veren iş mektepleri açılmalı, yaşı geçmişi yeni usulilerle boş zamanlarında okutulmalı, darülfünunlardan ve büyük mekteplerden fakirlerin de istifade etmesi çareleri bulunmalı, ahalinin bilgisini artıran halk alı mektepleri tesis edilmeli. Velhasıl şimdi ahalinin tahsil uğrunda eskiye nisbetle pek çok masraf olunmalıdır.

10: HAK VE MAHAKİM

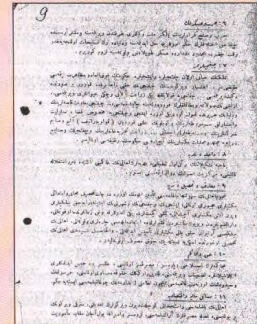
Muhakemelerin ıslahı ve parasız, masrafsız olmasını, haksız yere hapsedildikleri anlaşılanlara tazminat verilmesini, kadın ve erkek hukukta müsavi olmasını, hırsızlığı ve haddülugul ortadan kalkması için nizamlı jandarmanın çoğaltılmasını isteyeceğim.

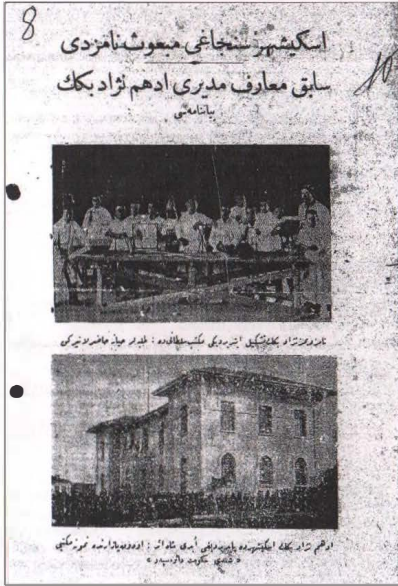
11: MESAIL-İ MALİYE VE İKTİSADİYE

Ahalinin yaşamasını ve istisnâ-ı güçleştirten vergilerin tadilini, mütakkeri verginin yer bulmasını, fazla masrafların azaltılmasını, lüzumsuz ve israfa yol açan makâm, memuriyet ve meclislerin lağvını, memurların maaşlerinin teminini, memleketimizin tabii zenginliğinden ve sanayi istidadından istifade olunmasını, su ve kara yollarının siyasi maksadı yerine memleketin inkişaf ve ihtıyacına göre tesisini, işsizleri mecluri çalışmalara sevk için iş sahaları, hazırlanmasını, çiftçi reñber ve işçi ahvalının tanzimi için iş oda ve memuriyetlerinin ihdasını talep edeceğim.

12: HAYAT VE SIHHAT

Memleketimize hakkı sahip olmamız için ahalinin tamamen sıhhatte olması, şâri ve vahim hastalardan ortadan kalkması, vefiyatın azalması, nüfusun çoğalması iktiza eder. İşçi ve reñberin sa'y ve istirahat maddeti beynelmil tayin edilecek usullere göre tanzim edilmeli, fakir sınıflar için 'hastalıklar, çocuk doğmalarına ve kazalara karşı' hükümetin teşkilat-ı mahsusası olmalıdır.

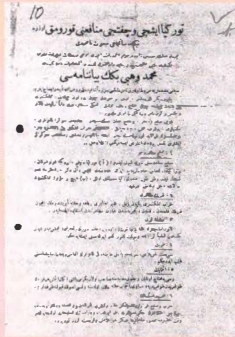
Eskişehir sancağı mebus namazı Sabit maarif müdürü Edhem Nejad Bey'in Beyanamesi.

Namzedimiz Nejad Bey'in teşkil ettirdiği Mekteb-i Sultanî'de. Talebeler hayata hazırlanırken.

Edhem Nejad Bey'in Eskişehir'de yaptırıldığı eheli şaheser: Oduş Pazarı'nda Numune Mektebi "şimdi hükümet dairesidir".

71- 75. Bu kitapta onun solcu bir yazısına da yer verilmiştir. "Darümualliminli Gençlere" s. 75- 77. Ziyetullah, Ethem Nejat'ın "kendisine sosyalist hatta komünist namı verdikten sonra" bile "yazdığı makaleleri arasında küçük burjuva ve münevveran sosyalizmine temayülün "gayet kuvvetli" göründüğünü de kaydetmektedir. Ethem Nejat'ın pedagoğu hakkını da bak. İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy*, s. 176- 188, 237- 245 ve *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü*, s. 135- 136.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Yeni Adam* dergisinde yayımladığı "Hayatını" tefrikalarının 112'ncisinde (s. 18), başında bulunduğu Şemsülmekâtib'e öğretmen ararken kendisine tavsiye de bulunabilecek, emniyete layık biri olarak onu zikrediyor: "Benim tanıdığım böyle adamlardan merhum Ethem Nejat vardı. Ethem Nejat idealist ve inkılâpçı bir terbiyeci idi. Manastır'da Darümuallimin müdürlüğü etmiş, birçok talebe yetiştirmişti. Ethem Nejat'a çok inanıyordum. Fikrimi kendisine söyledim. O bana, "Sizin istediğiniz gibi iki genç muallim var, onları göndereyim" dedi. Bu muallimlerden biri Ahmet Nuri, diğeri Behram Lütü idi. İkisi-

Bunun arkasında, aynı 12 maddelik program,

Türkiye işçi ve çiftçi menafını korumak üzere

Niğde sancağı mebus namazı Borlu Sarı Müderrisade merhum Ahmet Rasid Efendi oğlu Dersaadet ve Beyrut Hukuk Mektepleri sabık muallimlerinden ve Berlin Darülfünun felsefe ve iktisadiyat mezunlarından Mehmed Vehbi Beyin Beyanamesi olarak tekrarlanmaktadır.

İleriki yıllarda Tüicaret Umum Müdürü, Yüksek İktisat Mektebi Profesörü, İstanbul Tüicaret Odası Umumî Kâtibi, CHP'den (VII. Dönem, Bağımsız) İstanbul milletvekili olan Vehbi Sarıdal için *Türkiye'de Sol Akımlar 1908- 1925* kitabımda bkz. S. 718-19/ dn. 16. O sırada TİCŞF reisi olan Vehbi Bey, 1920 seçimlerinde İstanbul'dan aday olmuş ve 14 müntehib-i isâni (ikinci seçmen) oyu almıştı.

ni de aldım. Bunlardan Ahmet Nuri Şemsülmekâtib'te benimle birlikte ve benden sonra Nişantaşı Sultanîsinde muallimlik ve Çamlıca İnas Sultanîsinde memurluk ettikten sonra Cihan Harbi yıllarında verem olup ölen Ahmet Nuri'dir. Behram Lütü ise, şimdi Sivas Ortaokulu müdürü olacak."

Ethem Nejat'ın 1920 yılının başında *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan ve Prens Sabahattin'in savunduğu bireyciliği sosyalizm açısından eleştiren bir yazısı için bak. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 363- 68. 2 Şubat 1920 tarihli *İlham*'da çıkan aynı konuda daha önce yazdığı iki yazıya da değinen,

öğretmenlerin durumlarının düzeltilmesiyle ilgili bir makalesi için bak. *Katki*, Sayı 2 (15 Ekim 1970), s. 17- 19.

Topçuoğlu'nun ileri sürdüğüne göre, Kurultay öncesinde Şerif Manatov Ankara'dan İsmail Hakkı ve Salih Hacıoğlu ile İstanbul'dan Ethem Nejat ve Mustafa Mermi'yi getirmiş, 6 Eylül'de de (Suphi çevresinden) Yakup Kınaoğlu İstanbul'dan Sadrettin Celâl i (Şefik Hüsnü'nün T.K.P. Birinci Kongresi için yetkilendirme belgesiyle) getirmiştir. *Neden 2 Sosyalist Parti*, s. 64 v 71.

İstanbul ve Ankara'dan gelenlerin ne zaman hareket ettikleri kesinlikle bilinmemektedir. Bu tarih, Ethem Nejat'a Kurultay'a giderken Anadolu'daki T.K.P.'nin imatname verdiği –yukarıda s. 319/n. 132- doğrusa, Haziran'dan erken olamaz. Ancak, Ethem Nejat'ın Birinci TBMM için Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından gösterilecek beş aday içine girmesinin son konusunu edidiği, fakat onun bu tarihte Türkiye'den ayrıldığı olduğu yakınlarına söylenmektedir. Buna göre, 1920 ilkbaharında yola çıkmış olmak gerekir. Öte yandan, Ethem Nejat 1919'da yapılan son Meclis-i Mebusan seçimlerinde Ahrar Fırkası'nın Eskişehir Adaylarındandı: "Meb'us namzedimiz Ethem Nejat Bey Eskişehir'de Ne Yaptı?" *Tarih ve Toplum*, sayı 61 (Ocak 1989), s. 40- 41.

Bu nota eklemek isterim ki, Edhem Nejad ile keza kader yoldaşı (Arap) İsmail Hakkı'nın İstanbul Komünist Grubu'nca, Komintern'in 19 Temmuz- 7 Ağustos 1920 tarihleri arasında Petrograd ve Moskova'da toplanan ikinci kongresine katılmak üzere Rusya'ya gönderildikleri, ama geciktikleri için ancak Eylül başında Bakü Kurultayına gittikleri ve Kurultay ertesinde orada kurulan TKP yönetim kuruluna seçildikleri konusunda artık elimizde belgeler var. Notta alıntılanığım Topçuoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, Salih Hacıoğlu, M. Nermi ve Sadrettin Celâl in 1920'de Bakü'ye gitmiş olmadıklarını da kesinlikle biliyoruz.

Beyanname bir önceki sayfada incelenebilir.

Türkiye’de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O’nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

İDEALİST BİR MÜCADELE ADAMI:

TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA - I

SEZAI BALCI - MUSTAFA Balcioğlu

Ali Başhamba, Fransız yönetimindeki Tunus'ta Genç Türklerden esinlenerek önce Genç Tunuslular hareketini başlatmış, bu amaçla basın ve konferans yoluyla halkı aydınlatmaya çalışmıştır. İttihad-ı İslam fikirleriyle İslam dünyasında büyük şöhrete sahip olan Başhamba'yı, Fransızlar Tunus'tan sürmüştür. İstanbul'a gelerek, Osmanlı bürokrasisi içinde Adliye Nezareti Heyet-i Teftişîye Başkanlığı, Şura-yı Devlet azalığı ve vefatına kadar Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi Başkanlığı yapan Tunuslu Ali Başhamba'nın hayatı ve bilhassa Türkiye'deki faaliyetleri bu makalenin çerçevesini oluşturmaktadır.

Türkiye'yi ziyaret eden Tunus Cumhurbaşkanı Habîb Burgiba, 29 Mart 1965 tarihli *Milliyet* gazetesinde yayınlanan "Türkiye ve Tunus" başlıklı makalesinde, "vatanlarını terke mecbur olan ilk Tunus milliyetçilerinin sizin memleketinizde neler aramış olmaları çok manidardır. Ali Başhamba ve Hayreddin Türkiye'de kendilerine sıcak bir barınak bulmuşlardı. Hatta bu sonuncusu kendisine bir kariyer dahi yapmıştı" demektedir.

Burgiba'nın sözünü ettiği Hayreddin, Türk siyaset ve düşünce hayatında derin izler bırakmış olup II. Abdülhamid devrinin sadrazanlarındandır. Burgiba'nın yazısında Ali Başhamba'nın Türkiye'deki kariyerinden söz etmemesi ilgi çekicidir. Hâlbuki Ali Başhamba Türkiye'de yüksek yargı organlarında görev yapmış, Hukuk-ı Ale Kararnamesi gibi uluslararası bir hukukî düzenlemenin çalışmalarına katılmıştır. Diğer taraftan, dünyanın her tarafında etkinliklerde bulunan imparatorluk gizli servisinin de uzun süre başkanlığını yürütmüştür. Burgiba'nın Türkiye'de böylesine önemli işler gören Ali Başhamba'nın kariyerin-

den söz etmemesi, muhtemelen yürüttüğü görevlerle ilgili tanı ve açık bilgisinin olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Gerçekten de Ali Başhamba'nın Tunus'taki hayatına ilişkin pek çok bilgi vardır. Onun biyografisiyle ilgili eksiklikler Türkiye'de bulunduğu yıllara aittir. Bu çalışmanın amacı, Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi belgelerinde Ali Bey Başhamba olarak anılan Tunuslu entelektüel ve mücadele adamının biyografisine katkıda bulunmaktır.

Güçlü bir Arap-Fransız kültürü ile yetmişmiş bir avukat olan Ali Bey Başhamba,⁵ Hayreddin Paşa'dan sonra "Tunus'un ikinci babası" olarak anılmaktadır. Ali Başhamba, Fransız yönetimi altındaki Tunus'ta Genç Türklerden esinlenerek önce Genç Tunuslular hareketini başlatmış, bu amaçla basın ve konferans yoluyla halkı aydınlatmaya çalışmıştır. İttihad-ı İslam fikirleriyle İslam dünyasında büyük bir şöhrete sahip olan Başhamba, Fransızlar tarafından Tunus'tan sürülmüştür. İstanbul'a gelerek, Osmanlı bürokrasisi içinde Adliye Nezareti Heyet-i Teftişîye Başkanlığı, Şura-yı Devlet azalığı ve vefatına kadar Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkîye Dairesi Başkanlığı yapan Tunuslu Ali Başhamba'nın⁶ hayatı ve bilhassa Türkiye'deki faaliyetleri bu makalenin çerçevesini oluşturmaktadır.

AİLESİ VE EĞİTİMİ

Tunus'ta doğan⁵ Ali Başhamba'nın dedesi Tunus'ta kalmış olan yönetici Türk elçiden Şerif Ali Başhamba, babası da Ahmet Başhamba'dır.⁶ Ali Başhamba'yı tanıyan Ziya Gökalp,

Ali Başhamba, Tunus'ta Genç Türklerden esinlenerek Genç Tunuslular hareketini başlatmış.

Tunus Beyi, Bardo'daki ikametgâhının girişindeki merdivenlerde.

706 TUNIS. — S. A. le Bey de Tunis, entouré de sa suite sur l'escalier du Bardo. ND, Phot.

onun için "yedi atası Türk mürit bir Tunus milliyetperveri" ifadesini kullanırken konu ile ilgili incelediğimiz bütün kaynaklar Ali Başhamba'nın Türk kökenli olduğu konusunda hemfikirlerdir.⁸ Ailenin sahip olduğu hamba (hanba, hempa) unvanını Zanetti, askeri bir unvan olarak zikretmektedir. Osmanlılar tarafından Kuzey Afrikalı yerli aşiretlerden alınan askere hanba (çoğulu havanib) denmektedir. Özellikle Tunus'ta hanba unvanı, Tunus Beyi'ni koruyan askerlere verilmektedir. Başhamba ise bu askerlerin komutanlarına verilen bir unvandır.⁹ Ali Başhamba'yı yakından tanıyan İsmail Hami Danişmend, bu hususa ilişkin olarak "merhumun soyadı telâfuz itibarıyla Arapçalaşmış bir Osmanlı unvanıdır. Bu isim Tunus Beylerinin Başmabeynciliği'nde bulunmuş alan dedelerinin resmi unvanı olan başhempa terkibinden muharref'tir"¹⁰ demektedir. Böylece Zanetti ve Danişmend, başhamba'nın bir unvan olduğu, Ali Başhamba'nın cemâllerinin de Tunus sarayına karabeterleri hususunda birleşmektedirler.

Ali Başhamba, lise öğrenimini Tunus'un Galatasarayı' olarak adlandırılacak olan, Hayreddin Paşa tarafından kurulan ve Tunus'un modernleşmesinde önemli bir rol oynayan

Sadık Koleji'nde yapmıştır.¹² Daha sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde (Faculté de Paris) öğrenimini tamamlamıştır.¹³ Bununla birlikte bazı kaynaklarda hukuk doktorası yaptığı da belirtilmektedir.¹⁴ Osmanlı belgelerinde ise 22 Eylül 1913'te Ali Başhamba'nın İstanbul'daki ilk memuriyeti olan Heyet-i Teftişîye Riyaseti refakatine atanma yazısında Paris Hukuk Fakültesi mezunu olduğu özellikle vurgulanmıştır.¹⁵ Ali Başhamba'nın, Paris'teki öğrenciliği sırasında Paris'te bulunan Genç Türklerin önderleri ile de görüşmüş olması muhtemeldir. Ali Başhamba, 1908 yılında General Hüseyin'in

İtalyan kökenli eşinden olan kız Mariannina-Faride Hüseyin ile evlenmiştir.¹⁶

1906-22 arasında Tunus Beyi olan Mohamed el-Naceur.

TUNUS'TAKİ FAALİYETLERİ

Ali Başhamba'nın hayat hikâyesi ile Türkiye ve Tunus'un 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki tarihi oldukça örtüşmektedir. 1574 yılında tamamen Türk idaresine geçen Tunus, 12 Mayıs 1881 tarihli Bordo veya Kassar-Saïd Antlaşması ile Fransız işgali altına girmiştir.¹⁷ Fransız yönetimi başlangıcında Tunus'ta Hayreddin Paşa döneminden yetişme laik ve Batı eğilimli bir aydın veya okumuş grubu bulunmaktaydı.¹⁸ Bunların bir kısmı, Fransız işgali karşısında memleketlerini terk edip İstanbul'a gitmişlerse de çoğu, zamanla Fransız yönetimi içinde istihdam edilmişlerdir. 1888'de çıkmaya başlayan ilk Tunus gazetesi bu çevrenin eseridir. Bu aydınlar daha sonra Tunus'un el-Ezheri denilebilecek ve Selefi fikirlerin kaynağı durumunda olan Zeytûne Medresesi'ne¹⁹ karşı, İbn-i Hâldûn'un adına izafeten Hâldûniye Medresesi'ni kurmuşlardır. Bu medreseden daha aydın din adamları yetişmiştir. Bu çabalar sonucunda Genç Türkler hareketi zamanına rastlayan dönemde, Tunus'ta Genç Tunuslular akımı doğmuştur. Bu ha-

reketin mensuplarının çoğu Sadıkî Koleji'nden mezun olup, Fransa'da eğitim görmüş kimselerdi. Bu aydın grubunun en önemli ismi, Tunus'un Hayreddin'den sonra ikinci babası diye bilinen Ali Başhamba'dır.²⁰

Paris'te hukuk tahsilini tamamlayan ve Tunus'ta avukatlık yapmaya başlayan Ali Başhamba'nın Tunus milliyetçiliği yolundaki ilk çalışmaları 23 Aralık 1905 tarihinde kurulan Sadıkî Koleji Öğrencileri Derneği'nde (Association des Elèves du College Sadiki/Old Sadiki's Society) başlamıştır. Bu derneğin mensuplarının birçoğu

değişikliğinin hükümet tarafından onaylanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece diğer okullardan daha güçlü bir eğitim alan Sadıkî Koleji öğrencileri geleceğin mesleklerine yöneltilmişlerdir.²¹

Eğitim yoluyla Tunus'u Fransızların etkisinden kurtarma çabalarını yürütmenin yanı sıra Ali Başhamba, Tunus'ta Fransız idaresine karşı halkın uyandırılması için Genç Türklerden ilham alarak 1906'da Genç Tunuslular (Tunusül-Fetât/Jeunes Tunisiens/Young Tunisiens/The Evolutionist Party of Young Tunisiens)

karşı hazırlanan bir savaşın perde arkası" olarak açıklamıştır.²⁶ Bu amaçla, arkadaşlarıyla Genç Tunusluların yayın organı olarak 7 Şubat 1907'de *Le Tunisien* adıyla haftalık yayınlanan Tunus'un ilk Fransızca gazetesini çıkarmıştır.²⁷ Gazetenin ilk sayısında Tunus halkının siyasi, sosyal ve ekonomik isteklerini dile getirmiş ve halkı, hakları için mücadeleyle çağırmıştır. *Le Tunisien*, Fransızca yayınlanmasına rağmen çok geçmeden milliyetçi çizgi yakalamıştır.²⁸ Bu gazete ile Tunusluların meşru haklarını savunmayı ve hür fikirleri yaymayı gaye edinmiştir.²⁹

Başhamba ve arkadaşları 7 Şubat 1907'de *Le Tunisien* adıyla haftalık yayınlanan Tunus'un ilk Fransızca gazetesini çıkarmıştır. Gazetenin ilk sayısında Tunus halkının siyasi, sosyal ve ekonomik isteklerini dile getirmiş ve halkı, hakları için mücadeleyle çağırmıştır. *Le Tunisien*, Fransızca yayınlanmasına rağmen çok geçmeden milliyetçi bir çizgi yakalamıştır.

Tunus Devleti'nin kurucusu ve ilk devlet başkanı (1957-87) Habib Burğiba (1903-2000)

Sadıkî Koleji'nde okuduktan sonra yükseköğrenimlerini Fransa'da tamamlamışlardır. Derneğin başlıca üyeleri, ilk başkanı olan Hayrullah b. Mustafa, Ali Başhamba, Abdülcelil Zauouche, Ahmed Ghattas, Hasan Gallatî, Hüseyin Bo Hacıb, Ahmed eş-Şerif ve Beşir Sfar gibi daha sonra Fransız yönetimine karşı eylemlere girecek olan isimlerdi. Bu gruba göre: modern eğitim ile geleneksel eğitimin bir arada yaşaması bir te-zattı. Bu grup Sadıkî Koleji'nin yapısını modernize etmek amacıyla bir dizi çalışmada da bulunmuştu. Sadıkî Koleji'nin gece sınıflarında Latince, edebiyat ve Fransızca ve daha sonra Arapça olarak matematik dersleri vermişler, derslerin dışında Tunus halkını aydınlatmak için 1906-1907 yıllarında 84 konferans düzenlemişlerdir.³¹ Böylece Sadıkî Koleji, Fransız tipi bir liseye dönüş-türülerek Tunus reform tarihinin ve eğitim hareketinin başlıca merkezi olmuştur. Bu bakımdan Sadıkî Koleji gelecek nesillere geniş bir ufuk hazırlamıştır.³² Ali Başhamba'nın Sadıkî Koleji ile ilgili çabaları 1910 yılında yapılan büyük bir müfredat

hareketini de başlatmıştır.³⁴ Bir grup siyasetçi ve gazeteciden oluşan Genç Tunuslular hareketi, Tunus'a milli bağımsızlık, modernleşme ve vatan kavramlarıyla Batı tarzı eğitimi yayma fikirlerini getirmiştir.³⁵

Ali Başhamba, kendisinden daha yaşlı meslektaşlarının etkilendiği Arapçılık fikrini yaymaya çalışan Selefîye öğretmenlerine daha az ilgi göstermiştir. O daha çok Panislamizmden ve Genç Türklerden etkilenmiştir. Genç Tunusluların fikirlerini "Fransızlara

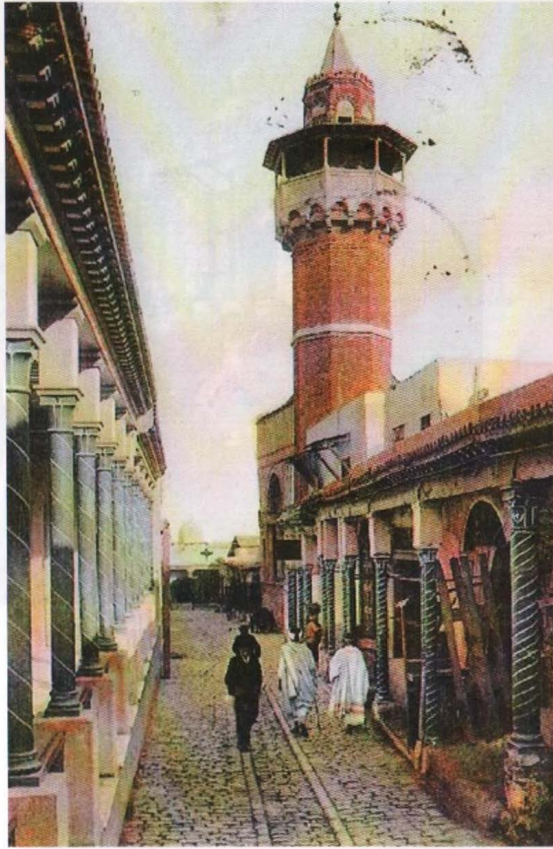
Bunların yanı sıra *Le Tunisien*, Tunus'un siyasi, sosyal ve ekonomik meseleleri üzerinde de durmuştur. Tarımın ve yerel endüstrinin modernizasyonu, Fransız yönetiminin topladığı emlak vergisinin kamuya ve sağlık kuruluşlarına aktarılması, yerel küçük çiftçiler lehine isahat yapılması, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, orta ve yüksek öğretime erişimin kolaylaştırılması, yerel işgücünün kamu idaresine ve yerli halkın yönetime katılımı ve Tunusluların Fransız yönetimi tarafından keyfi uygulamalara maruz kalmaması konuları ağırlıklı olarak gazetedeki işlenmiştir.³⁶ Böylelikle Genç Tunuslular, programlarına Fransız kamuoyunun da dikkatini çekmeye çalışmışlardır.³⁷ Genç Tunuslular fırsat buldukları her platformda bu fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. 6-10 Ekim 1908'de Paris'te toplanan Kuzey Afrika Kongresi'ne (Congres de l'Afrique du Nord) katılmışlardır.³⁸ Kongrede Beşir Sfar, Tunus için özgürlük, eşitlik ve adalet talebinde bulunmuştur.³⁹

Öte yandan *Le Tunisien* iki dilli Tunus milli hareketinde önemli

bir boşluğu doldurmuştur. Başhamba, 8 Kasım 1909'dan itibaren *Le Tunisien*'i, Arapça olarak *et-Tunisi* adıyla çıkarmaya başlamıştır. Yeni dönemde gazetenin editörü Zeytüne Medresesi mezunu Abdülaziz Talib'i'ydı.³⁴ Abdülaziz Talib'i'nin Arapça, Ali Başhamba'nın Fransızca olarak yazılarını yazmaya başladığı *et-Tunisi* gazetesi Tunus milliyetçilerinin merkezi olmuştur.³⁵ Ali Başhamba, hem *et-Tunisi*'deki hem de *Le Tunisien*'deki yazıları ile Tunus'un milli uyanışında çok etkili olmuştur. Tunusluların modernleşerek Fransız yönetiminden kurtulabileceğini savunmuştur.³⁶ Ali Başhamba'nın fikirlerini II. Meşrutiyet'in ilanı bir hayli etkilemiştir. O, genç Türk devrimini, İslam dünyasının Batılı devletlerin vesayeti olmadan modernleşebileceği biçiminde algılamış, Genç Türkler hareketine sempatisi artmıştır.³⁷ 1909 yılında Ali Başhamba, *Les Israélites Tunisiens* adlı kitabı kaleme almıştır.³⁸

Ali Başhamba önderliğindeki Fransız yönetimi karşıtları her fırsatta düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda, 1910 ilkbaharında (Mart/Nisan) Zeytüne Medresesi öğrencilerinin okullarında reform isteği ile yaptıkları boykotu desteklemişlerdir. Bu harekete Başhamba'nın yanı sıra Abdülaziz Talibi, Sadık el-Zamirli, Hasan Gallati gibi Genç Tunusluların önderleri de destek vermişlerdir. Başhamba burada öğrencilere bir konuşma yapmış, müzakereye girişmelerini önermiştir. Sonuçta Zeytüne öğrencilerinin talepleri Fransız yönetimi tarafından kabul edilmiştir.³⁹

Eylül 1911'de, İtalyanlar Trablusgarb'a saldırdığı zaman Ali Başhamba Tunusluları Libya direnişini desteklemeye davet ederek, geleneksel İslami kimlik ile Panislamist düşüncesi bağdaştırmaya çalışmıştır.⁴⁰ Ali Başhamba'nın Panislamist fikirleri *Le Tunisien*'de yazdığı bir yazıda açıkça görülmektedir. "Her Müslüman, Müslüman birliğinin yandaşıdır. Tunuslular ise tek istisna olmaksızın bu siyasetin partizanlarıdır ve bu fikrin sonucu olan Osmanlıcılığa bağ-

Tunus'ta Sidi ben Ziad Caddesi, 1900.

lıdır. Cezayir gibi yakın komşularımız ve Asya'nın ötesindeki halklar yanında Türkler ve Mısırlılar da bize fikir ilham etmektedirler".⁴¹ Artık Ali Başhamba, İslam ülkeleri arasında birlik kurmak, yabancı saldırısına uğramış ülkeleri bağımsızlığa kavuşturmak ve Osmanlı Devleti etrafında toplamak amacıdır.

Ali Başhamba'nın bu Panislamist eğilimi *et-Tunisi* gazetesinin dördüncü yılının ilk açılış makalesinde oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir.⁴² Ali Başhamba ve arkadaşlarının Panislamist çizgisi bu defa Arapça olarak yayınladığı ve editörlüğünü yine Abdülaziz Talibi'nin yaptığı ve ilk sayısı 19 Ekim 1911'de çıkarılan *el-İttihad'ül-İslam* gazetesi ile iyice belirginleşmiştir.⁴³ Ali Başhamba'nın Tunus milliyetçiliğinden İslam bir-

liği siyasetine dönüşünün sebebi Ziaadeh, İtalya'ya karşı savaşmak için Libya'ya gelen Enver, Nuri, Mustafa Kemal ve diğer Türk subaylarına bağlamaktadır. İtalyanların haksız olarak Libya'yı işgal etmeleri Tunus'u hareket geçirmiş ve komşularına 1 milyon franklık para yardımı bulmuşlardır. Savaş sırasında Ali Başhamba, Libya'da Türk komutanlar ile Türkiye'nin Paris elçiliği arasında bir bağlantı hattı konumundadır.⁴⁴ Yine Trablusgarb savaşları sırasında Ali Başhamba'nın arkadaşı olan Şeyh Salih Şerif, Enver Paşa ile ilişki kurarak halkı İtalyanlara karşı savaşmaya teşvik etmekteydi.⁴⁵ Benzer bir analizi Fransa'nın İstanbul'daki bir diplomatı, Tunuslu Müslümanların Trablusgarb'da savaşılan Türklerle maddi yardım toplamala-

Ali Başhamba'nın Tunus milliyetçiliğinden İslam birliği siyasetine dönüşünün sebebinin Ziaadeh, İtalya'ya karşı savaşmak için Libya'ya gelen Enver, Nuri, Mustafa Kemal ve diğer Türk subaylarına bağlamaktadır. İtalyanların haksız olarak Libya'yı işgal etmeleri Tunus'u harekete geçirmiş ve komşularına 1 milyon franklık para yardımında bulunmuşlardır.

rını İslami duyarlığa bağlamakta ve bu durumu Fransa için tehdit edici görmektedir.⁴⁶

Seküler ve modern eğitim ve eğilimine rağmen Ali Başhamba Tunus halkının geleneksel değerlerine de sahip çıkmıştır. Özellikle 1911 ve 1912 yıllarında bu görüşleriyle de Tunuslular üzerinde etkili olmuştur. Fransız yönetimi altındaki hayatın problemlerini gösteren, aynı yıllarda gelişen iki olayda Genç Tunuslular, kendi programlarını uygulamak kayarak Tunus Müslümanlarını harekete geçirmişlerdir. Ali Başhamba'nın önderliğindeki Genç Tunuslular hareketi bu yıllarda Fransız yönetimine karşı daha

radikal bir tutum sergilemeye başlamıştır. Bu radikal tavır 1911 Jellaz olayında ve 1912 tramvay işçilerinin grevinde açıkça ortaya çıkmıştır. Kasım 1911'de Tunus'taki Fransız yönetimi bir taş ocağını genişletmek için Tunus'un güneydoğusunda Jellaz'da bulunan bir vakıf mezarlığının sınırlarını daraltmayı düşünmüştür.⁴⁷ Ali Başhamba'nın gazetecilik ve hatiplik yeteneği ile halkın İslami duyguları harekete geçirilmiş.⁴⁸ 7 Kasım 1911'de Jellaz'da büyük bir kalabalık toplanarak güvenlik kuvvetleri ile çatışmışlardır. Fransız askerleri halkın üzerine ateş açmışlardır. Fransız yönetimi tarafından yapılan soruşturma sonucunda 35 kişi suçlu bulunmuş,⁴⁹

olaylarda dokuz Avrupalı öldürülmüş ve yirmi kişi de yaralanmıştır. Buna karşılık ölen Tunusluların sayısının daha fazla olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰

9 Şubat 1912 tarihinde Tunus'ta İtalyan bir makinistin kullandığı tramvayın Tunuslu bir çocuğu ezerek öldürmesi Tunus'ta halk arasında infiale sebep olmuştur. Bu olay üzerine Tunuslu işçiler şirkette çalışan İtalyan işçilerin işten çıkarılmasını istemişlerdir. Anlaşmazlığa müdahil olan Ali Başhamba ve arkadaşları Tunuslu Müslüman işçilerin isteklerini destekleyerek demiryolu idaresine karşı bir grev çağrısı yapmışlardır. Grevi idare etmek için Ali Başhamba, Hasan Gallati, Ahmed es-Sufi, Muhammed Larosi, Darghouth, Sadık Zmerli (İzmirli), Muhtar Kâhya ve Muhammed Numan'dan oluşan ve "Courrier de Tunisie" müdürü Destres'in başkanlığında bir boykot komitesi de oluşturulmuştur.⁵¹ Grevle birlikte Ali Başhamba, demiryolu şirketinde çalışan Tunuslular için etnik kökenlerine bakılmaksızın eşit işe eşit ücret çağrısında bulunmuştur.

Ali Başhamba önderliğindeki Genç Tunusluların, hareketsiz kitleleri

canlandırması ve grevin Tunus'taki Fransız yönetimini hedef alması üzerine Fransa'nın Tunus Valisi General Alapetite sert tedbirlere başvurmuştur. Fransız vali greve 48 saat içinde son verilmesini istemiş de Ali Başhamba ve arkadaşları talepleri yerine getirilmedikçe gre-

ve son vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine 13 Mart 1912'de Ali Başhamba ve Genç Tunusluların ileri gelenlerinden Abdülaziz Tâlibi, Hasan Gallatî, Muhammed Numan tutuklanmışlar, 22 Mart 1912 tarihinde de sınır dışı edilmişlerdir.⁵² Genç Tunusluların bir kısmı da

Tunus'un güneyine sürgüne gönderilmişlerdir. Böylece Tunus'ta 1921 yılına kadar sıkı bir denetim uygulanarak siyasi faaliyetlere izin verilmemiştir.⁵³ Berkes, Ali Başhamba'nın sürgün edilmesini bir Fransız kuklası olmasına bağlamaktadır.⁵⁴

DİPNOTLAR

¹Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, balcesaz29@gmail.com

²Prof. Dr.

- ¹ Habib Burgiba, "Türkiye ve Tunus", *Mülkiyet*, 29 Mart 1965.
- ² Atilla Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", *Toplumcul Tarzın*, Nisan 1995, s. 63.
- ³ Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet*, Miliî yayıncılık, Sosyalizm, İstanbul 1969, s. 154
- ⁴ Osmanlı beyhelerinde ismi güzel ve herhalî ile yaşıdığı için adını Başhamba değil Rüşhamba olması gerekirdi. BOA, *İradeler Adliye ve Mezahib* (İ. AZN), No.13/1331 L 06, 6 Eylül 1292/22 Eylül 1913; BOA, I. AZN, No.15/1332 M 29, 16 Kanun-ı Evvel 1292/28 Aralık 1913; BOA, *Doğru Usulü İradeler Taarifi* (İ. DUT), No.50/50, 1 Mayıs 1337/1917. A'dı, Türk Kaynaklarında Başhamba ve Başhamba şeklinde zikredilenleri Bui dillerinde yazılmış olan kitaplarda Ali Rüşh Hamba (Kenneth J. Perkins, *A History of Modern Tunisia*, Cambridge 2004, s. 69). Ali Baş Hamba (Arnold H. Green, *The Tunisian Ulema (1873-1913) Social Structure and Response to Ideological Currents*, Leiden 1978, s. 199). Ali Baş Hamba (Nicola A. Ziad, *Origins of Nationalism in Tunisia*, Beirut 1962, s. 69). Ali Baş Hamba (Andreas Tunger-Zanetti, *La Communication Entre Tunis et l'arabul* (1860-1913), Paris 1956). Ali Baş Hamba, (Ali Mahjoubi, *Les Origines du Mouvement National en Tunisie (1864-1934)*, Tunis 1982), olarak geçmektedir. Abdelkadir Darghouth'un eserinde *Wu Pacha A Son Descendant*, (basım yeri ve tarihi yok), s. 52) ve Tunus Miliî Arşivinde bulunan forlarda da <http://www.archives.nat.tn/23.03.2010> Ali Baş Hamba ve Arapça kaynaklarda Ali Baş Hamba ve-Tunusî, (Yahyâeddin ez-Zirikli, *el-Ahâm - Kâmba - Tercümî li Ehyâul-Ricâle ve'l-Niad - mine'l-Arab ve'l-Mâsâ'ir bin ve'l-Müstakbirin*, hespiçi cüz, üçüncü baskı, (basım yeri ve tarihi yok), s. 72) olarak geçmektedir. Biz bu araştırmamızda adını Tunus'ta yaşadığı gibi Başhamba olarak kullanmamıştır.
- ⁵ Doğum tarihi hakkında incelediğimiz kaynaklar farklı yılları vermektedirler "Tunuslu Hürriyet Mücadehidi", Yakın Tarihlerimiz, 1962, s. 379 ve Yusuf Gedikli, "Osmanlı Tarihli Arap Ulemleri Ali Başhamba", *Biyyograhî Analiz*, Ocak 2005, s. 53'te 1879 yılında, Perkins, a.g.e., s. 69, Mahjoubi, a.g.e., s. 125, not208 ve http://www.wikipedia.org/wiki/Ali_BaehHamba (22.02.2010) (istenin kaynağı El Hadi Jellab, Ali Baş Hamba, Tunus 2005, s. 13) 1876 yılında, Darghouth, a.g.e., s. 53, 14'de 1878 yılında doğduğunu belirtmiştir.
- ⁶ Annesinin adı İlaouina Boutaghane'dir. <http://en.routard.org.uk/Person:220421> (19.03.2010); Babasının İtalyan kökenli bir kadınla evli olduğunu Green naklediyor, *An Italian woman who was the widow of Ali Baş Hamba's father* "Ali Başhamba'nın babasının İtalyan olan dişi" daha sonra Bo Hacıbin oğlu olan ve Sadiki Koleji'nde çalışan Ömer ile evlenmiştir, Green, a.g.e., 246, n.21.
- ⁷ Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, (Yay. Haz. Sevkett Beyazanoğlu), İstanbul 1980, s. 32.
- ⁸ Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", s. 63; Mehmet

- ⁹ Şeker, "Ali Baş Hamba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, s. 382, Gedikli a.g.m., s. 53; Berkes, a.g.e., s. 154; Ziadet, a.g.e., s. 74; Mahjoubi, a.g.e., s. 125.
- ¹⁰ Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 254, not 759.
- ¹¹ İsmail Hami Danişmend, "Ali Başhamba'nın Yakıgisi Ateş", *Mülkiyet*, 18 Ocak 1952.
- ¹² Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", s. 62; Berkes, a.g.e., s. 154; Sadiki Koleji hakkında bkz. Berkes, a.g.e., s. 161-162; Elie Proust: Ariside Benazet, *L'Etat Tunisien et Le Protectorat Français Historique et Organisation (1525-1931)*, Paris 1931, s. 503-504.
- ¹³ Ali Başhamba'nın Sadiki Koleji'nden mezun olduğu konusunda kaynaklarda tam bir ittifak yoksa da Sadiki Koleji'nin kuruluşunun 100. yıldönümünde yayınlanan bir kitapta (A. Abdesselam, *Sadiki el-Sadikiya*, Tunis 1975) Sadiki Koleji'nden mezun olan öğrenciler arasında Ali Başhamba da gösterilmektedir. Sadiki Koleji için bkz. Atilla Çetin, "Tunus'ta Bir Eğitim Kurumu: Sadiki Koleji (1895)", *Proğ. Dr. Bekir Kültükoğlu'na Armağan*, (aynı basım), İstanbul 1994, s. 403; Perkins, a.g.e., s. 70; Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 146; Şeker, Darghouth ve Zirikli'ye göre ise Tunus'ta Zeytune Medresesi'nde okunmuş. Sonra Paris'te hukuk eğitimi almıştır. Şeker, a.g.m., 182; ez-Zirikli, a.g.e., s. 73; Darghouth, a.g.e., s. 52; Zeytune Medresesi için bkz. Berkes, a.g.e., s. 158-161; Mahjoubi, a.g.e., s. 125, not208.
- ¹⁴ Şeker, a.g.m., 382; ez-Zirikli, a.g.e., s. 72; Darghouth, a.g.e., s. 52.
- ¹⁵ www.fr.wikipedia.org/wiki/Ali_BaehHamba (22.02.2010) adlı internet sitesi El Hadi Jellab'ın, Ali Baş Hamba, (Tunis 2005, s. 13-50), adlı kitabından alıntı yaparak Fransa'da Aix-en-Provence Üniversitesinde kendisinin İtalyan ve Sura-yı Beyler'e aza olarak görevlendiren Halil Mentese ise Paris Hukuk Fakültesi'nden doktora diploması aldığı hauralarında belirtmektedir. İlaali Mentese, *Osmanlı Meclis-i Mebûsan Reis Halil Mentese'nin Anıları*, İstanbul 1986, s. 162.
- ¹⁶ BOA, I. AZN, No.13/1331 L 06, 6 Eylül 1292/22 Eylül 1913.
- ¹⁷ Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 146; Farida Hüseyni, Ali Başhamba'nın ölümünden sonra Radhi Ferhat'la evlendi, <http://en.routard.org.uk/Person:220421> (19.03.2010).
- ¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Karıcı, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'ta 1494'de Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2007.
- ¹⁹ Berkes, a.g.e., s. 154.
- ²⁰ Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 335. Zeytune Medresesi için bkz. Green, a.g.e., s. 246-247; Berkes, a.g.e., s. 155.
- ²¹ Berkes, a.g.e., s. 154.
- ²² Mahjoubi, a.g.e., s. 129.
- ²³ Ziadet, a.g.e., s. 69.
- ²⁴ Perkins, a.g.e., s. 70.
- ²⁵ Şeker, a.g.m., 382; "Tunuslu Hürriyet Mücadehidi", s. 379; Berkes, a.g.e., s. 154.
- ²⁶ Berkes, a.g.e., s. 155; Zirikli'ye göre Genç Tunuslular hareketi 1908 yılında kuruldu, ez-Zirikli, a.g.e., s. 72.
- ²⁷ Perkins, a.g.e., s. 70.
- ²⁸ Green, a.g.e., s. 200.
- ²⁹ Ziadet, a.g.e., s. 74.
- ³⁰ Şeker, a.g.m., 382; Gazetinin yayın tarihi "Tunuslu Hürriyet Mücadehidi", s. 379'da ve Gedikli, a.g.m., s. 53'te 1905 olarak verilmektedir.
- ³¹ Mahjoubi, a.g.e., s. 127.
- ³² Abun-Nasr, a.g.e., s. 296.
- ³³ Mahjoubi, a.g.e., s. 124.
- ³⁴ Green, a.g.e., s. 200.
- ³⁵ Perkins, a.g.e., s. 70; Ziadet, a.g.e., s. 100 ve 142 not 50; Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 141; Gedikli, bu dönemde Ali Başhamba'nın gazeteyi kardeşi Muhammed Başhamba ile çıkardığını belirtmektedir, Gedikli, a.g.m., s. 53.
- ³⁶ Ziadet, a.g.e., s. 78.
- ³⁷ Berkes, a.g.e., s. 155.
- ³⁸ François Gorgeon-İskender Gökali, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul 1990, s. 21.
- ³⁹ A. Bach Hamba, *Les Israelites Tunisiennes*, Societe Anonyme de l'Impimerie Rapide, Tunis 1909, s. 75-95. Kitapta aynı cilt içinde Ali Başhamba'nın önsözüyle (s. 14X) yanı sıra Hiss-ni Quellany'nin *La Justice Tunisienne* (s. 36), A. Zauche'nin *Les Israelites & La Justice* (s. 65-70) başlıklı yazıları da bulunmaktadır. E. Quellouat, M. Messoudi, M. Smida, *Histoire de la Tunisie Les Temps Modernes*, Tunis 1983, s. 414.
- ⁴⁰ Ziadet, a.g.e., s. 79; Bu öğretiler boykunun ayrıntıları için bkz. Green, a.g.e., s. 201, 216-217.
- ⁴¹ Perkins, a.g.e., s. 70.
- ⁴² "Every Muslim is a supporter of Muslim union, and the Tunisians, to a man, are partisans of this policy and are attached to Pan-Ottomanism, which is a consequence of such an idea and of a magnificent unification of it. The Turks and Egyptians inspire us with feeling as much as our nearer neighbors in Algeria, or the peoples in further Asia", Ziadet, a.g.e., s. 80; Gedikli, a.g.m., s. 53.
- ⁴³ Ziadet, a.g.e., s. 80.
- ⁴⁴ Ziadet, a.g.e., s. 82; Mahjoubi, a.g.e., s. 125, not 208.
- ⁴⁵ Ziadet, a.g.e., s. 82-83.
- ⁴⁶ Atilla Çetin, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarihçileri ve Bazı Tunuslu Şahsiyetler", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1/1987, s. 14.
- ⁴⁷ Philip N. Stoddard, *Teknikli ve Mahmut*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul 1993, s. 16.
- ⁴⁸ Abun-Nasr, a.g.e., s. 297.
- ⁴⁹ 1 Temmuz 1912 tarihli Times gazetesine göre ise Jellab olayında Genç Tunuslular çok etkili olmuşlardır, Ziadet, a.g.e., s. 84.
- ⁵⁰ Perkins, a.g.e., s. 70.
- ⁵¹ Abun-Nasr, a.g.e., s. 297, Ziadet, a.g.e., s. 83.
- ⁵² Ziadet, a.g.e., s. 84-85; Mahjoubi, a.g.e., s. 135.
- ⁵³ Darghouth, a.g.e., s. 61; Perkins, a.g.e., s. 72 ve X; Bazı yazarlar Tunus'un sürgün edilmesini 1911 olarak ifade etmişlerdir. Şeker, a.g.m., 382; "Tunuslu Hürriyet Mücadehidi", s. 379; Berkes, a.g.e., s. 155; Gedikli, a.g.m., s. 53.
- ⁵⁴ Perkins, a.g.e., s. 72; Abun-Nasr, a.g.e., s. 297; Ziadet, a.g.e., s. 85; Mahjoubi, a.g.e., s. 138; Tunger-Zanetti, a.g.e., s. 137, 140.
- ⁵⁵ Berkes, a.g.e., s. 155.

YUNANİSTAN'DA YENİ BİR TARİH PROGRAMI

1821: BİR BELGESEL

VANGELİS KECHRİOTİS

Son aylarda Yunan kamuoyunun kaşası, 1821 Yunan Devrimi üzerine sekiz bölümlük bir belgeseli hedef alan eleştiriler ve ithamlar nedeniyle bulanmış durumda. Belgesel özel bir kanal olan SKAI televizyonunda yayımlandı ve Yunanların bağımsızlık mücadelesinin bilinmeyen yönlerine ışık tutacağı söylenerek tanıtıldı. Gerçekten de Yunanların Osmanlı yönetimi altında yaşadıklarına giriş niteliğindeki birinci bölümde, bu yenilikçi yaklaşım görünür haldeydi.

ÇEVİRİ: ÖZGÜR BİRCAN

Küçümser bir şekilde Türkokratia (Türk yönetimi) diye tanımlanan dört yüzyıllık döneme belgeselde ilk kez sadece bütünü bir karanlık ve kölelik dönemi olarak bakılmamıştı. Görülen tarihçiler ve hatta arkeologlar, arşiv belgelerinin ve maddi kalıntıların gösterdiği üzere Osmanlıların bu toprakları ele geçişini takip eden ilk iki yüzyılın, özlemi duyulan barış, asayiş ve görece refaha

yol açan şartları getirmiş olduğunu vurguladılar. Nüfus artışı ve yapılaşmanın artması yerel Hristiyan halkın yaşam standartlarının arttığına delalet etmekteydi. Buranın sakinlerinin büyük kısmı Ortodoks ve Katolik derebeylerinin arasındaki savaşlar yüzünden ve bu derebeylerin topraklarını yeni düşmana, Müslüman Türklere karşı umutsuzca savunma çabaları altında ezilmekteydi. Ayrıca, Türklerin her direniş karşı gösterdikleri acımasız tavır da duru-

mu yerel halk için daha da zorlaştı- rıyordu. Tüm bu zorluklara rağmen, fethi müteakip Müslüman nüfusun bölgeye geliş büyük ihtimalle bu yerleşimlerde bir iyileşmeye yol açmıştı. Korint bölgesinde dönemden kalma karma bir köy mezarlığında ilginç bir ayrımı görmek mümkündü. Öyle ki bu mezarlıkta Hristiyanları Müslümanlardan ayırmak ancak mezarların yönüne bakarak mümkündü. Belgeselin tarihçileri ancak 17. yüzyıla gelindikten sonra imparatorluk

1821 öncesi Osmanlı yönetiminde Atina, çarşı. Arkada minarelerin gerisinde Akropolis.

Edward Dawwell.

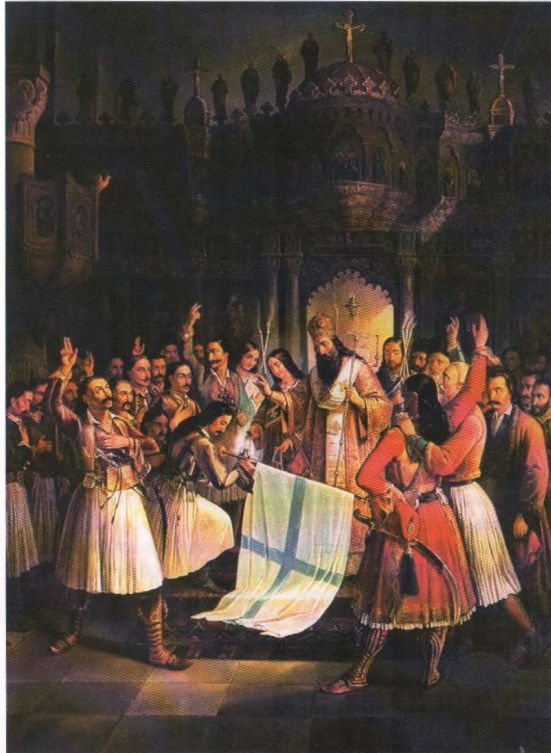

için işlerin değişmeye başladığını ve bunun gerek Hristiyan gerek Müslüman tüm tebaa üzerinde etkileri olduğunu söyleyerek devam ettiler. Bu ilk bölüm sonrasında şamata koptu. Milliyetçi çevreler, gazeteciler, siyasetçiler, Yunan Kilisesi liderliği tarihin çarpıtılması olarak gördükleri bu durum karşısında dehşete düşmüştü. Dahası tüm bu girişimi, medya ve hükümet tarafından desteklenen, Yunanların çektikleri acıları yumuşatarak Osmanlı geçişini daha ılımlı bir şekilde tarif etmek isteyen, böylece bu kriz döneminde Yunan Devleti'nin, Türk hükümetinin yeni Osmanlıcı ihtarlarının kurbanı olmasının yolunu hazırlayan belirli bir akademik çevrenin çabalarının bir parçası olarak gördüler. Birçokları için bu açıkça komploydu.

Sonraki bölümler bu kuruntuları destekledi. İki tarihçi, Atina Üniversitesi'nde emeritus profesör olan Thanos Veremis ve Aristotile Üniversitesi'nde yardımcı doçent olan lakovos Mihailidis tarafından yazılmış senaryo, olayları bugüne kadar hiç görmediğimiz bir biçimde anlatıyordu. Belgelele göre Yunan asiller ilhamlarını sadece anavatana olan aşklarından değil, o güne kadar Müslüman toprak sahiplerine ait olan arazileri ele geçirme arzusundan da alıyorlardı. Eşkiye (*klefiter*) reisleri Yunan köylüleri saflarına katmak için onlara birliklerinde geçirdikleri her ay için dört dönüm toprak sözü vermişlerdi. Köylü askerler her şeylerini tehlikeye attıklarını biliyorlardı, bu yüzden Mora Yarımadası'ndaki tüm Müslüman nüfusu katlederken gözlerini kırpamışlardı. Dizi, Mora bölgesinin idari ve ekonomik merkezi olan Tripolis'in düşüşünü çok canlı bir şekilde anlatıyordu. Tripolis, belirli Yunan liderlerinin, kaçışlarını garantiye almak için tüm servetlerini harcamaya hazır Müslüman ileri gelenlerle yaptıkları gizli görüşmelere rağmen tamamen harap olmuş ve sayısı on binlerce olan Müslüman nüfus katledilmişti. Benzer katliamlar bölgedeki diğer önemli kalelerin ele geçirilişinin ardından daha küçük ölçeklerde buralarda da gerçekleşmişti. Dizi, Osmanlıların isyan ve katliam

haberlerine duyulmamış bir şiddetle karşılık verdiklerini vurgulamayı kesinlikle ihmal etmemişti. Bunların başında tüm Ortodoks nüfusu topluca cezalandırmak geliyordu. Bunun en önemli örneği halkı devrime bile katılmamış olan Sakız Adası'nda yapılan katliamlardı ki bu nedenle Sakız Adası Avrupalıların gözünde Yunanların çektikleri eziyetin sembolü haline gelmişti. Öte yandan asıl kritik olan belgeselin devrimin liderlerini büyük oranda kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, güçlerini kendi birliklerine dayandıran kişiler olarak tarif etmesiydi. Daha önemlisi, bu liderler birliklerinin sadakatini ancak onlara devamlı ganimet sağlayarak temin edebiliyorlardı. Ne askeri liderler ne de ileri gelenler, ilhamını Avrupalı ilkelere alan merkezi bir devletin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmak niyetindeydi. Daha çok Müslüman yönetimin yerine modern öncesi bölünmüş egemenlik anlayışını tüm unsurlarıyla devam ettirecek Hristiyan bir

yönetim getirmek istiyorlardı. Yunan birliklerinin Osmanlı seferlerine karşılık verebildikleri başarılı ilk birkaç yıldan sonra – ki bunların ilki ve en önemlisi Dramalı Mahmud'un liderliğindeydi – bu hareketin devrimci çabaların gerileyip çıkarları çatışan liderler arasında amansız bir iç savaşa dönmek için derhal gelen az sayıda eğitimli diaspora Yunanının da olduğunu söylüyordu. Bunların en ünlüsü Çar'ın deneyimli eski dışişleri bakanı Ioannis Kapodistrias'tı ve 1827 yılında Dördüncü Meclis tarafından özerk bir bölgenin ilk valisi olarak Trizina'ya atanmıştı. Bu atama, birleşik donanmaları Navarin'de İbrahim Paşa'nın Mısır donanmasını ağır bir şekilde yenilgiye uğratan Büyük Güçler'in de onayını taşımaktaydı. Söz konusu Mısır Prensi 1825 yılında asillerle tek başına baş etmeyi başaramayan II. Mahmud'un talebiyle babası Mehmed

Patraslı Patrik Germanos Osmanlı'ya karşı 25 Mart 1821'de başlayan ulusal ayaklanmanın başlangıcında Yunan bayrağını Aya Lavra'da takdis ediyor.

Theodoros Vryzakis yaşıyawa, 1852, Benale Müzesi, Atina

YUNANİSTAN'DA YENİ BİR TARİH PROGRAMI

1821: BİR BELGESEL

VANGELİS KECHRİOTİS

Son aylarda Yunan kamuoyunun kaşası, 1821 Yunan Devrimi üzerine sekiz bölümlük bir belgeseli hedef alan eleştiriler ve ithamlar nedeniyle bulanmış durumda. Belgesel özel bir kanal olan SKAI televizyonunda yayımlandı ve Yunanların bağımsızlık mücadelesinin bilinmeyen yönlerine ışık tutacağı söylenerek tanıtıldı. Gerçekten de Yunanların Osmanlı yönetimi altında yaşadıklarına giriş niteliğindeki birinci bölümde, bu yenilikçi yaklaşım görünür haldeydi.

ÇEVİRİ: ÖZGÜR BİRCAN

Küçümser bir şekilde Türkokrata (Türk yönetimi) diye tanımlanan dört yüzyıllık döneme belgeselde ilk kez sadece bütünü bir karanlık ve kölelik dönemi olarak bakılmamıştı. Görüşülen tarihçiler ve hatta arkeologlar, arşiv belgelerinin ve maddi kalıntıların gösterdiği üzere Osmanlıların bu toprakları ele geçişini takip eden ilk iki yüzyılın, özlemi duyulan barış, asayiş ve görece refaha

yol açan şartları getirmiş olduğunu vurguladılar. Nüfus artışı ve yapılaşmanın artması yerel Hristiyan halkın yaşam standartlarının arttığına delalet etmekteydi. Buranın sakinlerinin büyük kısmı Ortodoks ve Katolik derebeylerinin arasındaki savaşlar yüzünden ve bu derebeylerin topraklarını yeni düşmana, Müslüman Türklere karşı umutsuzca savunma çabaları altında ezilmekteydi. Ayrıca, Türklerin her direnişe karşı gösterdikleri acımasız tavır da duru-

mu yerel halk için daha da zorlaştırıyordu. Tüm bu zorluklara rağmen, fethi müteakip Müslüman nüfusun bölgeye geliş büyük ihtimalle bu yerleşimlerde bir iyileşmeye yol açmıştı. Korint bölgesinde dönemden kalma karma bir köy mezarlığında ilginç bir ayrıntıyı görmek mümkündü. Öyle ki bu mezarlıkta Hristiyanları Müslümanlardan ayırmak ancak mezarların yönüne bakarak mümkündü. Belgeselin tarihçileri ancak 17. yüzyıla gelindikten sonra imparatorluk

1821 öncesi Osmanlı yönetiminde Atina, çarşı. Arkada minarelerin gerisinde Akropolis.

Edward Dadwell.

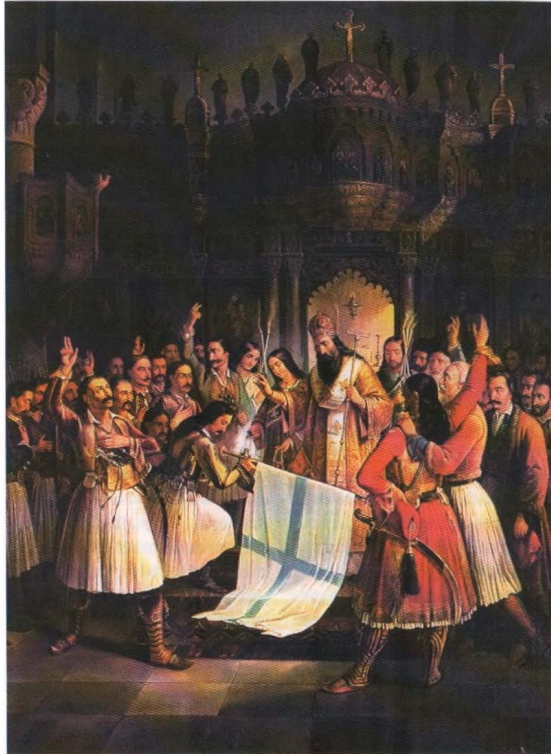

için işlerin değişmeye başladığını ve bunun gerek Hristiyan gerek Müslüman tüm tebaa üzerinde etkileri olduğunu söyleyerek devam ettiler. Bu ilk bölüm sonrasında şamata koptu. Milliyetçi çevreler, gazeteciler, siyasetçiler, Yunan Kilisesi liderliği tarihin çarpıtılması olarak gördükleri bu durum karşısında dehşete düşmüştü. Dahası tüm bu girişimi, medya ve hükümet tarafından desteklenen, Yunanların çektiği acıları yumuşatarak Osmanlı geçmişini daha ılımlı bir şekilde tarif etmek isteyen, böylece bu kriz döneminde Yunan Devleti'nin, Türk hükümetinin yeni Osmanlıcı iktisatlarının kurbanı olmasının yolunu hazırlayan belirli bir akademik çevrenin çabalarının bir parçası olarak gördüler. Birçokları için bu açıkça komploydu.

Sonraki bölümler bu kuruntuları destekledi. İki tarihçi, Atina Üniversitesi'nde emeritus profesör olan Thanos Veremis ve Aristotile Üniversitesi'nde yardımcı doçent olan İakovos Mihailidis tarafından yazılmış senaryo, olayları bugüne kadar hiç görmediğimiz bir biçimde anlatıyordu. Belgelele göre Yunan asiller ilhamlarını sadece anavatana olan aşklarından değil, o güne kadar Müslüman toprak sahiplerine ait olan arazileri ele geçirme arzusundan da alıyorlardı. Eşkiya (kleftler) reisleri Yunan köylüleri saflarına katmak için onlara birliklerinde geçirdikleri her ay için dört dönüm toprak sözü vermişlerdi. Köylü askerler her şeylerini tehlikeye attıklarını biliyorlardı, bu yüzden Mora Yarımadası'ndaki tüm Müslüman nüfusu katlederken gözlerini kırpmamışlardı. Dizi, Mora bölgesinin idari ve ekonomik merkezi olan Tripolis'in düşüşünü çok canlı bir şekilde anlatıyordu. Tripolis, belirli Yunan liderlerinin, kaçışlarını garantiye almak için tüm servetlerini harcamaya hazır Müslüman ileri gelenlerle yaptıkları gizli görüşmelere rağmen tamamen harap olmuş ve sayısı on binlerce olan Müslüman nüfus katledilmişti. Benzer katliamlar bölgedeki diğer önemli kalelerin ele geçirilişinin ardından daha küçük ölçeklerde buralarda da gerçekleşmişti. Dizi, Osmanlıların isyan ve katliam

haberlerine duyulmamış bir şiddetle karşılık verdiklerini vurgulamayı kesinlikle ihmal etmemişti. Bunların başında tüm Ortodoks nüfusu topluca cezalandırmak geliyordu. Bunun en önemli örneği halkı devrime bile katılmamış olan Sakız Adası'nda yapılan katliamlardı ki bu nedenle Sakız Adası Avrupalıların gözünde Yunanların çektiği eziyetin sembolü haline gelmişti. Öte yandan asıl kritik olan belgeselin devrimin liderlerini büyük oranda kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, güçlerini kendi birliklerine dayandıran kişiler olarak tarif etmesiydi. Daha önemlisi, bu liderler birliklerinin sadakatini ancak onlara devamlı ganimet sağlayarak temin edebiliyorlardı. Ne askeri liderler ne de ileri gelenler, ilhamını Avrupalı ilkelere alan merkezi bir devletin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmak niyetindeydi. Daha çok Müslüman yönetimin yerine modern öncesi bölünmüş egemenlik anlayışını tüm unsurlarıyla devam ettirecek Hristiyan bir

yönetim getirmek istiyorlardı. Yunan birliklerinin Osmanlı seferlerine karşılık verebildikleri başarılı ilk birkaç yıldan sonra – ki bunların ilki ve en önemlisi Dramalı Mahmud'un liderliğindeydi – bu hareketin devrimci çabalarını gerileyip eski çıkarları çatışan liderler arasında amansız bir iç savaşa dönmesinin nedeni buydu. Belgesel, kendi çıkarının peşinde koşan çok sayıda kişinin yanı sıra anavatana hizmet etmek için derhal gelen az sayıda eğitilmiş diaspora Yunanının da olduğunu söylüyordu. Bunların en ünlüsü Çar'ın deneyimli eski dışişleri bakanı İoannis Kapodistrias'tı ve 1827 yılında Dördüncü Meclis tarafından özerk bir bölgenin ilk valisi olarak Trizina'ya atanmıştı. Bu atama, birleşik donanmaları Navarin'de İbrahim Paşa'nın Mısır donanmasını ağır bir şekilde yenilgiye uğratan Büyük Güçler'in de onayıyla taşınmaktaydı. Söz konusu Mısır Prensi 1825 yılında asillerle tek başına baş etmeyi başaramayan II. Mahmud'un talebiyle babası Mehmed

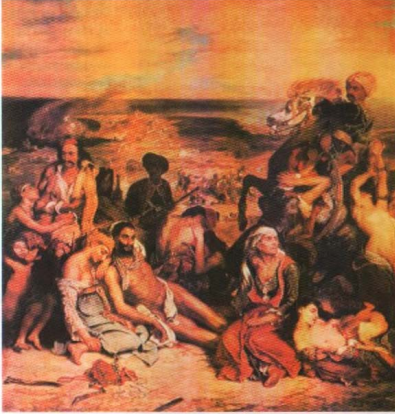
Patraslı Patrik Germanos Osmanlı'ya karşı 25 Mart 1821'de başlayan ulusal ayaklanmanın başlangıcında Yunan bayrağını Aya Lavra'da takdis ediyor.

Theodoros Vryzakis yaşıllıya, 1851, Benaki Müzesi, Atina

Ali Paşa tarafından gönderilmişti. İbrahim Paşa'nın her yeri yakıp yıkmaya dayanan acımasız politikası sonucunda devrim neredeyse söndürülmüştü. Kapodistrias harap olmuş bir yere gelmiş ve mütevazı bir ekonomi ve bir refah devleti oluşturmak için derhal sil baştan kurumlar inşa etmeye girişmişti. Ancak, yerel liderlerin otoritelerini denetim altına alma, onları ayrıcalıklarından etme ve modern bir bürokrasi ve orduyu temel alan merkezi bir otorite kurma teşebbüsleri nedeniyle kendilerini tehdit altında hisseden bu ileri gelen ailelerden birinin bir mensubu tarafından 1831 yılında suikasta uğramıştı. Nihayetinde Büyük Güçler, antik Yunan kültürüne yönelik hayranlığı iyi bilinen Baviera Kralı I. Ludwig'in ikinci oğlu Otto'yu kral olarak atayarak bir kralliyet rejimi dayattılar. Genç Otto, Osmanlı dönemini belirleyen toplum ve kurumlardan pek az iz kalan topraklarda yeni bir devlet kurmak amacıyla bir bürokratlar topluluğu ve bir orduyla gelmişti.

Sakız Katliamı.

Eugène Delacroix,
1824, yağlıboya
Louvre, Paris.

Belgesel son olarak özgür Yunan toplumunun ilk zamanlarında doğmuş ve gelişmiş, kullanışlı bazı mitlere odaklandı. Bunlardan bir tanesi, "gizli okul" (*kryfo skolio*) yani Osmanlıların Hristiyanların eğitim görmesine izin vermedikleri, bu nedenle yerel din adamlarının geceleri köylü çocukları gizlice topladığı, böylece genç Ortodoksların Türklere görünmeden okuma yazma öğrenebildikleri varsayımıyla ilgiliydi. Pek de "ra-

dikal" olmayan akademik çalışmalar bunun 19. yüzyıl milliyetçi tarih yazımının bir icadı olduğunu tüm kesinliğiyle kanıtlamıştı. Bir başka önemli nokta, bağımsızlık mücadelesinde kilisenin rolüyle ilgiliydi. Birçok din adamı, yerel Ortodoks cemaatin lideri konumundan dolayı devrimci faaliyetlere kişisel olarak katılmış ve bazıları şehit düşmüş olsa da Osmanlı yönetim aygıtının bir parçası olan İstanbul Rum Patrikliği'nin ve ruhban sınıfının üst düzey mensuplarının birçoğunun hareketliliği engellemek için mümkün olan her şeyi yaptığının şüphe duymayan birçok tarihçi bulunmaktaydı. Nihayetinde Patrik 5. Gregorios ayaklanmadan sorumlu tutularak Osmanlılar tarafından idam edilmişti. Bu nedenle Yunan tarih yazıcılığı tarafından şehit olarak resmedilmekteydi. Bu şehit düşmüş patriğin mermerden bir heykeli Atina Üniversitesi'nin merkez binasının önünde sol köşede duruyor. Sağ köşede 18. yüzyılın ikinci yarısının en önemli devrimci şahsiyeti olan Rigas Velestinlis'in (1757-1798) heykeli var. İkisi de Osmanlılar tarafından idam edilmişlerdi ama bunun dışında aralarında pek az ortak nokta bulunmaktaydı. Tüm bunlar beklenebileceği gibi Yunan Kilisesi'ni kızdırdı. Başpiskopos Ieronymos bunun, bugün içinde bulunulan kötü durumun o kadar da korkunç görünmemesi için geçmişin başarılarını küçümseme çabası olduğunu söyledi.

Son yıllarda, tarihi bir anlatının kamusal bir tartışmayı tetiklemesi bir ilk değil. Yunanistan'da okul kitaplarıyla ilgili ihtilafli kararlara dair öteden beri gelen bir tartışma geleneği vardır. 1985 yılında o zamanki sosyalist hükümet lise birinci sınıflara Lefteris Stavrianos tarafından yazılmış "İnsanlık Tarihi" başlıklı bir kitap getirmişti. ¹ Kitap, Darwin'in evrim teorisini desteklediği için saldırılara maruz kaldı ve birkaç yıl içinde geri çekildi. 2002 yılında lise üçüncü sınıfların "Modern ve Çağdaş Dünya" başlığını taşıyan yeni kitabı, Yunan Devrimi sırasında insanların Türklere elinde kahrmanca öldükleri yer olan Maniaki'den ve savaş çıktığı esnada Türklere yönelik "suikastlar"dan

bahsetmediği için mecliste ağır bir biçimde eleştirilmişti. En sert eleştirilere yol açan bölüm ise "Kıbrıs sorunu" ile ilgili olan şu cümleyle: "Üçüncü dünyanın, sadece ulusal bağımsızlığı değil toplumsal ilerlemeye de öncelikle olarak belirleyen radikal sömürgeci karşıtı hareketler tarafından sarsıldığı bir zamanda Kıbrıs'ta, General Grivas'ın liderliğini yaptığı EOKA toplumsal açıdan aşırı tutucu bir milliyetçiliğin bayraktarlığını yapmaktaydı".² Belli ki bu cümle tüm dünyadaki sömürgecilik çözülüşü ve sömürgecilik karşıtı hareketlerle ilgili daha genel bir anlatının bir parçasıydı. Yine sosyalist kabine mensubu o dönemki Eğitim Bakanı Petros Efthymiou okullara dağıtılmadan önce ilgili sayfa'nın kitaptan çıkarılması talimatını verdi. Dönem, Kıbrıs sorununun, sonradan "Annan Planı" olarak anılacak çerçevede tartışılmaya başlandığı ve bu nedenle adanın ihtilafli geçmişine yönelik yapılacak her atfın bir konunun parçası olarak anılmaya müsait olduğu bir dönemdi.

2007 yılında, aynı sosyalist hükümetin kurallara göre yapılmış bir yarışma sonrasında belirlediği bir altıncı sınıf kitabı,³ medyada ateşli bir tartışma başlattı. Münakaşa konusu yazarların ulusal tarih yazımına uzun yıllardır belirleyen klişeleri terk etmeleri ve Yunanların Osmanlı yönetimi altında (15. ila 19. yüzyıllar arasında) yaşadıklarına dair daha ılımlı görüşler benimsemeleri idi. Bu durum, son otuz yılın belirli yerleşik fikirlerinin gözden geçirilmesine katkıda bulunan araştırma ve belgeleniminden yanı sıra UNESCO ve Avrupa Birliği'nin, tarih kitaplarının "silahsızlandırılması" ve insan yaşamının diğer yönlerinin vurgulanması yönündeki talimatlarını temel alan daha genel bir eğilimin bir sonucuydu. Alman –Fransız örneğini takiben Türk ve Yunan hükümetleri arasında düşmanlığı yaymayan bir anlatım tarzının teşvik edilmesine yönelik olarak başlatılacak politik uzlaşi henüz uygulamaya geçmemiştir ve bu kitabın, en azından resmi olarak, yazılmasında bir etkisi olmuş gibi görünmüyordu. Aşırı sağ kanadın, yeni

nesillerin 'de-helenizasyonu' olarak gördükleri bu duruma karşı yaptıkları gürültülü protestolar, Komünist Parti ve diğer solcu grupların, 2000'li yıllarda başlayan Yunan – Türk yakınlaşmasının arkasında emperyalist bir proje olduğu ithamlarıyla birleşti. Nihayetinde kitap, tekrardan seçilen ve milliyetçi histeriye boyun eğen sağcı hükümet Yeni Demokrasi tarafından geri çekildi.

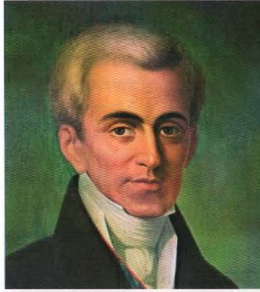
Ders kitapları çevresinde kopan gürültü sırasında bir başka akademik girişim daha saldırıya uğradı. 1998

daim gündemde olabileceğini kanıtladı. "Kıbrıs sorunu" bahsinden ötürü sansürlen kitabın yazarlarından biri bu kez Küçük Asya Seferi ve 1922 felaketi ile ilgili üniversitede verdiği derste anlattıkları yüzünden gazetecilerin ve politikacıların saldırısına maruz kaldı. Altıncı sınıf ders kitabının yazar grubunun koordinatörü Yardımcı Doçent Maria Repousi'yi. Kendisi bu tartışma sırasında ciddi şekilde taciz edildi. "Vatansever" çevrelerin yeni kurbanı, [Yunanistan'daki] Ege Üniversitesi'nde ders veren Doçent Giorgos Kokkinos manşetlerde

teknik yönlerinden de özel olarak bahsedilmeli, zira yapımcı ve yönetmenler Rea Apostolidis, Yuri Averof ve Andreas Apostolidis, BBC ve History Channel'inkilere benzer bir yapımcı tarzını tutturmayı başarmışlar. Birçok yerde aktörler önemli tarihi olayları canlandırıyorlar. Etnografik ayrıntılara riayet etmenin yanı sıra iki yüzyıl önce sıradan insanların görünümünün ve vücut dillerinin nasıl farklı olduğunun vurgulanması gerçekten takdir edilesi. Tüm bunlar, en çok tanınan roman yazarlarından biri olan Petros Tatsopoulos'un güç-

Geçmişteki tartışmalarda başı çeken tarihçiler kurumsal olarak güçlü değillerken, bu şehir önemli devlet kurumlarına egemen, ana akım tarihçiliğin ağır toplarıyla karşılaşılıyor. Bu nedenle seslerini geniş kitlelere duyurmak ve ilgi görmek için gerekli toplumsal ve akademik sermayeye sahip olduğunun farkında olan tarihçilerin cesaretini ve vizyonunu takdir etmekten başka yapacak bir şey yok.

yılında Selanik merkezli Güneydoğu Avrupa'da Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi (CDRSEE) isimli bir sivil toplum örgütü Müsterek Tarih Projesi'ni başlattı. Başkanlığını Prof. Christina Koulouri ve Prof. Halil Berktaş'ın yaptıkları proje temel olarak tüm Güneydoğu Avrupa ülkelerinde ortak bir tarih yazılmasını ve öğretilmesini teşvik etmekteydi. Bir dizi atölye yoluyla proje, Güneydoğu Avrupa'da büyük bir tarih öğretmenleri ağı kurdu; bölgeden akademisyenlerin katılımıyla geniş bir izleyici kitlesi oluşturdu ve geniş çapta kabul gördü. Bu girişim yukarıda adı geçen atölyelerin sonucu olarak atölyelerle aynı ismi taşıyan dört ciltlik bir yayın yaptı: 1. Osmanlı İmparatorluğu, 2. Güneydoğu Avrupa'da Uluslar ve Devletler, 3. Balkan Savaşları, 4. İkinci Dünya Savaşı. Eserler farklı Balkan ülkelerinde farklı yankılara yol açtı. Yunanistan'daki tepkiler ise Eğitim Bakanlığı'nın laikatı tavrından yukarıda bahsedilen ders kitabında kilit bir rol oynayanlara benzer grupların doğrudan saldırılarına uzanıyordu.

"Ege Üniversitesi'nin Repousi'si" olarak boy gösterdi.⁴

Peki, SKAL televizyonundaki belgeselin tetiklediği bu son tarih skandalı bahsedilen olaylar dizisinin bir devamı mıdır? Hem evet, hem hayır. Bu belgeselin Yunanistan'daki kamusal tarihi tek başına yeni bir olgunluk dönemine soktuğuna şüphe yok. Katılan tarihçilerin kaynakların eleştirel değerlendirilmesine dayalı bilimsel tavrı, sağlam belgelendirme, bağlamın geniş bir biçimde verilmesi ve bir dizi analitik kategorinin (ekonomi, maddi kültür, ideoloji) kullanımı, girişimin gerektirdiği zor ve kordine emeğin ispatıdır. Belgeselin

lû ve etkili bir şekilde üstlendiği son derece gerçekçi bir anlatım tarzıyla tamamlanmış.

Anlatının içeriğine gelirsek, dizide radikal olarak görünen fikirlerin dönemin tarihçileri için bilinen şeyler olduğunu itiraf etmemiz lazım. Yeni olan, başlıca özel TV kanallarından biri yoluyla bu bilgilerin bu denli geniş bir tanınırlığa erişmiş olması. Yine de tarihçilerin, akademik başarılarının canlı bir kamusal tartışmayla ilişkilendirilmesinden memnun olmak için sebepleri çok. Ancak, işin erbablarını şüpheye sevk eden ve değinilmesi gereken iki mesele var. İlki dizi boyunca boy gösteren çok sayıda seçkin bilim insanından hiçbirisinin Yunan Devleti üzerine akademik olarak çalışmamış olması. Yunanistan'daki tarihçi çevrelerine aşına herkes, devrimin ekonomik öncülleri ile ilgili en önemli çalışmanın Atina Üniversitesi'nde emeritus profesör olan Vassilis Kremmydas tarafından yapıldığını iyi bilir.⁵ Ayrıca devrim olgusunun farklı yönleri konusunda yazar bir grup tarihsel sosyolog var (Nikos Kotaridis, Nikos Theotokas, Dionysis Rotzokos, hepsi Panteion Üniversitesi'nde öğ-

Ioannis Kapodistrias bağımsızlıktan sonra Yunanistan'ın ilk devlet başkanı olur.

2009 yazında bir olay daha Yunanistan'da tarih yazıcılığının her

Kral Otto'nun
Atina'ya gelişi.

Peter van Hess, 1899.

retim üyeleri). Dahası iki yıl önce Korfu'da yapılan, kendisi de devrim uzmanı olan Prof. Petros Pizaniyas'ın düzenlediği ve Yunan ve Türk bilim insanlarını bir araya getiren konferansın sonuçları Yunanistan'da yayınlanmıştı. Bu çalışma yakınlarda İngilizceye çevrildi ve İstanbul'da da yayımlandı.⁶ Ioannis Kapodistrias ve dönemi üzerine yapılmış en ünlü çalışma devrimin diğer yönleri konusunda da çalışmalar yapan Girit Üniversitesi'nden Prof. Christos Loukos tarafından gerçekleştirildi. Yunan Devrimi konusunda uzman olanların listesi bundan daha da uzun. Şaşırtıcı bir şekilde bu bilim insanlarının hiçbirini diziye davet edilememiş.

İlkiyle bir şekilde ilintili olan ikinci mesele, dizinin arkasındaki esas akademisyenlerden bazılarının Yunanistan'da son derece sağlam bir konuma sahip olmaları. Sadece yakın zamana kadar Ulusal Eğitim Konseyi başkanı olan Thanos Veremis ve hâlâ Ulusal Araştırmalar Merkezi'ne bağlı Neo-Helenik Araştırmalar Merkezi'nin başkanı olan Paschalis Kitromilidis'in ismini verelim. Bunlardan başka uluslararası çapta tanınan Yunan edebiyatı uzmanı ve Londra'daki King's College'da profesör olan Roderick Beaton ve Hamburg Üniversitesi'nden Profesör Hans Eidenauer'u sayabiliriz. İlginç bir ayrıntı da Türk bir akademisyenin, Sabancı Üniversitesi'nden Fikret Adanır'ın da davet edilmiş olması. Öncekilerle karşılaştırıldığında bu girişimden edinilecek ilk izlenim şu:

Geçmişteki tartışmalarda başı çeken tarihçiler kurumsal olarak güçlü değillerken, bu sefer önemli devlet kurumlarına egemen, ana akım tarihçiliğin ağır toplarıyla karşılaşıyoruz. Bu nedenle seslerini geniş kitlelere duyurmak ve ilgi görmek için gerekli toplumsal ve akademik sermayeye sahip olduğunun farkında olan tarihçilerin cesaretini ve vizyonunu takdir etmekten başka yapacak bir şey yok. Belgelese dâhil ettikleri insanlar konusunda böyle bir seçime gitmiş olmalarının nedeni bu olabilir mi? Muhtemelen. Fakat yine de Kremmydas'ın 1821 Yunan Devrimi tarih yazıcılığı üzerine son kitabı Yunan Parlamentosu tarafından yayınlanmıştı.⁷ Bundan daha ana akım ne olabilir?

Bu çelişkiyi temel alarak tarihle ilgili önceki skandallarla bunun arasında önemli bir fark olduğunu iddia ediyorum. Bu iddia iki gözleme dayanıyor. İlk olarak belgeseldeki tarihçilerin hiçbirini geçmişteki kamusal tartışmalara müdahil olmamışlardı. Diğerleri sistematik bir saldırı altındayken ve iftiralara maruz kalırken, fikirleri belirli bir politik eğilime, bir süre kırılğan bir hegemonya kurmayı başaramamış merkez sol ile açıkça ilintilendirilirken, mesafeli durmayı ve böylece itibarlarını korumayı tercih etmişlerdi. İkinci olarak bu kanal son yıllarda geniş kesimlerin tüketimi ve ulusal gururun aracı olarak tarihi ticari bir meta gibi kullanmak konusunda hummalı bir faaliyete girişti. Kanal birkaç yıl önce halkın yüz

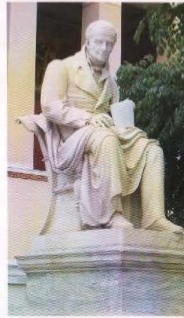
isim arasında Yunan tarihinin en önemli isimlerini seçmeye çağrıldığı bir yarışma düzenledi. Sonuç olarak halkın oylarıyla seçilen sekiz isim için uzun belgeseller çekilecekti. Son oylamada halk tüm zamanların en önemli Yunan şahsiyetinin Büyük İskender olduğuna karar verdi ve onu Eleftherios Venizelos, Aristo ve Ioannis Kapodistrias gibi isimler takip etti. Yarışma, fikrini BBC'nin benzer bir yarışmasından alıyordu ve hedef kuşkusuz önemli tarihi şahsiyetleri geniş kesimlere yakınlaştırmaktı. Öte yandan seçilen isimlerin bu denli geniş bir tarihsel dönemden olması bariz bir biçimde tarihsel bir süreklilik hissini güçlendirmeyi ve ana unsurları tartışma götürmeye hâkim bir Yunan kimliği algısını desteklemeyi amaçlıyordu. Konumuz olan son belgesel kanalın yeni büyük prodüksiyonu, kanal bununla birlikte modern Yunan tarihi üzerine bir kitap serisi de yayımlıyor. Çoktan tanıtımı yapılan bir sonraki proje ise "Yunanların Savaşları" üzerine.

Şu ana kadar tarihi ticarileştirmeye ve bunun üzerinden kâr etmeye çalışan özel bir kanal izlenimi edinilebilir. Ama işler bundan biraz daha karışık. Kanalın sahibi sektöre yıllardır hâkim olan bir medya patronu. Üç yıl kadar önce kendisinin en önemli ve Yunanistan'ın en saygın gazetelerinden biri olan *Kathimerini*'nin başına ünlü gazeteci Alexis Papachelas'ı getirdi. Onun yönetiminde gazete, Yunan toplumunun uzun zamandır süregelen patolojilerine karşı sert bir eleştiri politikası takip ediyor ve devlet ve özel kurumların Avrupa modelini takip ederek modernize edilmesi gerektiğini savunuyor. Gazete herhangi bir siyasi partiyi değil, daha çok belirli bir vizyonu destekliyor. Bu tutum halkın protestoları, geleneksel tavırlar ve genel olarak sola yönelik katı bir küçümsemeye de iç içe geçmiş durumda. Aynı şey SKAI kanalı için de söylenebilir. Yunanistan'da derin bir krizin hüküm sürdüğü ve halkın zor durumda olduğu böyle bir zamanda bu medya grubu, kişisel ve toplu çıkarlar üzerinde yükselmek, kolektif değerler ve Avrupa tarzı bir vatandaşlık mefhumu

benimsemek konusunda Yunan toplumunun başarısızlıklarının kökenlerinin izini sürüyor. Belgesel de tam bu amaca hizmet ediyor. Geleneksel Arnavut *foustanella*'sı giymiş kendi çıkarımların peşindeki askerî liderler ve Avrupalı giysiler içerisindeki idealist politikacılar, yerel çıkarlar ve merkezi otoriteler gibi bir dizi siyah-beyaz karşıtlık üzerinden Yunan bağımsızlığının kazanılmasını takip eden iki yüzyıl boyunca tutumların aynı kaldığı izlenimini uyandırıyor. Daha açık olmak gerekirse belgesel sadece ikili karşıtlıkları vurguluyor. Her bölümü takiben yapılan panellerde günümüz meseleleriyle aradaki bağın ayrıntılarına giriliyor. Bu başka bir ilginç yenilik. Kanalı'nın panel tartışmalarına ev sahipliği yapmaya başından beri niyetli olup olmadığı kesin değil. Ama sonuç olarak halkın itirazlarının kanalı'nın patronu Yannis Alafouzou'yu projeyi kişisel olarak savunmaya sevk etmesiyle sonuç bu oldu. Kendisi Türkiye'de yönetim altındaki Hristiyanlar Müslümanlar arasındaki ilişkileri yumuşatmak gibi bir niyeti olmadığını, dahası gerçek bir vatansever olduğunu ve Yunanistan'ın Türkiye ile komşuluk etmesinden çok da mutlu olmadığını söyledi. Bu mesaj son derece iyi karşılandı. Ne var ki tartışmaların büyük kısmı, Yunan halkının modernleşmek ve hatta dışarıdan yardım almadan herhangi bir şeyi başarmak konusundaki beceriksizliğine odaklanmıştı. Prof. Veremis'in zamanımızın en önemli Yunan filozoflarından Stelios Ramfos tarafından desteklendiği iki panelde verilen mesaj açıktı. Batı'nın ruhu, geçmişte de bugün de Doğu ruhuyla, bu her ne anlama geliyorsa, özdeşleşmiş olan çağdaş Yunan toplumuna hiçbir zaman ulaşamamıştı. Modern Yunan tarihi bu nedenle Batı eğitimi almış, ilerciler liberal aydınlarla eğitimsiz, geleneksel ve muhafazakar kitleler arasında sürekli bir mücadeleye tanıklık etmekteydi. Dürüstlükleri ve yeteneklerine karşın, halka değil ama yerel güç odaklarına karşı derin bir nefret besleyen siyasi figürler olan Alexandros Mavrokordatos ve Ioannis Capodistrias gibi kişilerden azizleştirilmeleri bunu daha iyi bir şekilde anlatmaktadır. Belgesel bu

yolu takip etmeyi seçmişken sıklıkla sömürgeci bir hava tutturuyor. Bir örnek verelim. Antikitenin benimsenmesi ve eski çağların Atina'sına olan düşkünlüğün Helen kültürü hayranları ve özellikle genç kral Otto'nun Bavyeralı çevresinden türemiş olduğu herkesin bildiği bir şey. Öte yandan, halkın Yunan dilinin arkaik versiyonu olan *katharevousa*'yı kullanmaya başladıklarını, zira aksi takdirde hâlâ Arnavutça konuşuyor olacaklarını iddia etmek biraz abartılı. Burada rahatsız edici olan etnik unsur değil. Gerçekten de o dönemin küçük Atina'sının nüfusunun büyük bir kısmı Arnavutça konuşuyordu. Mesele, Arnavutçanın kullanımına karşı olma bile bu ifadelerle eşlik eden küçümseyici ton. Dizinin hazırlandığı sırada onun son elli yılın en kötü krizinin ortasında gösterime gireceğini bilemeyecekleri muhtakkak olmakla birlikte dizinin tarihsel danışmanları birkaç kez krizin bu tür önemli tarihi hakikatlerin gizlenmesine bahane olamayacağını tekrarlادılar. Tarihsel tutarlılık ve kimlik sorunları tam da şimdi, bu kriz ve dönüp kendine bakma zamanında tartışılmalıydı, bu çok doğru. Yunan toplumunun, geçmişin böylesi eleştirel bir anlatımını kaldıramayacağını söyleyenlerin laflarına değer vermiyorum. Öte yandan bu belgesel, tarihsel yanlışları aydınlatmanın ötesinde, tarihsel bir özne olarak Yunan halkına odaklanmak yerine Yunan milliyetçiliğinin kurucu babası, her zaman halkı kötü alışkanlıklarından kurtarmaya çalışmış olan Adamantios Korais'e kadar geriye gidip bir seçece çıkarak aydınlanmış bir seçkinler grubunun yürüncesin-

de dolaşıyor. Yapımcı kadrosu için nihayetinde dizinin, ülkenin siyasi ve ekonomik seçkinlerinin dayattığı sert önlemlerden ve dışarıdan empoze edilen reformlardan kaynaklanan bir çatışmanın baş gösterdiği bir döneme denk gelmesi büyük şanssızlık. Böylesi bir bağlamda, bu konjonktür ve halk tarafından tasvip edilmeyen politikalara desteğiyle verdiği mesaj son derece didaktik olarak görülebilir. Üzücü bir durum, zira başlangıçta niyetlerinin bu olduğundan şüpheliymiş. Gerçekötüz zamanlamaya rağmen mesele sürüyor. Önceki tartışmalar sırasında farklı siyasi yönelimlere sahip akademisyenler tarafından benimsenen mefhumlar ve tutumlar yasadıkları yenilgilerin ardından masada durmaya devam ediyordu. Aynı mefhumlar şimdi, kendi ulusal tarih anlatısını, kemikleşmiş hâkim görüşten çok daha akademik ve gelişmiş bir biçimde tesis etmek isteyen başka bir grup tarafından ele alındı. Öte yandan bu yapılırken, ülkenin tüm politik kadrosunun güvenilirliğini yitirdiği ve Yunan toplumunun gelecek için yeni bir vizyon aradığı bir dönemde, meşru bir otoriteye olan acil ihtiyaca cevap verecek siyasi bir hegemonya için zemin hazırlanmasına yol açabilir. Gündemin belirli kategorileri üzerinden geçmişe dair yeni bir okuma öneren ve kendileriyle aynı oranda siyasallaşmış meslektaşlarının geçmiş hatalarından ders almayan belgeselden sorumlu tarihçilerin toplumun ihtiyaçlarına, geniş kapsamlı ve hem çeşitlilik hem yurttaşlık değerlerine dayalı bir gelecek vizyonuna dair bir şey öneremeyecekleri şüpheli.

Adamantios Korais'in Atina Üniversitesi önündeki heykeli.

- 1 Αντιγόνη Σπυριδωνοί, *Ιστορία του νεοελληνικού γένους*, Α' έκδοση (ΟΕΔΒ 1984).
- 2 Giorgos Kokkinos (ed.), *Νεότερος και Σχολιασμός Κόκκινος Γ' έκδοση* (Modern ve Çağdaş Dünya). *Οργάνωσης Εκδόσεων Δωδεκανήσου Βιβλίων* (Ders Kitapları'nın Yayınlanmasına Yönelik Kurum), Atina, 2006. s. 225.
- 3 Maria Repusi, Ilara Andreadou, Aristidis Poulitidis, Armandos Tsivas, *Ιστορία Σχολιασμού - Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια* (Altın. Sınırlar için Tarih: Modern ve Çağdaş Dönem). *Οργάνωσης Εκδόσεων Δωδεκανήσου Βιβλίων* (Ders Kitapları'nın Yayınlanmasına Yönelik Kurum), Atina, 2006.
- 4 Haris Exertzioglou, *Οι φιλόσοφοι της πολιτικής ηθικής και το μαργινιζάριο της Ιστορίας* (Politik Düşüncülük: Korumacıları ve

- Tarih Kuyusu, Syghrona Thema, 106. Testimuz, Eylül 2009.
- 5 Vasilis Kretzmydas, *Σύγκριση και Έκταση της προεπιστημονικής Παιδείας του 1793-1821*, (Derinleşen Morál ve Kırılma'da ve Tıkızet). Atina, Themelio, 1980, *ve* *Επιστημονική στην Ιστορία της Νεοελληνικής Κοινωνίας 1700-1821* (Neo-Hellenic Toplum Tarihine Gireli), Atina-Exanias, 1988. Bottom of Form
- 6 The Greek Revolution of 1821: A European Event. Ed. Petros Pizanlis, The Isis Press, İstanbul 2001.
- 7 Από το Σπυριδωνο Τριτοκρίτη στο σημερινό: Το φυσικό της νέας ιστοριογραφικής προεργασίας (Spyridon Triokriti'den Günümüze: Yeni tarih yeriyle ilgili yaklaşımlarında 1821. Törhna της Βουλής των Ελλήνων και των Κοινοβουλευτικών και της Δημοκρατίας (Parlamentos: Vakil) 2007.

HESAPLAMA TARİHİNDE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER

BENO KURYEL

Kavramlar yalnızca zihinsel süreçler olarak psikolojik değil, bilginin evriminde paradigmatik bileşenler içinde kültürelidir de. Mühendis, klimayı tasarlarlarken kavramı işlevsellik üzerinden bildiği için yanılmamaktadır. Yanılsama, edindiği bilginin işlevi dışında düşünme ihtiyacı hissetmemesinde yatmaktadır. Hüküm süren paradigmada böyle bir gereksinme olmadığı için bilgi şeyleşmiş olarak sadece işleviyle değer kazanmaktadır. Fakat, bilim tarihini incelerken bilginin bu ideolojik bileşenlerini de göz önünde tutmak durumundayız.

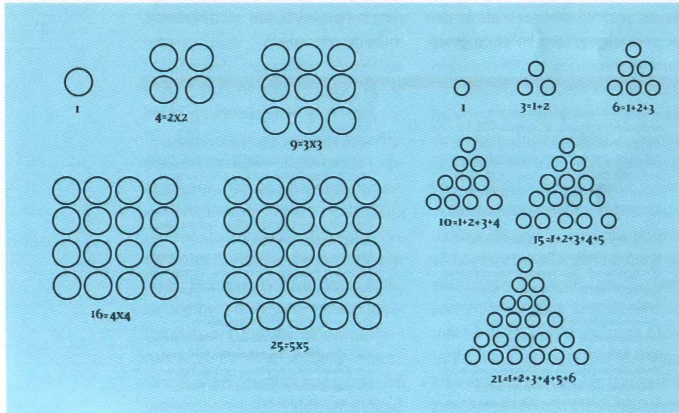
İLK SÖZLER

Bu ilk sözler, son sözlere giden yolun başlangıcı değildir. Çünkü, hesaplama tarihinde ilk sözler olmadığı gibi son sözler de yoktur. İlk ile ifade ettiğimiz şey geriye gidebildiğimiz yeri ifade etmektedir. Hesaplama tarihinin ne başı ne de sonu vardır. Yaşamımızın her anında, rüyalarımızda hesaplama yapmadan geçen durak var mıdır? Bu yazının başlığındaki "hesaplama" sözcüğü yerine "matematik" sözcüğünü de yazabiliirdik. O zaman, dönemeçleri okyanuslarda aramak

gerekirdi. Bu da, bir makalede çerçeve içine alınamazdı elbette. Peki, hesaplama tarihi de okyanuslarda yüzüyor mu? Tabii ki öyle. Ancak, dar da olsa bu makalede bir çerçevesini çizmek mümkün. Hesap, bir büyüklüğün tanımlanmasıdır bir bakıma. Büyüklüğe, çokluğa, genişliğe bir anlam kazandırır. Şöyle bir tarihe baktığımız zaman, neredeyse inanılması zor bir eser görürüz. Günlük yaşamın girdabında farkına varamadığımız bir süreç bu. Bundan önceki yüzyıllarda ve binyıllarda bugüne benzer "bugünlerde" de didiğimiz günün için-

den farkındalık çıkması zor zanaat olagelmıştır. Bugünün ya da gündelik olanın cenderesinden başımızı kaldırıp baktığımızda vardığımız noktanın evrilerek süregiden bir yol olduğunu görebiliriz. İlk sözlerin amacı bu "ilksizliği" ve doğal olarak "sonu olmazlığı" dile getirmek içindir. Marx, enfes ifadesinde, "maymunu anlamak için insanı bilmek gerekir" derken bugünü tarihten çıkarabileceğimizi paradoksal bir biçimde ortaya koyuyordu. Bu bilgikuramsal önermeyle hesaplama tarihini irdelerken hem kavramsal dönüşümleri hem de hesaplamanın emek ve üretim süreçleriyle nasıl örgütlendiğini görebiliriz. Böyle bir görme biçimi, hesaplama tarihini, merak uyandıran olgular düzeyine indirgemeyi öndediği gibi, bilim tarihini de toplumsal devrimin içinden algılayabilmemizi sağlar. Bu makale sadece bir deneme. Belki de bir önerme. Bundan önce dergimizde yazdığım yazılarla örmeye çalıştığım bilgikuramına bir tuğla daha eklemekle ödeş gibi. Bilginin tarihsel evrimini, bilgikuramsal çözümlemelerden ve bilginin örgütlendiği yaşam dinamiklerinden yalıtmadan somut örneklemeler çerçevesinde inceleme ve anlama çabasından başka bir şey değil bu yaklaşım.

Kareleri ve toplamları "çakıl taşlarıyla" elde etmek...

KAVRAM VE DÖNÜŞÜM

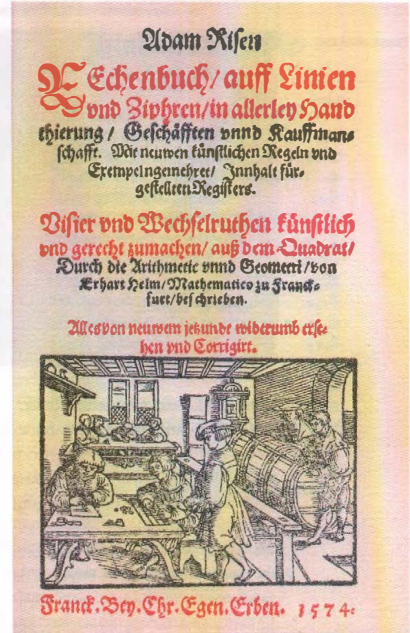
Tartışmaya şöyle bir soru ile başlayabiliriz: Sözcükler, kavramları nasıl taşıyor? Soruya alâcelele bir yanıt vermekten kaçınarak şöyle bir açınımla yapalım: "Gündelik yaşamda kullanılan birçok sözcük, taşıdığı kavramların farkındalıklı içinde sarf edilir". Bilimsel ve teknik araştırma ve uygulamalarla bile buna çoğu kez rastlamak olasıdır. Peki, bu durum anlam kayıplarına yol açmakta mıdır? Elbette evet. Ancak, hüküm süren paradigmadaki işlevsellik ve pragmatik ölçütler belirleyici olduğu için göze batmaz ve sonuç olarak kavramsal kayıplar belirlenmez. Ancak, bu durumu dert edinmek zorunda hissediyorum kendimi. Çünkü, yukarıda da ifade etmeye çalıştığım gibi, "bilginin tarihsel evrimini, bilgikuramsal çözümlemelerden ve bilgikuramcıların yaşam dinamiklerinden yalıtılmadan somut örneklemeler çerçevesinde inceleme ve anlama çabasını" hedefliyorum. Bilim tarihi ile bilim felsefesinin ayrılmaz bütünlüğü içinde kalan bir yaklaşımı benimsiyorum. O halde, soruya yeniden dönersek: Sözcükler, kavramları nasıl taşıyor? Çok genel olarak ve psikolojik düzeyde diyebiliriz ki, kavramlar, sözcüklere karşılık gelen zihinsel temsillerdir. Örneğin "kedi" kavramı, "kedi" sözcüğüne karşılık gelen zihinsel bir yapıdır ve dünyadaki tüm kedilere göndermede bulunur. Kavramlar, zihinsel süreçlerle üretilir ve bu süreçler içinde değişebilir. Kavramın, bu zihinsel "psikolojik/fizyolojik mekanizmanın" dışında kültürel değeri de vardır. Paradigma bağlamında, sözcüklerle kavramlar uzlaşır. Bu uzlaşma yarımsamalarla doludur. Aralarındaki köprü egemen paradigma tarafından inşa edilir. Bu inşa sürecinin farkındalığı ise tartışılmalıdır ve yanılsamalara yol açan da odur. Şimdi bir örnekle aydınlatmaya çalışalım:

"Sıcaklık", "ısı" ve "sıcaklık farkı" kavramlarını ele alalım. Can alıcı soru şudur: Acaba bu kavramlardan hangisi veya hangileri nitel ve ya niceldir? Rahatlıkla diyebiliriz ki, bu soruyu sormadan ilgili kavramları termodinamik bağıntılar içinde kullanarak, enerji denklemlerini geliştirmek, bu-

har kazanı tasarımı yapmak ve uygulamalı matematik problemlerini çözmek fevkalade mümkündür. Mühendislik tarihini, sadece yapılanlarla yazmak da olasıdır. Ancak, böylesine yazılan şey tarihsel bir araştırma ve inceleme olamaz, daha çok pozitivist paradigmadaki yazılan bir tarih olur. Can alıcı soruya dönersek, sıcaklık nitel bir kavramdır. Çünkü, yalnızca yapılan bir ölçüme verilen bir isimdir. Geleneksel bir kabul çerçevesinde tanımlanmış bir anlamdır. Ancak, sıcaklık farkı niceldir. Nedeni ise nicel bir kavram olan ısı ile ilişkilendirilebilir. Isı, bir nicelik olarak sıcaklık farkı ile doğru orantılıdır. Çünkü, enerji yüksek sıcaklıktan düşük sıcaklığa doğru akar. Böylece, kavramlar yalnızca zihinsel süreçler olarak psikolojik değil, bilginin evriminde paradigmatik bileşenler içinde kültürelidir de. Mühendis, klimayı tasarlayan kavramı işlevsellik üzerinden bildiği için yanılsamaktadır. Yanılsama, edindiği bilginin işlevi dışında düşünme ihtiyacı hissetmemesinde yatmaktadır. Hüküm süren paradigmadaki böyle bir gereksinim olmadığı için bilgi *şeyleşmiş* olarak sadece işleviyle değer kazanmaktadır. Fakat, bilim tarihini incelerken bilginin bu ideolojik bileşenlerini de göz önünde tutmak durumundayız.

Şimdi, makale kapsamında gereksinime duyacağımız başka bir örnekle destek verirek: "Hesap" sözcüğü günlük yaşamımızda ve teknik işlerde saymak, toplamak, çıkarmak, çarpmak ve bölmek anlamına gelmektedir. Bir bakıma, sayısal bir sonuçtur. *Hesap* sözcüğünün kökeni, Arapça *hisab* kelimesidir. Anlamı, *aritmetik*, *işlem yapmak*, *saymak* fiillerini gösterir. Bunoktada, tarihsel süreçte *hesaplamanın* başına gelenlere bir göz atabiliriz: Anlama biraz vurgu yapmak için İngilizceden iki sözcük ödünçalalım. Bunlar, "calculation" ve "computation" sözcükleridir. Kelimelerin etimolojisiyle biraz uğraşmakta yarar var. Hesaplamanın İngilizcesi olan "calculation" sözcüğüne bakalım. İçinde önce "calcis" çıkmakta. Yani "kireçtaşı." Hesaplama kireç taşının ne ilgisi var? İlk tepkimiz anlaşılar görünmekte. Ancak, bir adım

daha atalım: Çakıl taşının Latince karşılığı "calculus" kelimesidir. "Calc" taş anlamında. "Calculus" ise küçük taş demek. Hesaplama yapmak için kullanılan küçük çakıl taşları. Bilinen ilk hesap araçlarından biri. Böylece, hesaplamanın toplumsal bir değer kazandığını görüyoruz. Öğretmek için örgütlenmek ya da okullaşma sürecidir bu.

ilginçtir. Arapça *ihsa* sözcüğü, *saymak* veya *sıralamak* anlamına geliyor. İlginçlik devam ediyor, çünkü, Arapça *haswa* sözcüğünden, yani *çakıl taşı* anlamına gelen kelimeden türeyor. Latince *calculus*, Arapçada *haswa* sözcükleri eski anlamlarını korumakta ve her ikisi de "bölme taşı" kelimesini karıştırmaktadır. Aynı zamanda, *hesaplama* anlamını da sürdürmektedir. Matematiksel düşüncenin evrimine, insanın çevre ile kurduğu tüm ilişkilerden ortaya çıkan toplumsal yaşamı örgütlemeye evriminde bir koşulluk gözlenmektedir. Burada, çakıl taşları ya da başka sayısal araçlar, tahta veya kemiklere atılan çizimler gibi aynı ilkel düzeye sahiptir. Bu bir muhasebe yöntemidir ve kelimelere ya da belleğe ihtiyacı

1574 yılından tüccarların kullandığı Almanca bir hesap kitabı.

yoktur. Sadece, bire-bir mütakabiliyet söz konusudur. Düzenli sayma kavramına bir yakınlığı yoktur. Çakıl taşlarını kullanan çoban, hayvanlarının muhasebesini yaparken, soyut sayı kavramına gereksinme duymadan bire-bir mütakabiliyeti kullanabilir. Bununla birlikte, bu muhasebe yönteminde belirli bir soyutlama da vardır. Çünkü, örneğin yirmi çakıl taşı, yirmi koyuna, yirmi insana veya

kolonda 10 sayısının ardışık üstlerini içermesidir. Abaküsün her kolonuna tekabül eden 10 sayısının üstünden kaç adet bulunduğunu gösteren sayıyaçlar vardır. Bu sayıyaçlar, denk gelen 10 sayısının üstü ile çarpılıp elde edilen sonuçların toplanmasıyla istenen sayıya ulaşmak mümkündür.

Burada değinmekte yarar gördüğüm şey, bir masaya monte edilen aba-

karikatürece ederek de olsa dile getirdiğimiz "çakıl taşı ilkesi" bilginin örgütlenişini betimlemektir. İlke, bir toplumsal anlaşmayı göstermektedir. Bir kültür olarak hesaplama, gündelik işleyişin uzlaşmış ayrıntılarından anlam kazanmaktadır. Hesaplama kavramı salt teknik bir mesele değil, aynı zamanda yaşam biçimine katılmış maddi bir bileşendir. Ticaretin devrimine katılarak onun bir parçası haline gelmiştir.

Bu noktada, sıçrama olgusuna geri dönmek gerek. Çakıl taşından abaküse, abaküsten bilgisayara bir sıçrama. Kesinlikle aradaki evrim sürecini ihmal etmeden tabii ki. Hesaplamamızın *calculation* iskelesinden *computation* iskelesine yelken açıyoruz. Basit bir hesap makinesinden bilgisayara. Kavramsal dönüşümün belirleyici ayrıntılarına göz atmak gerek. Bugün *computation* kelimesini kullandığımız zaman nelere işaret etmekteyiz? Birçok şeye. Nasıl ve ne şekilde? Fakat bu arada bir konunun altını çizmekte yarar vardır. Burada, İngilizce üzerinden bir irdelenmenin yapıyor olması şaşırtıcı gelmemelidir. Çünkü, insan türünün düşünsel evrimine eğilimi durumdayız, bugün *hesaplama* şemsiyesi altında ortaya çıkan literatürün ezici çoğunluğu İngilizcedir, farklı kültürler bir küresellik içinde paylaşımlarını İngilizce yapmaktadır; Türkçeye de böylesine ayırt edici sözcüklerle katkıda bulunmak için zihnimizi ve araştırmalarımızı zorlamalıyız. Yanıta dönebiliriz şimdi: Bir lokantada alt alta yazılmış rakamları toplamak bir *hesap* (*calculation*) yapmaktır. Benzer şekilde, bir fizik problemini çözerken, aydık değerleri değerlendirirken, ders programlarını yaparken, bir binanın bir alana yerleşimini düşünürken hep *hesap* (*calculation*) yaparız. Ancak, bir fizik probleminin matematik modelinde parametrik çözümler yaparken, bir mimari projede grafik destekli seçenekleri üretirken, bir ekonomik soruna stokastik bir model uygularken yine *hesap* ama bu kez *computation* yaparız. Yapılan eylemi sonuç odaklı düşünürsek her iki alan örneğinde *hesaplamanın* gerçekleşmesi olağandır. Ancak, kavram

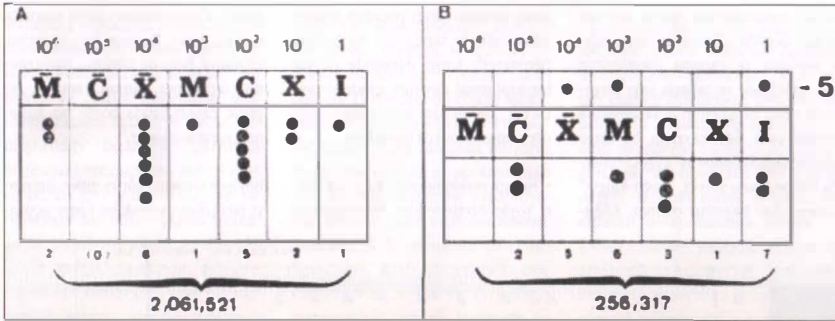
Roma abaküsü.

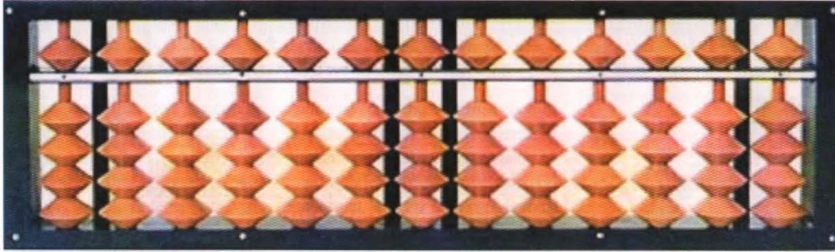
yirmi buğday ölçeğine denk gelebilir. Böylece, insan zihni ardıcılık hünerini kavrama becerisini gösterince çakıl taşlarını, "soyut sayma" bakış açısından görebilmiz. "Çakıl taşı ilkesi" aracılığıyla bakar duruma gelebilmiştir ve böylelikle eksik şeyleri de sayabilmiştir. Mesela Etiyopya'da sefere çıkan her bir asker yola koyulurken yığına bir taş bırakmış, seferden dönenler de yığından bir taş almış. Kalan taşları sayarak seferdeki kayıpların sayısı elde edilmiş. Görüldüğü gibi, matematiksel düşünce ile yaşamsal devrim bütünsel evrimin içinde yuvarlanıyor. Birbirine koşut ve birbirleriyle etkileşim içinde. Birini diğerinden ayırmak veya öncelleme olanaksız. Tartışmanın bu noktasında, çakıl taşlarından soyut sayma kavramını içeren bir örneğe geçelim: Abaküs. Bir hesap tahtası. Soyut sayma kavramına geçiş, hesaplama tarihinde kavramsal bir dönüşüme işaret edebilir. Sistematik bir muhasebe düzeyine geçiş söz konusudur. Bu soyutlama düzeyi yaşamı yeniden örgütlemeye yeteneğini kazandırmıştır. Böylece, hayat görüşlerinde bir değişime neden olmuştur. Roma hesap tahtasının özelliği, her

küsün cepte taşınabilen ölçülerdeki örneğidir. Böylece daha çok sayıda insana ulaşan bu alet, hesaplama olgusunun kültürel evrimine de işaret etmektedir.

Burada, yine kısaca geri dönüp etimolojik çözümlemeyi tamamlayalım. Bu yazıda, İngilizceden ödünç aldığımız diğer kelime *computation*. Bu da *hesaplama* anlamını taşıyor. Latince, bir araya getirmek, bir aradalıkla betimlemek ya da saymak demek. *Hesaplama* sözcüğüne iki tane karşılık bulduk: *calculation* ve *computation*. Birbirleriyle ilintili olmakla beraber, kavramsal dönüşüme getirdikleri bileşenlerde farklılıklar vardır. Nedir bu farklar? Çakıl taşlarından bugünün bilgisayarlarına bir sıçrama yaparsak şu soruyu sorabiliriz: Bilgisayar nasıl bir araçtır? Buradan da başka sorulara geçebiliriz: Bilgisayar, sadece hesaplamaları ya da işlemleri büyük bir hızla gerçekleştiren bir alet midir? Hesaplamayı, varmış olduğu sayısal sonuçlardan başka bilgilerle buluşturuyor mu? Abaküse bakacak olursak, insanlar elbette yaptıkları hesaplamaları yalnızca meraklarını gidermek için gerçekleştirmemişlerdir. Hafiften

Ayrıntılarıyla Roma abaküsü, orijinal abaküs (solda), basitleştirilmiş abaküs (sağda).

Klasik abaküs.

odaklı yaklaşırsak, ilkindeki *hesaplama*yla ikincisininde *hesaplama* arasında farklar vardır. Şöyle ki:

- Hesaplama tarihindeki en belirgin özellik insan türünün çoklukla, büyüklikle baş edebilmiş olmasıdır. Bu özelliklere anlam vererek, verdiği anlamı pratiğe geçirip kullanarak, elde ettiği sonuçları manipüle ederek, yöntemleri yazıya çevirip literatür yaratarak, bu bilgileri kuşaktan kuşağa geçirecek okullaşma süreçlerini inşa ederek, bilginin araştırıldığı kurumlar kurarak, buna uygun diller geliştirerek matematiksel düşüncenin bir kültür olduğunu ve hesaplamının basitçe dört işlemden ibaret olmadığını göstererek, gerek hesaplama bilgisinde gerekse yaşamla olan ilişkilerinde kavramsal dönüşümlere yol açarak evrim sürecinin yaratıcı sahnelerini gözler önüne sermiştir. Farkları bu süreçte yakalamak mümkündür.

- Yakalayalım... *Hesaplama* kavramı sadece bir sayısal sonuca (*calculation*) ulaşmayı ifade etmez. Aynı zamanda, sayısal sonucun elde edildiği ortamın özelliklerini ve vardığı sonucun bilgelik niteliklerini de kapsar. Bir bilgisayar ekranında görülen grafik, bizim gözle göremediğimiz

sayısız hesaplamaların sonunda ortaya çıkan bir görüntüdür. Belirli bir matematiksel analize bağlı olarak bilginin, sayılar aracılığıyla proses edilmesinden başka bir şey değildir. İşte bu sonuç, bir *hesaplama* sürecidir, ancak, *calculation* değil, aksine *computation* eylemidir.

- Sonuç odaklı düşünersek, "ne fark eder" diyebiliriz. Evet, yalnızca işimizi görmek istiyorsak hiçbir şey fark etmez. Ancak, hesaplama tarihinde kavramsal dönüşümleri araştırmak istiyorsak, en azından bana göre, çok şey fark eder. Bunları da yazı boyunca açıklamaya çalışıyorum zaten.

- Bilgisayarların işimizi oldukça kolaylaştırmaları yanında, bilginin örgütlenme biçimine de etkileri olmuştur. Bir araştırma alanı olarak bilgisayar bilimleri, araştırma ve uygulama alanı olarak elektronik, bilgisayar ve yazılım mühendislikleri *hesaplama* kavramındaki dönüşümlere işaret eden birkaç örnektir.

- Hesaplama*dan (*calculation*) *hesaplama*ya (*computation*) giden bir yoldur bu kavramsal dönüşüm. Sayısal bilginin örgütlenişinde, kullanışında, uygulanışında, yaşamın

ticari, ekonomik, ulaşım, iletişim- sel örgüsünde belirgin farklılaşmalar yaşanmaktadır.

- Peki, yakın bir örnekle devam edersek *hesap* (*calculator*) makinesine nasıl bakalım? Hesap makineleri bugün, günlük yaşamın birçok alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. *Hesap* ve *makinenin* kültürel örgüde kavramsal bir irdeleme yapmaya kalkışsak akla hemen şu soru gelebilir: Bu makinenin, okul süreçlerindeki kullanımı ne durumdadır? İrdelemeyi sürdürelim:

- "İlk ve orta öğretimde kullanımı ne şekilde uygun ve etkindir? Matematik ve fen derslerinde kullanımı pedagojik açılarından nasıl irdelenebilir? Bu ve buna benzer sorular planlı ve yeterli bir biçimde ele alınmaktadır mı? Öyle olduğu pek söylenemez. Az da olsa derinleştirmeye çalışalım. Hepimiz ister zor ister bası olsun hesaplamalarda, hesap makinesine bel bağlarız. Fakat derslerde hesap makinesini ne zaman teşvik etmeliyiz ve ne zaman uygun olmayacağına karar vermeliyiz? Acaba, hesap makinesine ağırlıkla yer vererek hesap yapma yetenek ve becerilerimizi köreltir miyiz? Özellikle ilköğretimde

hesap makinelerine ağırlık vermek uygun değildir. Çünkü çok basamaklı toplama ve çarpma işlemlerinin elle yapılması 10 tabanlı sayı dizgesinin nasıl çalıştığının anlaşılmasına yardımcı eder. Sayı kavramı, bir dizge olarak tasarlanması ve uygulamalarda kullanılması süreci, "kâğıt-kalem" ortamından bağımsız olamaz. Kâğıt-

şinin farkına varan çocuğun değişik teknolojilerle tanışması, tarihesini öğrenmesi, hangi dönemde ne tür bir toplumsal devrim içinde ortaya çıktığı nerelerde kullanıldığını öğrenmesi oldukça önemlidir.

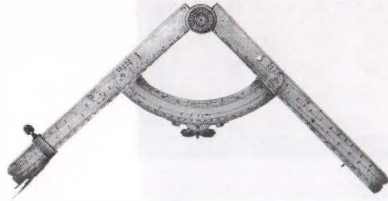
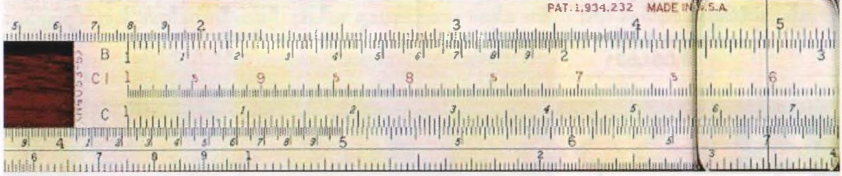
• Hesap makinelerinin bazı yararları şöyle özetlenebilir: Matematiksel

gibidir. Öğrenci süreci değil, yalnızca sonucu görür. Böylece hem öğrenme kısıtlanır hem de öğrenip öğrenmediği ölçülemez. Bunun yanında, bir proje çalışmasında böyle bir kullanıma yararlı olabilir."

Böylece tartışma sürüp gider. Bir olayı tartışmaya açmak ne kadar açıkla-

Sürgülü hesap cetveli.

Galilei'nin kumpası.

kalem ortamı, beyin-el uyumunun ve yaratıcılığının harika bir tablosudur. Bunun gibi, hesap makineleri de beyin-el uyumunun ve yaratıcılığının mükemmel bir tablosudur. Yeter ki, kullanımını yerinde ve zamanında yapalım. Ayrıca, vurgulanması gereken bir nokta da, kâğıt-kalem ve hesap makinesinin birbirinin seçeneği olmadığıdır. Kâğıt-kalem ve hesap makinesi birbirlerinin yerine geçmez. Sınıfta hesap makinesinin kullanılması, özellikle ilköğretimde, farklı düşünce ve yaklaşımlara neden olmuştur. Kimileri, öğrencilerin daha ilköğretimden hesap makinesine aşına olmaları gerektiğini savunurken, diğerleri buna karşı çıkmakta ve öğrencilerin zihinsel yeteneklerini çalışdığını öne sürmektedir. İkinci yaklaşım önemli bir düşünce öne sürmesine rağmen, iki karşıt yaklaşım olayı, ya o ya da o bağlamında ele almaktadır. Hesap makinesi, hesaplama yapmanın yollarından birisidir. Öğrencilerin yaşamları boyunca karşılaşacakları teknolojiyle tanışmaları elbette zorunludur. Ancak, öğrencinin zihinsel yapısını tanıması her şeyden önce gelen bir etmendir. İlk üç yılda kendisinin ve zihinsel işleyi-

olarak karmaşık problem veya modelleri öğrenme fırsatı bulur. Çünkü problemi veya modeli oluşturma yanında çözüm bulmak ve değerlendirmek öğrenme sürecini tamamlar. Çocuklar hesap makinesinin hesaplama özelliğinin yanında makinenin hesapları yaparken ne tür matematiksel bilgileri kullandığını bilirse, makineye karşı yabancılaşması ve zihinsel üretiminin teknolojiye indirgenmesi önlenmiş olur. Makine, araştırma ve tasarımı olan çözümle birlikte bir bütünü oluşturduğu dizgede bileşenlerden birisidir. Bu nedenle zihinsel yetileri baltalamaz. Özellikle lise yıllarında sınavlarda hesap makinesi kullanmak probleme yoğunlaşmayı teşvik eder. Gereksiz hesaplamalarla hem zaman kaybetmez hem de hesap hatalarıyla bunalmaz.

• Bunun yanında hesap makinesini yalnızca sayısal işlem yapan bir araç olmadığını belirtmeliyiz. Aynı zamanda grafik altyapısı olan makinelerde vardır. Grafik özellikler öğrenme sürecine tarifsiz katkılar yapar. Fonksiyon bir değişimdir. Fiziksel bir olayı temsil eden fonksiyonun nasıl değiştiğini görmek, o fiziksel olayın zihninizde daha açık canlanmasını sağlar. Ayrıca, farklı fonksiyonları bir arada çizerek karşılaştırma olanağı ve akıl yürütme devreye girer. Ancak, programlanabilir hesap makineleri de vardır ki, örneğin, bir mühendislik dersinde ve sınavında kullanmak yararlı değildir. Çünkü hesap makinesi o anda bir kara kutu

yıcı oluyor değil mi? Hesaplamaların kavramsal dönüşüm süreçlerine bakalım derken başımıza ne kadar çok işler açtığımızı rahatlıkla görebiliyoruz. Sözcükler ve taşıdıkları anlamlar, işaret ettikleri kavramlar, matematiksel düşüncenin kültürel evriminde dönüşümler yaşamaktadır. Hesap makinesiyle açtığımız konuda tasarlamaya çalıştığımız tartışma, hesaplama tarihinde kavramsal dönüşümlerin yaşamamızı nasıl belirlediğini göstermektedir. Teknik ve matematiksel anlamdaki kavramsal değişimler, toplumsal yaşam örgüsünün birçok alanında da kavramsal dönüşümlere neden olmaktadır. En azından yukarıda betimlemeye gayret ettiğimiz gibi okullaşma süreçlerinde.

HESAPLAMA SAHNELERİNDEN KISA ÖRNEKLER

Matematik, bir bakıma *hesaplamanın* (computation) dili olarak görülebilir. Böylece, toplumun bugün enformasyon kavramı ile nasıl buluştuğunu görebiliriz. Matematik aynı zamanda, sanayi ile olan ilişkileri üzerinden bilimin de dilidir. Bu dil, Newton ve Leibniz'in "calculus"u yaratıkları 17. yüzyıldan başlar. "Calculus"u kullanarak veya daha metaforik bir ifadeyle "calculus"ça konuşarak mekanik ve fiziksel temel yasaları –örneğin momentum korunumu– diferansiyel denklemler biçimindeki modellerle betimlenebilirler. Bu süreçlerde de hesap vardır. Buradaki *hesapsallık* sayısal

sonuçlara ulaşmakla birlikte fiziksel olanın matematik dilinde yazılmasıyla elde edilen matematiksel yapının, teorisi ve çözüm yöntemiyle, yöntemin yaşama aktarıldığı ve sonuca ulaştırıldığı ortamıyla (genellikle bilgisayar), sonuçların irdelenmesi ve bunun için grafik desteğini verilmesiyle bir bütün olarak *hesapsallık* (*computational*) paradigması içinde gerçekleşmektedir. Böylece, matematik-hesap-fizik yeni bir kavramsal çatının altında toplanmış olmaktadır. Modeller kullanılarak gerçek görüngüler, benzetimle incelenerek sanayi uygulamalarında üretim ve kontrol süreçleri tasarlanmaktadır. Tüm bunlar, yeni öğretim anlayış ve programlarına, farklılaşan mesleklerle yol açmış ve açmaya devam etmektedir. Çokluk somutu ile başlayan sayı kavramı ile soyutlaşıp genelleşen, sayısallığın otomasyona ulaşmasıyla şimdiki doruğuna çıkan süreçlerde kavramsal dönüşümler yaşamın örgüsünde devinen yerlerini almayı sürdürüyor. Abaküs, kumpas ve sürgülü hesap cetveli oldukça ilginç bir sürecin sanatçıları gibi duruyor. 1960'lara ve 1970'lere damgasını vuran sürgülü hesap cetveli benim de İTÜ'de öğrenimim sırasında çok kullandığım ve mühendislik bilimini içselleştirdiğim sürecin en iyi arkadaşıydı. *Hesaplama*dan (*calculation*) *hesaplama*ya (*computation*) giden yolun tam orta yerinde bulunuyordu.

Sanal gerçeklik dünyası da hesapsal/sayısal matematikle (*computational mathematics*) yaratılmıştır. Bilgisayar ocular, medikal görüntüleme, cerrahi, organ geliştirme gibi alanlara uygulamaları olan bu *hesap* işi, çakıl taşlarından bilgisayar destekli görüntü işleme düzeylerine evrilmiş bulunmaktadır. Sanal gerçekliğin sınırsız ufkunda bilgiyi üretmekten bilgiyi örgütleyp kullanmaya kadar kavramlarımızda belirgin dönüşümler olmaktadır.

Bir çoğumuz sayısal (digital) kameralar kullanmaktadır. Elde edilen resimler iki boyutludur ve dikdörtgen biçiminde bir piksel matrisinde görüntü kazanmaktadır. Her piksel,

belirli bir renge boyanmış küçücük bir karedir. Örneğin, 2000x1000 ölçeğinde bir resimde iki milyon piksel bulunur (2 megapiksel resim) ve kameranın kartında kabaca 1 Mb bellek kapsar. Aynı zamanda biliyoruz ki, bu resmin daha az yer kaplaması için bellekte sıkıştırma yapılabiliyoruz. Böylece, elde ettiğimiz resmin, *hesaplarla* (*computational mathematics*) farklı biçimlerini elde edebiliyoruz. Sayma ve sayısallığın matematiksel analizle bulunduğu bu noktada kavramın dönüştüğünü en az resim kadar berrak bir şekilde tanımlayabiliyoruz. Kavramın dönüştüğü yer ya da süreç, sayısallığın görünümlü buluşmasıdır.

Kavramlar, zihinsel süreçlerce üretilir ve bu süreçler içinde değişebilir. Kavramın, bu zihinsel "psikolojik/fizyolojik mekanizmanın" dışında kültürel değeri de vardır. Paradigma bağlamında, sözcüklerle kavramlar uzlaşır. Bu uzlaşma yanlışlamalarla doludur. Aralarındaki köprü, egemen paradigma tarafından inşa edilir.

KISACA...

Örnekleri çoğaltmak mümkün, ayrıca sonu dağelmez. Bu yazıda belirtmeye çalıştığım şey, bilim tarihinde hesaplama süreçlerini özetle ele almak. Çoklukla ve büyüklükle ilgili olarak insanın bilebildiğimiz eskilerden bugünlere gelirken neler yaptığını, nasıl ve ne şekilde ele alabileceğimizi düşünmek. Sunmaya çalıştığım çözümlemeyi maddeler şeklinde şöyle toparlayabiliriz:

- Bilim/matematik tarihini, bilgikuramsal çerçevede çözümleyerek yazabiliriz. İnsanlığın matematik serüveninde sayılarla başlayan ve hesaplama tasarımlarıyla süregelen evrim, sadece teknik bulguların tarihi olamaz. Bu yazının özetinde olan matematiksel bilginin tarihi teknik açıdan özgül örneklerle doludur. Matematik tarihi, bu özgülüğün/özgüllüklerin, felsefi-bilgikuramsal boyutlarla özgülüğüne kavuşturulmasıyla açıklayıcı olabilir.

- Kavramsal dönüşümler hem teknik anlamda hem de toplumsal örgünün bütünlüğünde gerçekleşir. Kavramları taşıyan sözcüklerin, gündelik ve pragmatik anlamlarıyla açıklayıcı olması neredeyse olanaksızdır. Fakat, gündelik ve pragmatik anlamların değeri, bilginin içinde örgütlendiği düzenin anlaşılmasında ortaya çıkabilir. Bunun yanında, etimolojik araştırmanın getireceği katkılarla, kavramların evrimini daha izah edici yapmak mümkündür.

- Hesaplamanın basit sayısal sonuçlara ulaşma becerisinden, sayısalılık ifade ettiğimiz farklı boyutları yaşamımıza katmasına kadar geçen

tarihsel süreç, ciddi kavramsal dönüşümlere işaret etmektedir. Abaküsten bilgisayara ve görüntü işleme çitalarına kadar süregelen değişimlerin, yaşamın örgütlendiği kurumsal yapılarda da belirgin kavram dönüşümlerine neden olmuştur. Öğretim, sanat, teknoloji gibi.

- Bu makale kapsamında elbette, kavramsal dönüşümlerin içinde yerşerdiği kültürel/ideolojik ve teknik süreçlere ayrıntılı yer vermek olanaksızdır. Resmin bütününe daha kapsamlı görmek ancak bunlarla mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Chihara, C. S., "A Structural Account of Mathematics," Oxford University Press, 2007.
 D'Angelo, J. P., D. B. West, "Mathematical Thinking - Problem Solving and Proofs," Prentice Hall, 1997.
 Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970/1962.
 Lakoff, G., ve Nunez, R. E., "Where Mathematics Comes From," Basic Books, 2000.
 Thagard, P., "Conceptual Revolutions," Princeton University Press, 1992.

14. YÜZYILDAN 15. YÜZYILIN İLK YARISINA, OSMANLILARDA İLK EVLİLİK SİSTEMİ

BİR PRENSES BİR KULLA EVLENİRSE...

JULIETTE DUMAS

Osmanlı hanedanında uygulanan evlilik sistemi doğal olarak gelişmemiş, aksine uzun ve istemli bir evrimin sonucudur. Osmanlı prenseslerinin padişahın kullarıyla evlendirilmesi uygulaması 15. yüzyıl sonlarında yerleşmiş, böylece prenseslerin bölgedeki güçlü iktidar temsilcileriyle evlendirilmesine dayanan daha eski ve geleneksel uygulamanın yerini almıştır. Evlilik sistemindeki bu değişikliğin kökenini ve nedenlerini anlamaya çalışarak şu soruya cevap arayacağız: Osmanlı padişahları neden kızlarına eş olarak kulları Anadoluşu şehzade ya da beylere tercih ettiler?

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Osmanlı hanedanının en önemli özelliklerinden biri, özellikle bir saltanat ailesi için pek alışılmamış bir evlilik sistemi kurmuş olmasıdır. Saltanat kanı taşıyan prenseslerin kullarla evlenmesine olanak tanıyan bu sistem Batılı seyyahları her zaman şaşkınlığa sürüklemiştir. Prens ve prenseslerinin kendi aralarında evlendiğini görmeye –ve böylece ortaya çıkan tüm üyelerinin herhangi bir dereceden akraba olduğu geniş bir uluslarüstü Avrupa ailesine– alışmış olan bu seyyahlar Osmanlı hanedanının uygulaması karşısında hayrete düşüyorlardı. Bir prensesi bir kulla evlendirmek, görülmemiş ve güçlükle anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte bu sistem, derinliği yazarına göre değişen biyografik çalışmalar,¹ genel tarih çalışmaları² ve taht veraset kuralları ile ilgili araştırmalar³ üzerinde yoğunlaşan tarihçilerin ilgisini pek az çekmiş benzerdir. Hanedanın tüm soy ağacı⁴ ya da evlilik stratejileriyle ilgili çok az sayıda çalışma bulunuyor.⁵

Konuya ilişkin bu görece ilgisizlik, Osmanlı hanedanında uygulanan

evlilik sisteminin doğal olarak gelişmediği, aksine uzun ve istemli bir evrimin sonucu olduğu düşünülünce daha da şaşırtıcı geliyor. Osmanlı prenseslerinin padişahın kullarıyla evlendirilmesi uygulaması, ancak 15. yüzyıl sonlarında yerleşmiş, böylece prenseslerin bölgedeki güçlü iktidar temsilcileriyle evlendirilmesine dayanan daha eski ve daha geleneksel bir uygulamanın yerini almıştır. İşte biz de evlilik sistemindeki bu değişikliğin kökenini ve nedenlerini anlamaya çalışarak şu soruya cevap arayacağız : Osmanlı padişahları neden kızlarına eş olarak kulları Anadoluşu şehzade ya da beylere tercih ettiler ? Arayışımızı birbirini izleyen iki makaleye konu olacak iki aşama halinde biçimlendireceğiz. Önce, 15. yüzyıl başlarından ortalarına kadar uzanan dönemde Osmanlı hanedanına mensup kadınların ilkel evlilik sistemini tanımlamaya ve açıklamaya çalışacağız. Bir sonraki sayıda yayınlanacak ikinci bir makalede ise, hanedanlar arası ve dış evliliklerden padişahın kullarıyla iç evliliklere, 15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın ilk yarısına evlilik sisteminin geçirdiği evrimin farklı aşamalarını ele alacağız.

Bu uzun kronolojik çerçeve bazı avantajlar sunuyor. Örneğin, bu ilk yüzyıllarda yaşanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonradan bildiğimiz biçimini almasına katkıda bulunacak olan siyasal ya da hanedanla ilgili gelişmelerin genel bir değerlendirmesini yapmamıza olanak tanıyor. Bu siyasal gelişmelerin Osmanlı hanedanının evlilik stratejileriyle buluşarak iktidar, siyaset ve hanedan âdetleri arasındaki mükemmel uyumu nasıl ortaya çıkardığını ileride göreceğiz. Evlilik stratejileri gerçekten de devlet politikasıyla ilgili meselelerin ışığında okunabilir ve ancak doğru siyasal ve diplomatik bağlama yerleştirildiklerinde anlaşılabilir. Bu anlamda, evlilik stratejileri incelediğimiz dönem boyunca Osmanlı siyasal iktidarını, çatışmalarını ve önceliklerini okumak için bir anahtar oluşturur. Tüm bu evlilikler aslında özgün siyasal ve diplomatik araçlardır. Aslında Osmanlı hanedanının evlilik stratejilerinin iki temel amacı olmuştur: Osmanlı Devleti'nin imajını iyileştirmek ve gerek içeride gerekse dışarıda izlediği politikayı sağlamlaştırmak.

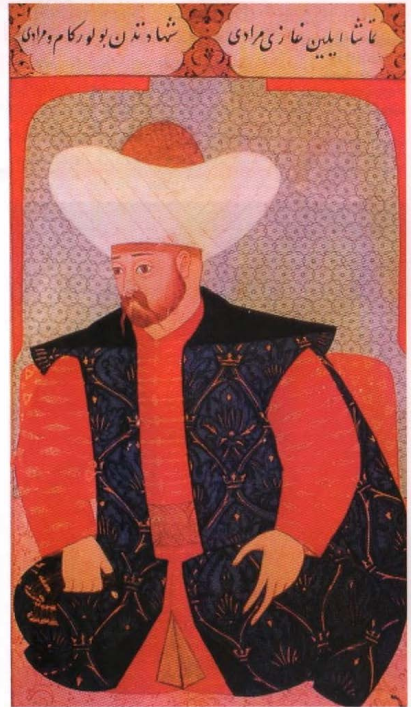
Bu stratejiler aile üyesi erkekleri olduğu kadar kadınları da kapsıyordu. Bununla birlikte, toplum ve aile içerisindeki yerleri cinsiyetlerine göre belirlenen bu iki kategoriyi birbirinden ayırt etmek gerekir. Erkekler padişahlar ve oğulları, hatta yine erkeklerin soyundan gelen torunlarıydı. Osmanlılarda taht veraseti iki kurala göre tanımlanıyordu: Yalnızca erkeğin soyundan gelenlerin tahta talip olabilecekları anlamına gelen (ve böylece padişah kızlarını hüküm sürmekten ve saltanat unvanını kendi soylarından olanlara aktarmaktan men eden) babadan oğula intikal kuralı ve hanedanın ayrımsız tüm erkek üyelerine açık tahta geçme kuralı.⁶ Bu sonuncusu, üzerinde biraz durulmayı hak eden önemli bir noktadır. Açık tahta geçme sistemine göre, padişahın ister kardeşi, ister oğlu ya da torunu olsun, ailenin tüm erkek üyelerine aynı saltanat hakları tanınıyordu. Bu durum ise tahta geçme konusunda kronik bir istikrarsızlık doğmasına neden olmuştur: Tüm "şehzadeler" Osmanlı Devleti'nin başına geçmeye talip olabilir ve hepsi de bunu istiyordu. II. Mehmed'in yasallaştırdığı ve resmileştirdiği kardeş katli uygulaması ise şehzadelere tahttan ve ölümden (ya da yaşam boyu sürgünden) başka seçenek bırakmıyordu. Bu sistem ayrıca toprakların bölünmez bütünlüğü ilkesine dayanıyordu. Bu ise incelediğimiz dönem ve bölge için görece alışılmadık bir olguydu (komşu Türkmen boylarının ve Anadolu beyliklerinin çoğunda, geleneğe göre topraklar ölen beyin oğulları arasında paylaşırlardı).⁷ Osmanlı hanedanı açık taht veraseti ve toprakların bölünmezliği ilkelerini dayatarak iç savaş ve çatışmaları engelleyemese de, bunlar eski hükümdarın ölümü ile yenisinin tahta çıkması arasındaki görece kısa bir dönemde yoğunlaşıyordu. Tahta talip olanlardan kardeşlerini yenmeyi başaran ya da tahta ilk yerleşen seçilmiş kişi olarak kabul ediliyordu. Eğer başarılı oluyorsa, bu Allah'ın onun yanında olduğunu gösterirdi, çünkü Allah'ın yardımından hiçbir şey mümkün değildi! Elde ettiği başarı Allah tarafından seçilmiş olmasının

kanıtıydı. Evlilik stratejileri alanında ise, ailenin tüm erkek üyelerine (erkek soyundan gelenler) aynı tahta geçme haklarının tanınması ilkesi bu erkek adaylar etrafında benzer stratejilerin geliştirilmesi anlamına geliyordu. Gerçekten de, şehzadelerle padişahların, büyük erkek evlatlarla küçüklerin, hatta oğullarla torunların evlilikleri arasında hiçbir kayda değer fark bulunmuyordu. Padişah soyundan gelen tüm erkekler aynı kalıplara göre evlendiriliyordu. Zira, bunlardan her biri tahtın olası vârisleri arasında yer aldığından, hemen hemen aynı siyasal meselelerin odağında bulunuyorlardı.

Kadınlar açısından ise işler biraz daha karıştı. Erkeğin soyuna dayalı aile sistemi bazı kadınların Osmanlı ailesinden dışlanmasını gerektiriyordu. Bunların başında da anneler, yani padişah ya da şehzadelerin eşleri ya da odalıkları geliyordu. Asıl bir soydan, hatta padişah soyundan bile geliyor olsalar, bu kadınlar ailenin dışında kalıyorlardı. Padişahlardan doğmuş olan kız çocukları hanedanın tam üyesi kabul ediliyorlar, ancak bu aile bağıni kendi çocuklarına aktarmıyorlardı. Dolayısıyla hem kız, hem de erkek çocukları teorik olarak Osmanlı soyundan dışlanıyordu. Buna karşılık, şehzadelerin kız çocukları doğrudan erkek soyundan geldikleri için Osmanlı ailesinin üyeleri arasında sayılıyorlardı. Bu makalenin amacı yalnızca hanedanın kadın üyelerinin evliliklerini incelemek olduğundan, gözlemlerimiz padişah ya da şehzade kızlarıyla sınırlı kalacak. Ancak, gerek taşıdığımız aklık kaygısı, gerekse şehzade kızlarıyla ilgili çok az sayıda kaynak bulunması nedeniyle, burada pratik nedenlerden "Osmanlı prensesleri" olarak adlandıracağımız padişah kızlarının durumundan söz etmekle yetineceğiz. Hanedanın erkek üyeleriyle kadın üyelerinin evlilikleri arasındaki karşılaştırmaya da önceki bir makalemize konu olduğundan, bu konuya burada tekrar değinmeyeceğiz.⁸

Osmanlı tarihçiliğinin kurucularından Uzunçarşılı, eserlerinden birinin padişah kızlarına ayırdığı bölümünde

şöyle yazar: "Osmanlı hükümdarlarının kızlarına sultan denirdi;⁹ büyükdüklerinde, yüksek rütbeli kişilerle evlendirilirdi; ilk Osmanlı hükümdarlarının kızları ya da kız kardeşleri kimi zaman başka Anadolu hükümdarlarla, kimi zaman da maiyetlerindeki beylerle evlendirildiler; örneğin Murad Bey'in (I. Murad) kızı Nefise Sultan 13B'de Karamanoğlu Alaüddin Bey'e verilmişti. [...] 16. yüzyıl başlarından itibaren padişah kızlarının vezirlerden ya da Osmanlı beylerinden başkasına verilmemesine karar verildi".¹⁰ Durum bundan daha doğru ifade edilemez; ancak

yine de bu ifade çözümlemeyi ve kesinlikten yoksundur. Uzunçarşılı Osmanlı hanedanının nasıl olup da iki yüzyıldan daha kısa bir sürede kulları ("vezirler ya da Osmanlı beyleri") komşu Anadolu hanedanlarına mensup şehzadeler ya da beylere tercih eder duruma geldiğini açıklamayı unuttur. Bunun nasıl olduğunu anlamak için, önce neden olduğunu sormamız gerekir.

Sultan I. Murad
D.1326-Ö.1389.
Padişahlığı 1360-1389.
Nakkaş Osman'ın minyatürü.

Yasamlar ve Yaptıklarıyla Osmanlılar
Ankara'da, YKY, 2. cilt.

Saltanat süren ailelerde evlilikler, somut siyasal hedeflere hizmet eden karmaşık stratejilerin sonucudur. Osmanlı hanedanı da buna istisna oluşturmaz. O halde, evlilik âdetlerinde bu kadar büyük bir değişiklik yapmasının önemli bir siyasal nedeni olduğu varsayımında bulunabiliriz. Asiller yerine kulların damat olarak seçilmesi, Osmanlıların atalarından aldıkları bir âdet

olduğunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmuyor.

Yaklaşık bir buçuk yüzyıla yayılan birden fazla saltanat döneminde gerçekleşmiş olması, bize böyle bir dönüşümü dayatmanın o kadar da kolay olmadığını düşündürüyor. Bu noktada, hiçbir Osmanlı padişahının bu dönüşümü savunmaya ya da açıklamaya çalışmamış olduğuna

mamında egemenlik kurdular. Aynı dönemde Anadolu önemli bir siyasal parçalanma hareketine sahne oluyordu. Birbirleriyle mücadele eden çok sayıda beylik vardı. Buna benzer başka karmaşık siyasal durumlarda da olduğu gibi, devletler yoğun ve sürekli dalgalanan bir dış diplomasi stratejisi geliştirmek zorundaydılar. Bu ortamda, beylerin evlilikleri ayrıcalıklı ittifaklar kurmak için fırsat

Asiller yerine kulların damat olarak seçilmesi, Osmanlıların atalarından aldıkları bir âdet değildi; ne komşu beyliklerde, ne de Bizanslılarda ve Selçuklularda böyle bir uygulamaya rastlanıyordu. Kulların evlilik stratejilerine dahil edilmesi yalnızca Memluklarda görülmüyordu. Bununla birlikte, elimizde Memlukların bu konuda Osmanlılara ilham kaynağı olduğunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmuyor.

Sultan I. Bayezid
(Yıldırım) D.
1360- Ö. 1403.
Padişahlığı 1389-
1403.

Osmanlı Padişah
Portreleri Bir
19. Yüzyıl Albümü.

değildi; ne komşu beyliklerde, ne de 14. yüzyılda Anadolu'da üstünlük kurmak için mücadele eden iki imparatorlukta, yani Bizanslılarda ve Selçuklularda böyle bir uygulamaya rastlanıyordu. Kulların evlilik stratejilerine dahil edilmesi yalnızca Memluklarda görülmüyordu. Bununla birlikte, elimizde Memlukların bu konuda Osmanlılara ilham kaynağı

dikkat edelim. Bu, kuşkusuz siyasal bir değişim arzusunun resmen tanımlanması anlamına gelirdi. Gerekçeli bir açıklamanın yokluğu ve uygulamaya konmasındaki yavaşlık, bu dönüşümün taşıdığı için bir sorunun varlığına işaret eder. Osmanlı sultanları bu alanda bilinçli bir politika mı izliyorlardı? Yoksa evlilik stratejilerinin dönüşümü bir dizi konjonktürel ve pragmatik dönüşümün meyvesi miydi? Cevap vermek güç. Yine de, sürecin yavaşlığı nedeniyle hislerim beni daha çok ikinci açıklamaya yöneltiyor: Günümüzden bakıldığında geri dönülmez gibi görünen bir çizgide ilerlediğine göre, dönüşümü bizzat yaşayanların bu konuda tümüyle bilinçli olduklarından şüphe edebiliriz.

İlk olarak hanedanın ilk dönemlerinde, yani 14. yüzyıl başlarında 15. yüzyıla kadar hükümdar kızlarının etrafında geliştirilen evlilik stratejilerini inceleyelim." Bu dönem kronolojik olarak Osmanlı Beyliği'nin gelişme ve yayılma aşamasına karşılık gelir. Önceleri Bizans ve Selçuklu imparatorluklarının sınırlarına yerleşmiş küçük bir Türkmen beyliği iken, Osmanlı hükümdarları komşularını gerilemeye zorlayarak hızla Marmara Denizi'ni çevreleyen bölgenin ta-

olusturuyordu. Osmanlılar da dahil olmak üzere tüm devletler bu fırsatıtan yararlandılar.

Peki Osmanlı hükümdarlarının kızları olan bu prenseslerin etrafında örülen evlilik stratejilerinin ana çizgisi neydi? Bu dönem boyunca iki tür damat seçildi: Anadolu beyleri ve Osmanlı dini-siyasi eşrafından erkekler. Bu çağlardan itibaren, iç / dış damatlar ve endogami (çıten evlenme) / hipogami (eşlerden birinin dışına göre daha alt bir toplumsal konumdan olması) türü evlilikler biçiminde iki ayrım görülmeye başlandı. Bununla birlikte, din kuralları gereği seçilen damatların tümü Müslüman'dı: İslam hukukuna göre Müslüman bir kadın ancak Müslüman topluluğun üyesi olan bir erkekle evlenebilirdi. Bu zorunluluğun bazı sonuçları vardı: Kadınlar için evlilik olasılıklarını sınırlıyordu. (Hanedanın erkekleri ise, aksine, Müslüman olmayan prenseslerle evlenebilirlerdi. Nitekim, Bizanslı ve Srp prenseslerle evlenerek bunun pek çok örneğini verdiler.)" Osmanlıların daha bu dönemden evlilikle ilgili konularda kendilerini Müslüman bir hanedan olarak tanımlamayı seçtiklerini de belirtelim. Diğer alanlarda ise İslam

ilkelerine pek saygı gösterdikleri söylenemez.¹³

Kızların evlilikleri konusundaki İslami baskı, hanedanın seçeneklerini Ortadoğulu, özellikle de Anadolu lu damat adaylarıyla sınırlandırılıyordu. Doğal olarak, bu adaylar başka egemen hanedanlardan gelen Anadolu prensleriydi. Ancak Osmanlı hükümdarları her şeyden önce bal almıyorlardı. Aksine, seçeneklerini belirli bazı hanedanlarla sınırlı tutmuşa benziyorlardı. 14. yüzyılda Anadolu'da çok sayıda beylik bulunuyordu: Menteşoğulları, Hamidoğulları, Candaroğulları, Karamanoğulları, Aydınoğulları¹⁴ ve daha niceleri... Dolayısıyla Osmanlıların önünde geniş bir seçenek yelpazesi vardı, ama kullanmadılar. Damat seçimleri özellikle iki hanedan üzerinde yoğunlaştı. I. Bayezid'in kendisine karşı zafer kazanan Timurlenk'in torunuyla evlenen kızı hariç,¹⁵ yalnızca Candaroğulları soyundan gelen İsfendiyaroğulları¹⁶ ile Karamanoğulları tercih edildi.¹⁷

Siyasal ortam bu iki tercihi açıklayabilir. İsfendiyaroğulları Anadolu'daki yükselen beylikler arasında yer aldıkları halde, pek savaşçı değildiler. Kısa sürede Osmanlılara tâbi oldular. Karamanoğlu Beyliği ise, 14. yüzyıl başlarından görece küçük bir beylik iken hızla büyüyüp yayıldı; 14. yüzyıl sonlarından 15. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlıların en büyük rakibi oldu. Dolayısıyla, birbirine zıt iki evlilik ittifakı ile karşı karşıyayız: Bir tarafta Osmanlılar açısından görece tehlikesiz büyük bir hanedanlık; diğer tarafta ise gücü giderek büyüyen ve Anadolu'da üstünlük sağlamak isteyen Osmanlılar karşısında tehlikeli bir rakip olarak boy gösteren bir hanedanlık.

İsfendiyaroğulları ile ittifakın Osmanlı ailesinin gözünde iki açıdan faydası vardı. Kendilerinden daha saygın bir aile ile evlilik bağı kurmak, bir yandan Osmanlılara güçlerini göstermek için bir fırsat sunarken, diğer yandan da iki aile arasında var olan dostluk ve iyi ilişkileri sağlamlaştırıyordu. Karamanoğulları ile kurulan evlilik bağının amacı

ise oldukça farklıydı: Osmanlıların üstünlüğünü göstermek. Karamanoğlu hanedanı üyelerinden biriyle gerçekleştirilen her evliliğin Osmanlıların bu beyliğe karşı kazandıkları bir zaferi izlediğine dikkat edelim. Aksine, İsfendiyaroğulları ile evlilikler hanedanlar arası pazarlıkların bir sonucu olarak barış ortamında gerçekleşiyordu.¹⁸ Dolayısıyla Karamanoğlu hanedanıyla kurulan evlilik bağı kelimenin tam anlamıyla bir ittifak değildi: Yenilgiye uğramış olan bir beye dayatılan Osmanlı gelin, iki aile arasında yakınlık, dostluk ve uzlaşma sağlama çabası değil, bir güç ve iktidar gösterisi anlamına geliyordu. Ancak, Osmanlılar da bu şekilde davranarak rakiplerinin gücünü tanımış oluyordular: Askeri üstünlüklerine rağmen, kızlarından birini bu yabancı saraya gönderme ihtiyacını hissediyorlardı.

Osmanlı hükümdarlarının kızlarını gelin verecekleri aileleri bilinçli olarak sınırlamayı seçmelerinin sonucu olarak, hanedan dışı evlilik olasılıkları azalıyordu. Damatlar Osmanlı topraklarının dışından seçilemeyince, doğal olarak içerideki adayları değerlendirmek gerekiyordu. Bu şekilde iki tür adaya ayrıcalık verildi: Askeri liderler ve dini şahsiyetler. Osmanlı tarihiyle ilk yüzyıllarından başlayarak ilgilenenler hemen fark edeceklerdir: Bu kişiler aynı zamanda Osmanlı tarihinin başlıca siyasal figürleridir! Dolayısıyla, bunlar hiç de ikinci sınıf ya da önemsiz kişiler değildi ve tam da bu sebeple Osmanlı ailesine damat adayı olarak seçiliyorlardı. Özetle, Osmanlı hükümdarları kızlarının evliliği aracılığıyla, bölgedeki yerli ya da yabancı askeri ya da dini kökenli belli başlı siyasal şahsiyetlerle ayrıcalıklı ittifaklar yaratmayı hedefliyorlardı.

Bu önemli askeri şahsiyetlere biraz daha yakından bakacak olursak, Osmanlı Devleti içinde gerçek anlamda caydırıcı bir gücü temsil ettiklerini görürüz. Saygın • fatih • ve « gazi • unvanlarıyla taçlandırılan, kurdukları aile vakıfları aracılığıyla sahiplenmeye yöndiklerileri geniş topraklarla ödüllendirilen, adamlarının sadaka-

tiyle güçlenen bu kişiler, kuşkusuz Osmanlı hükümdarına bağlı, ama oldukça bağımsız ve bazen karışıklık çıkaran komutanlardı. Hanedanın izlediği evlilik stratejisinin de bu bağlamda evlilik bağı aracılığıyla bu kişilerin desteğini ve itaatini sağlama amaçlı olduğu anlaşılıyor. Onlar da karşılığında hanedanla kurdukları bu bağın saygınlığından istifade ederek merkezi iktidarla ilişkilerini ve kendi ailelerinin otoritesini güçlendiriyorlardı.

Bir de güçlü dini ailelerle yapılan evliliklere bakalım. Bu konuda tek bir örnek siyasal hedeflerin önemini anlamaya yetecektir: ¹⁹ I. Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile Emir Sultan adıyla bilinen Buhârî şeyhinin evliliği.²⁰ Buhârî kökenli ve büyük üne sahip olan bu şahsiyet, o sıralar imparatorluğun başkentini olan Bursa'ya yerleşmişti. Osmanlı vakayinamelelerine göre, sultana yakın biri olarak tanıtıldığı halde, hayat öyküsünü anlatan yazılarda bu ilişki o kadar da açık değildir. Yine de sultanın kızıyla evlendi ve onun davranışlarını tenkit edebilecek kadar yakın danışmanlarından biri oldu.²¹ Aynı kaynaklara göre, şeyhin etkisi o kadar yayıldı ki, önemli bir siyasî şahsiyete dönüştü.

Sultan II. Mehmed D.
1432- Ö. 1481.
Padışahlığı 1444-1446. 1451- 1481.

Osmanlı Padşahı
Portresi Bir
19. Yüzyıl Albümü

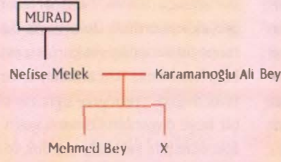

Emir Sultan'in gerçekten önemli bir siyasi kişilik olduğunu doğrulayan ve sultanın kendisini müttelikleri arasında görme tercihinin açıklanan başka bir ayrıntı da, bu şeyhin ulema sınıfına dahil dini seçkinler

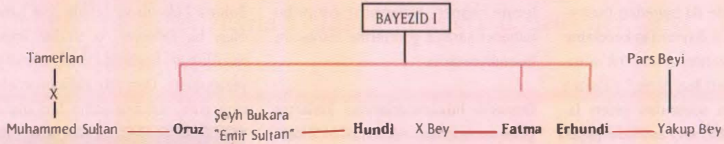
arasında yer almasıydı. Osmanlı tarihinin en az bilinen dönemlerinden olan 14. yüzyılın özelliklerinden biri, askeri ve dini seçkinler ile sultan ve ulema arasındaki işbirliğiydi. Bilimsel çalışmalar, gelişebilmek için

okumuş din adamları arasından seçilen idari kadrolara ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti'nde ulemanın son derece önemli bir toplumsal sınıf oluşturduğunu göstermiştir.⁴⁴ Bu tespit Hundi Hatun ile Emir Sultan'ın

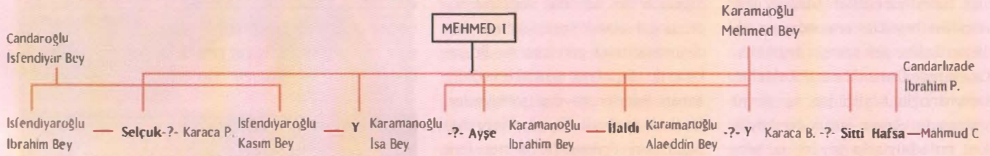
EK 1:
I. Murad'ın
(1362-1389)
kızının evliliği

EK 2: I. Bayezid'in (1362-1402) kızlarının evlilikleri

EK 3: I. Mehmed'in (Fetret Devri: 1402-1412; saltanat: 1412-20) kızlarının evlilikleri

EK 4: II. Murad'ın (1420-1444 ve 1446-51) kızlarının evlilikleri

EK 5: II. Mehmed'in (1444-46 ve 1451-81) kızlarının evlilikleri

evliliğine de ışık tutuyor. Sultan bu sayede hanedanı ile idari teşkilatının bel kemiği olan dini seçkinler arasındaki ittifakı sağlamlaştırmayı amaçlıyordu.

SONUÇ

14. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hanedanının kadınlar etrafında biçimlendiği evlilik siyasetinin bir sentezini yapmaya çalışalım. Bu evlilikler iki siyasi amaca hizmet ediyordu: Kimi mütefak, kimi hasım, ama hepsi saygın olan hanedanlarla bağ kurma amaçlı

ve itibarı düşük beylikleri dikkate almayan dış evlilikler; devletin önemli dini-siyasi şahsiyetlerinin desteğini ve denetimini güvence altına almak üzere gerçekleştirilen iç evlilikler. Özetle, iktidarı görece istikrarsız ve hem içeriden hem dışarıdan baskı altında bulunan hükümdarlıklara özgü bir evlilik siyasetiyle karşı karşıyayız. Bu siyaset Osmanlı hanedanının kendisini çevredeki diğer büyük ailelerden ayırma stratejisi ile de aynı çizgide yer alıyordu. Osmanlı hanedanı içeriden ailelerle kurulan evlilik bağı ile bunları kendi üstünlüğünü tanıtmaya zorluyordu. Hüküm süren

hanedan bu ailelerin desteğini güvence altına aldığı gibi, bu aileler de sarayla evlilik bağına sahip olmanın onurunu yaşıyorlardı.

Bu evlilik uygulaması, Osmanlı Devleti'ne bağlı tüm diğer aileler nezdinde hâkim hanedanın üstünlüğü fikrinin yayılmasını ve yerleşmesini sağladı. Aynı biçimde, dışarıdan güçlü ve saygın beyliklerle gerçekleştirilen evlilikler de yine Osmanlı hanedanının statüsünü yükselterek bölgede hüküm süren başlıca aileler arasında kendini göstermesine katkıda bulundu.

DİPNOTLAR

- 1 Bu tür çalışmalara örnek olarak, bkz. Uluçay, M.Ç. - H. Bayezid'in Ailesi - , *Tarih Dergisi* 10 (1959) :105-124; id. - Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar - , *Kanuni Armağanı*, Ankara, 1970 : 227-258. İd. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1974; Sakaçoğlu, N. *Bu Mühtakim Kadın Sultanları, Valide Sultanlar, Hâtemler, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultane Efendiler*, Oğlak Bilişmel Kitaplar, İstanbul, 2008.
- 2 Ormeğin bkz. Hammer, J. von, *Histoire de l'Empire ottoman depuis ses origines jusqu'à nos jours* (Başlangıcından Günümüze Osmanlı İmparatorluğu Tarihi), 16 cilt, 2. baskı, Isis Press, İstanbul, 1993. Uzunçarşılı, İ.H. *Osmanlı Tarihi*, 3 cilt, Ankara, 1983 (4. baskı).
- 3 Uzunçarşılı İ.H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988. Vatın et Weinstein, G. *Le Sérali ébranté*, Essai sur les mœurs, dispositions et événements de la suite ottomane, XIVe - XIXe siècle (Sarsan Saray - Osmanlı Sultanlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Tahta Çıkarmaları Üzerine Deneme), Paris, Fayard, 2003. D'Ohsson, M. *Traité général de l'Empire ottoman* (Osmanlı İmparatorluğunun Genel Görünümü), 7 cilt, Paris, 1824.
- 4 Bu ifadyle kadınların veunların soyundan gelenleri ri-kikate alan bir soy ağacını kastıyorduz. Genellikle Osmanlı soyunun devamlılığı odaklanarak erkeklerin soy ağacını aktaran çok sayıda eser bulunmaktadır.
- 5 d'Alderson, The Structure of the Ottoman Dynasty, Çok yakın bir seçime bu konulara yerden değinen başka tarihçi bulunmaktadır: Leslie P. K. The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire. Oxford, 1993. İd. - The Family as Faction: Dynastic Politics in the Reign of Süleyman - , in *Soliman le magnifique et son temps*, G. Weinstein (ed.), Paris, 1992 : 105-116. Talay Artan, « Royal weddings and the Grand Vizierate: Institutional and Symbolic Change in the Early 18th Century », in *Royal Courts and Capitals*, Talay A., Jerrold D. et Meim K. (ed.), Leiden, Brill (forthcoming) ; Ebru Turan, « The Marriage of Ibrahim Pasha (ca. 1495-1536): The Rise of the Sultan Süleyman's Favorite to the Grand Vizierate and the Politics of the Elites in the Early Sixteenth-Century Ottoman Empire », *Turcica* 41 (2009) : 3-36. Ayrıca bkz. - aynı yazının doktora tezi: The Sultan's Favorite: Ibrahim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty, PhD Dissertation, University of Chicago, 2007 - ve son olarak, benim çalışmamın.
- 6 Vatın, N. et Weinstein, G. *Le Sérali ébranté* Br-251, Uzunçarşılı, İ.H. *Saray Teşkilatı* : 108-145.
- 7 Bu son örnekte, toprakların bölünmesi sistemi de kardeşler arası savaşların çıkmasını denedi oluyor, ancak bunlar çok daha uzun bir dinleme yapıyor ve iktidardaki hükümdar açısından ıstıkrarsızlığa neden olan son derece olumsuz sonuçlar doğuruyordu (şeytelerden her biri, kimi mütefak, kimi muhalif birer koalisyona başına geçiyor ve aynı devlet içinde gerçek anlamda zorlayıcı birer güç dönüştürüyor).
- 8 Hanedanın erkek ve kadın üyelerinin evlilikleri arasındaki karşılaşma başka bir makteleizin konusu oldu. J. Dumas, « Des esclaves pour époux... ».
- 9 Fransızcadaki gibi dişi/erkek ayrımı yapmayan Osmanlıcada olduğu gibi Türkçede de doğru terim - sultan -dır. Ancak, bu ifade düzenli olarak erkekler için kullanılan sultan terimi ile karşılaşıp sebep olabilir. Oryantalistler ise Osmanlı prenseslerinin titrini sonuna -e harfi eklemek suretiyle dişi hale getirerek çevirmişlerdir, Sultane.
- 10 İ.H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı* : 159. Çeviri yazara aittir.
- 11 Bkz. Ek 1, 2, 3 ve 4 deki soy ağaçları.
- 12 Orhan Beyden II. Mehmed'e kadar tüm Osmanlı hükümdarları İslamî prenseslerle evlendiler. Bu geleniği husulân, VI. Yavuz Korkutuzenos'un kızı Teodora ile evlenen Orhan Bey oldu. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 1 p. 99, 110-111. I. Bayezid Sırbistan Kralı Lazarın kızı Mileva ile evlendi. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 1 p. 163, 173. t. 2 p. 50, 53. Spahnounes, T. *On the Origin of the Ottoman Empire*. Donald M. Nicol (ed.), Cambridge University Press, 1997 : 31 ; 38-39 ; 48. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 1 p. 140, 141, 142, 180 ; Mora Despotu Demetrius'un kızı Helena ile evlendi. Spahnounes, T. *On the Origin of the Ottoman Empire*. Donald M. Nicol (ed.), Cambridge University Press, 1997 : 38.
- 13 Hanedan üyelerinin cenazelerinin yakılması geleneği, Osmanlılarda Müslümanlığa ayrılır Türmen geleneklerinin süregitmesine bir örnek, bkz. Vatın et Weinstein, *Le Sérali ébranté* : 149-142.
- 14 Aydınoğlu Beyliği'nin tarihini için; Aka, H. *Aydinoğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*, Gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara, 1968.
- 15 I. Bayezid'in kız Oruz Hatun, «öyleniye göre Timur Lenk'in torunlarından Luriley evlenmiştir (adı bazı kaynaklarda Mehmed Sultan, bazı kaynaklarda Rühber Mirza olarak geçer). Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 2 p. 53. Sakaçoğlu, N. *Bu Mühtakim Kadın Sultanları* : 75.
- 16 Bunları I. Mehmed'in kızı olan yapıtı evliliklerdir: İsfendiyaroglu İbrahim Bey ile evlenen Selçuk Hatun ve İbrahim Bey'in kardeşi Kasım Bey ile evlenen Sultan (?) Hatun. Sakaçoğlu, N. *Bu Mühtakim Kadın Sultanları* : 78-87, 88. Bu iki aile arasındaki evliliklerin sonucunda II. Murad'ın saltanatı sırasında görüldü. Bazı kaynaklara göre II. Murad'ın kızı Hafsa Hatun, adı geçen Kasım Bey'in oğlu Kaya Bey ile evlendirilmiştir. İd. : 106.
- 17 Osmanlı ve Karamanoğlu aileleri arasındaki evliliklerden ilki I. Murad'ın kızı Nefise Melike Hatun'unkidir. Onu I. Mehmed'in yedi kızından üçüncüsü (İladi ve edarı kaynaklarda doğrulanmayan) kız kardeşi evlilikleri izlemişti. İlk evlilik için, bkz. Süreyya Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996 : cilt 1 s. 31; Hammer, von P., *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 1 p. Sakaçoğlu, N. *Bu Mühtakim Kadın Sultanları* : 52-58. Diğer üç evlilik için, bkz. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 2 p. 141, 147-148; Sakaçoğlu, N. *Bu Mühtakim Kadın Sultanları* : 88.
- 18 İsfendiyaroglu hanedanı ile gerçekleştirilen evliliklerin, antropologlar tarafından basen - geçmekle -, bazen de - kusul -ı diye adlandırılan türden oldukları söylenir. Gerçekten de, erkeklerle kadınların evlilikleri arasında bir paralelliğe göz çarpar. Osmanlı Sultanı İsfendiyaroglu'ndan kendisine bir eş almış, karşılarında Osmanlı ailesinden bir kız bu hanedanla gelen vermiştir. Bu tür evlilik evlilikler iki aile arasındaki ilişkileri yalnızca dış ilişkilerde değil, eşin köşklarıyla sağlamlaştırmaya arzusuyla şereftir eder. Arkabak konularıyla ilgili olarak, bkz. Barry, L. *La parenté*, Gallimard, 2008.
- 19 I. Mehmed'in kızı Hafsa Hatun ile üçüncü Çandarlı ailesinden gelen Mahmud Celebînin evliliği de örnek olarak gösterilebilir. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 2 p. 122, 146, 147, 148-149, 176.
- 20 Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman* : t. 2 p. 52, 177; Sakaçoğlu, N. *Bu Mühtakim Kadın Sultanları* : 69-74.
- 21 Aşıkpaşazade'nin kızı gibi bazı vakayınamelerlere göre I. Bayezid'den davranışlarına tavırları Lazca'nın kızı ve Hristiyan olan eşi Mileva'nın eski altında zamanla değişmiş, hatta sultan kime ve eğlenceye düşmüştü. Böylece hem İslam dinine, hem de ideal Türk savaşçı tipine aykırı davranış göstermiş. Aşıkpaşazade, *Düvâsı Mehmed. Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, Giese, F. (ed.) Leipzig, 1929. Bkz. Perce, L. *The Imperial Harem* : 32.
- 22 Vatın, N. - L'accession des Ottomans - in Mantran, R. *Histoire de l'Empire ottoman* : 37-80 ve Beldircan Steinhilber, L. - L'organisation de l'Empire ottoman, XV-XVI siècle - , in Mantran, R. *Histoire de l'Empire ottoman* : 117-138.

PROF. DR. HAYDAR KAZGAN'A ARMAĞAN:

YAKIN TARİHİMİZİN İKTİSADÎ PANORAMASI

DR. ARZU VARLI

Prof. Dr. Haydar Kazgan 2009 yılı Ağustos ayında yaşamını yitirdi. Bu sene, Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçaydı, Saime Suna Kayam editörlüğünde Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması kitabı Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çıktı. Kitapta, çalışmaları ile bilim dünyasında yeni bakış açıları üreten Kazgan'ın ilgi alanlarından hareketle yakın tarihin iktisadi görünümü sunuluyor.

"Yapacak daha çok iş var!" 10 yılı aşkın bir süre önce *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanan bir söyleşisinde Prof. Dr. Haydar Kazgan, Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi ve özellikle finans tarihi alanında yapacak çok işin olduğunu bu sözlerle ifade etmiştir. Kazgan 2009 yılı Ağustos ayında yaşamını yitirdi. Uzun ömründe yapabileceklerinin tamamı olmasa da çok şey yaptı ve ardında değerli kitaplar bırakarak bu dünyadan ayrıldı.

Kazgan'ın uzun yıllar ders verdiği İTÜ İşletme Fakültesi'nden bir grup öğretim üyesi, yanlarına başka akademisyen ve araştırmacıları da katarak hocalarına vefa borçlarını Türk Tarih Kurumu tarafından henüz yayınlanmamış olan armağan kitap ile bir nebze de olsa ödemeye çalışmışlardır. Kitapta, çalışmaları ile bilim dünyasında yeni bakış açıları üreten Kazgan'ın ilgi alanlarından hareketle yakın tarihin iktisadi görünümü verilmektedir.

Kazgan'ın yaşamöyküsü, kitabın ilk bölümünde kendisi tarafından içtenlikle anlatılmaktadır. Buna göre Kazgan, 1921 yılında Moda'da doğmuştur. Anaokulu ve ilkokulu İtalyan okulunda tamamlamıştır. Ardından İtalyan Lisesi'nde eğitim almıştır ve eğitimi boyunca Fransızca ve İtalyanca öğrenmiştir. Askerliğini tamamladıktan

sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde eğitimine devam eder. Fakülte eğitiminin ardından doktora süreci, asistanlık ve doçentlik süreçleri gelir. Kazgan'ın iktisatçı kimliğinin oluşmasında büyük rolü olan Chicago yıllarını yine Kazgan'ın kaleminden kitapta okumak mümkündür.

Kazgan, bilimsel konuları günlük olaylarla bağlantılı şekilde ele almıştır. Armağan kitap Kazgan'ın çalışma metodolojisini hatırlatması bağlamında önemlidir. Kazgan, iktisat ve işletme alanlarındaki formasyonunu mikro ölçeğe işletme, tüketici ve tek tek üretim faktörleri ile birleştirerek çalışmalar yapmıştır. Akademik hayatını esas uzmanlık alanı olan "finans" alanında sürdüren Kazgan, kendi ilgi alanı ile akademik çalışmalarını birleştirmeyi başarmış ve böylece "finans tarihi" çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Finans tarihi çalışmaları içinde kurumların tarihinin yanı sıra etkin rol oynayan kişileri de araştırarak, yeni bir üslup yaratmış ve iktisat tarihine zengin bir bakış açısı getirmiştir.

Kitapta Ertuğrul Tokdemir "Aykırı Bakışlar: Prof. Dr. Haydar Kazgan" başlıklı yazısında Kazgan'ın bilimsel üslubunu örneklerle anlatmaktadır, Tokdemir, yazısında Kazgan'ın metodolojisinin yanında bilim insanı olarak

kışılığını ve İTÜ'de beraber geçirdikleri zamanlarda biriktirdikleri anılarından söz ederek, bir bilim insanının farklı yönlerini de ortaya koymaktadır.

Kitap Kazgan'ın hayatı, eşi Güllten Kazgan ve Ertuğrul Tokdemir'in yazıları ve bibliyografyasının oluşturduğu ilk bölüm dışında iki ayrı bölümde toplanmış makalelerden oluşmaktadır. Makaleler 19. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanan tarihin iktisadi konularından oluşmaktadır. Bu anlamda kitap aslında makaleleriyle değişen, değişime direnen ve dönüşümlere uğrayan kurumları ve unsurlarıyla Türkiye ekonomisini bir bütünlük içinde analiz etmektedir.

Kitabın ilk makalesi daha önce mevcut haliyle hiçbir yerde yayınlanmamış olan Prof. Kazgan'ın "Gedikler" adlı makalesidir. Bu çalışmada Kazgan, Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısı içinde yer alan iktisadi kurum ve sınıfların tasfiye sürecini incelemiştir. Filiz Dıñoğlu da "Reji" uygulamaları çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda tütüne has kurulan çarşısı incelediği "Samsun Duhan Çarşısı'ndan Merkez Tütün Borsası'na" adlı çalışmasıyla kitaba katkıda bulunmuştur. Ardından, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ulaştırma hizmeti üretiminin önemli bir faktörü olarak ele

alınan karayollarının oynadığı rolün incelendiği Saime Suna Kayam ve Ertuğrul Tokdemir'in birlikte yazdıkları "Savaşın Zayıf Halkası: Osmanlı Kara Ulaştırması, 1853-1918" adlı makale yer almaktadır. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dış Denkleme ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (1844-1913)" adlı çalışmaları ile kitapta yer alan Ertuğrul Tokdemir ve Öner Günçavdı; mevcut çalışmalardan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ödemelerine ilişkin kesitlere ışık tutmaktadırlar. Bölümün son makalesi ise Ali Birinci tarafından kaleme alınmış "İktisat Tarihi Araştırmalarının Bir Kaynağı Olarak Hâtırat Türünden Esaslar: M. Şerif Korkut'un Hâtıratında Burdur'un İctimai ve İktisadi Manzarası"dır.

Dördüncü bölümde Murat Koralıtkürk üzerinde çalıştığı ekonomide Türkleştirme politikalarını dair somut bir örneği aktardığı "Ekonominin Türkleştirilmesi Girişimleri. Osmanlı Bankası Örneği ve Basının Rolü" makalesi; Herbert R. Reginbogin'in "1930'lardaki Müdahaleci veya Gidümlü Piyasa Ekonomisi ve Risk Altındaki Demokrasi

Tartışmasına Yeniden Bakış" adlı çalışması; Mehmet Erçek ve Behlül Üsdiken'in işletme iktisadi disiplininin Türkiye'deki tarihçesinin analiz edildiği "İşletme İktisadi: Türkiye'de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu,

kapsayan makalelerin bileşimiyle özgün bir armağan kitap olarak ortaya çıkmaktadır. Akademisyen ve eğitimci sorumluluğuyla hazırlanan bu armağan kitap, bilimsel katkı yaratması ve vefa örneği olmasının yanın-

Kazgan, bilimsel konuları günlük olaylarla bağlantılı şekilde ele almıştır. Armağan kitap Kazgan'ın çalışma metodolojisini hatırlatması bağlamında önemlidir. Kazgan, iktisat ve işletme alanlarındaki formasyonunu mikro ölçekte işletme, tüketici ve tek tek üretim faktörleri ile birleştirerek çalışmalar yapmıştır.

Gelişimi ve Sönüşü" adlı çalışmaları yer almaktadır. Kerem Coşkun'er'in "Savaş Ekonomisi ve Piyasa Yönetimi II. Dünya Savaşı'nda İhtikâr ve İşe Sorununa Karşı Çözümler" adlı çalışması kitabın son makalesidir. Kitap, bu makalenin ardından gelen Kazgan ile yapılmış söyleşiyi tamamlanmaktadır.

Prof. Dr. Haydar Kazgan'a ithaf edilen kitap, Kazgan'ın ilgi alanlarını

da, Kazgan'ın genç akademisyenler tarafından tanınmasını sağlayacak bir eserdir.

* Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması. Editörler: Ertuğrul Tokdemir-Öner Günçavdı-Saime Suna Kayam, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.

DR. ARZU YAKLI
MÜHÜR İKTİSADİ HÜKÜMLÜ

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden önceki ilgi ve yüreklerimde, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yürekledirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, Toplumsal Tarih dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayımlatabiliyor. Toplumsal Tarih dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise 940 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

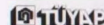

Aktif Dagitım A.Ş.

EkinHizmetleri Ltd.

MUDO
MUDO

TUYAP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15. YIL
TARİH VAKFI

YAKIF MERKEZİ
Zindankapı/Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdestu@tarihvakfi.org.tr

GÖMÜLLÜK PROJESİ VE FON GELİŞTİRME
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı/Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdestu@tarihvakfi.org.tr

Panda Çevrimiçi Dünyanızı Korur

Milyonlarca kullanıcının kolektif bilgisiyle gerçek zamanlı koruma

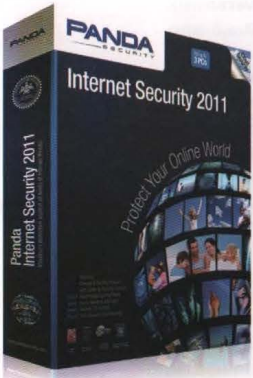

Panda şimdi emin ellerde...

Bulutun gücü ile birlikte kullandığı Kolektif Akıl teknolojisi ile sizi bilinen ve bilinmeyen tüm tehditlerden korur.

PANDA Internet Security 2011

- Antivirüs ve Anti Malware Koruması
- Firewall ve Kimlik Koruması
- Anti-Spam ve Ebeveyn Kontrolü
- Davranışsal Analiz
- Sanal klavye
- Kablosuz Ağ Koruması
- Sandbox
- Online Yedekleme
- Uzaktan Erişim

webadam.com

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

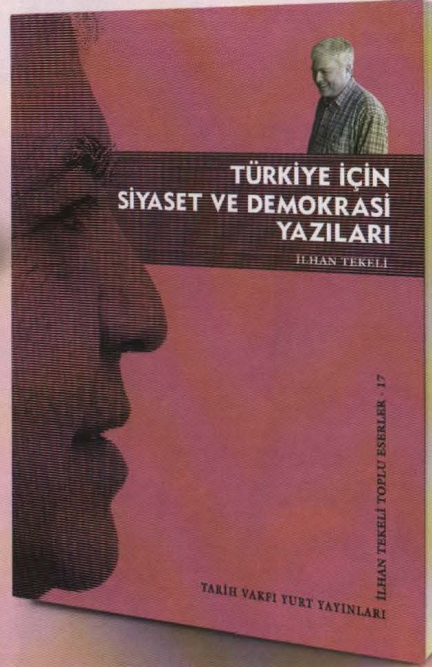
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İlhan Tekeli Toplu Eserler I- XVII

XVII. Kitap TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI ISBN 978-975-333-261-3

472 sayfa, 32 TL
Nisan 2011

Toplu Eserlerin on yedinci kitabı, *Türkiye İçin Siyaset ve Demokrasi Yazıları*'ndan oluşuyor. Türkiye'de ikiniz bir biçimde düşüncüyle ilişkiliyse, siyasetle ilgilenmekten kaçınmanız çok zardır. Türkiye'nin siyasal kültüründe egemen olan iktidar anlayışında, iktidar, demokratik süreçler içinde inşa edilen bir şey olmaktan çok seçilmiş ele geçirilen bir şey olarak görülmekte ve siyaset, yurttaşların yaşamının

tüm alanlarını, adeta nefes almasına olanak vermeyecek şekilde denetim altına alma ya çalışmaktadır. Böyle bir ortamda, bütünü gibi toplumun gelişmesini etkili çalışan bir meslek sahiyorsanız, var olan düzenin seçeneklerinin olabileceğini düşünüyorsanız, siyasetin gündeminizden çıkması olanaksızdır.

I. Kitap
**BİRLİKTE YAZILAN VE
ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU**
Ekim 2007, ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap
**TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK
VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI**
Şubat 2008, ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap
GÖÇÜ ÖTESİ
Eylül 2008, ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap
**CUMHURİYETİN
BELEDİYEÇİLİK ÖYKÜSÜ
(1923-1990)**
Şubat 2009, ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26 TL

V. Kitap
**KÜLTÜR POLİTİKALARI VE
İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA
DOĞAL VE TARİHİ
ÇEVREYİ KORUMAK**
Ağustos 2009, ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
**KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE
KENTSEL HİZMETLER**
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
**AKILCI PLANLAMADAN,
BİR DEMOKRASİ PROJESİ
OLARAK PLANLAMAYA**
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
**MODERNİZM, MODERNİTE VE
TÜRKİYE'NİN KENT
PLANLAMA TARİHİ**
Kasım 2009, ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
**İSTANBUL VE ANKARA İÇİN
KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI**
Şubat 2010, ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
**MEKANSAL VE TOPLUMSAL
OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI**
Mart 2010, ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

XI. Kitap
**SANAYİ TOPLUMU İÇİN
SANAYİ YAZILARI**
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-248-4
356 sayfa, 25 TL

XII. Kitap
**GÜNDELİK YAŞAM,
YAŞAM KALİTESİ VE
YERELLİK YAZILARI**
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-1
226 sayfa, 17 TL

XIII. Kitap
**KONUT SORUNUNU
KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE
DÜŞÜNMEK**
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-253-8
272 sayfa, 20 TL

XIV. Kitap
**TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE
TÜRKİYE'DE
YÜKSEKÖĞRETİMİN VE
YÖK'ÜN TARİHİ**
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-255-2
400 sayfa, 28 TL

XV. Kitap
**TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE
KENT ARAŞTIRMALARI
TARİHİ YAZILARI**
Ocak 2011, ISBN 978-975-333-258-3
408 sayfa, 29 TL

XVI. Kitap
**TASARIM, MİMARLIK VE
MİMARLAR**
Ocak 2011, ISBN 978-975-333-259-0
329 sayfa, 24 TL
Şubat 2011

Yeni iş kuranlar, işini büyütmek isteyenler şimdi sıra sizde.
Buyurun Turkcell'e, işinize en uygun 24 aylık konuşma paketini seçin,
ilk 6 ay boyunca paket ücreti ödemeden rahat rahat konuşun.
Gelirlerinizi artırın, giderlerinizi azaltın.

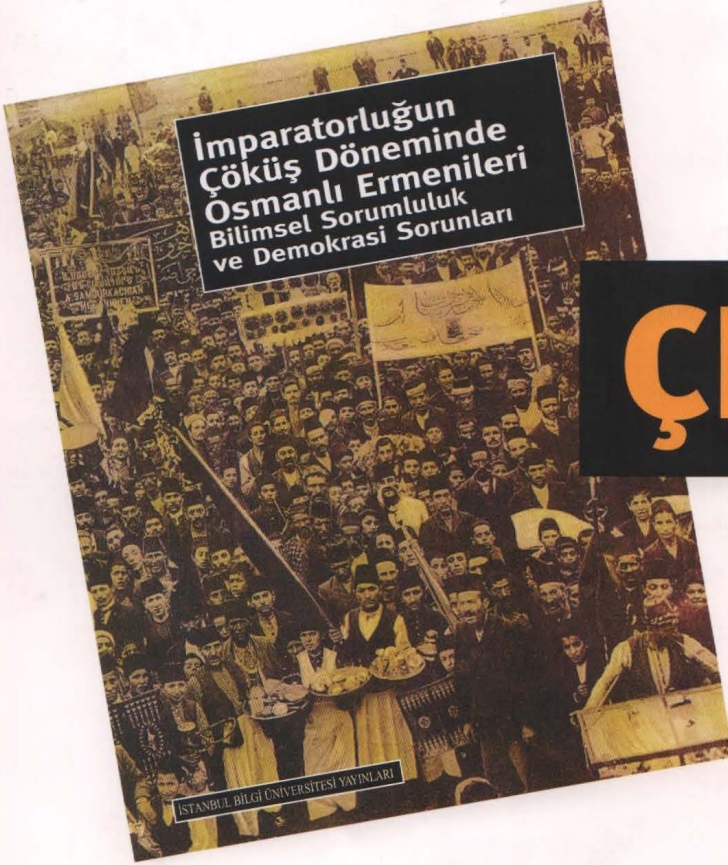
STAR PAKET	ŞİRKETİÇİ 5.000 Dk. TECLL'İLERLE 5.000 Dk. HER YÖNE 3.000 Dk.	79 TL	AVANTAJ PAKET	ŞİRKETİÇİ 1.000 Dk. TECLL'İLERLE 1.000 Dk. HER YÖNE 500 Dk.	60 TL
EKO PAKET	ŞİRKETİÇİ 500 Dk. TECLL'İLERLE 500 Dk. HER YÖNE 300 Dk.	39 TL	ŞİRKETİÇİ PAKET	ŞİRKETİÇİ 6.000 Dk. TECLL'İLERLE 30 Kr/Dk. HER YÖNE 40 Kr/Dk.	14 TL

**İŞİNİZE
TURKCELL
GÜCÜ**

TURKCELL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÇIKTI

**İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE
OSMANLI ERMENİLERİ
BİLİMSSEL SORUMLULUK VE
DEMOKRASİ SORUNLARI**

650 Sayfa, ISBN: 978-605-399-190-8

Birkaç yıl önce yapılan ve kamuoyunda "Ermeni Konferansı" olarak da bilinen, toplumun her kesiminde değişik yankılar yaratmış iki günlük tarihî toplantının tüm tebliğleri ve konuşmaları kitap olarak tarihin rafında yerini aldı.

Ayrıca konferansın tüm hazırlık hikâyesi ile
Hrant Dink'in konuşmasını içeren DVD ile birlikte.

www.bilgiyay.com

Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL

Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00

E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNT**

www.puntokitap.com

Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13

E-mail: punto@puntokitap.com